Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

VII

1914

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXIV

AARHUS STIFTS

AARBØGER

VII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

VII

1914

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXIV

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Underbibliotekar, Formand.
Chr. Heilskov, Underbibliotekar.
I. Henntngsen, Forstander for den jydske Handelshøjskole.

Mads Weis,

privilegeret benbrudslæge og operatør.

Af kredslæge K. Carøe.

Endnu i sidste halvdel af det 18de århundrede var byernes forsyning med eksaminerede kirurger meget mangelfuld, og universitetsuddannede læger fandtes i reglen alene i de byer, der var sædet for landfysici; kun i enkelte af de større byer boede der privat praktiserende læger. På landet var forholdene endnu ugunstigere, der fandtes så godt som ingen kirurger end sige læger; men henimod århundredets slutning skete der et væsentligt fremskridt, idet regeringen fra 1770 begyndte at oprette lønnede distriktskirurgikater, især i byerne i Jylland, hvor den spredte befolkning havde vanskeligst ved at skaffe sig lægehjælp. Da uddannelsen og antallet af kirurger blev fyldigere ved oprettelsen af kirurgisk akademi 1785, fulgte også oprettelsen af ny kirurgikater over hele landet ret hurtigt efter; men lønningerne var små, og embedslægerne derfor henviste til at skaffe sig den væsentligste del af deres indtægter ved privat praksis, således som det endnu stadigt er tilfældet.

Det galdt da om at få landbefolkningen til at benytte den autoriserede lægehjælp, men det viste sig i lange tider meget vanskeligt; de store afstande, de

dårlige veje og de dermed forbundne udgifter afholdt befolkningen derfra, men sikkert i endnu højere grad dens seje hængen ved og tillid til de i reglen bondefødte kvaksalvere, der fandtes over hele landet, af hvilke enkelte med særligt gode gaver forstod at skaffe sig et stort ry, ikke alene i deres nærmeste omegn, men langt ud over dennes grænser.

For at modarbejde dette uvæsen blev der 5. Sept. 1794 givet en forordning om „Straf for kvaksalvere, hvilke under navn af kloge mænd påtager sig at helbrede sygdomme blandt almuen, uagtet de er aldeles ukyndige i lægekunsten"; men regeringen erkendte åbent selv sin afmagt over for streng gennemførelse heraf ved forordningens paragraf 6: „Skulde nogen, som ikke er egentlig læge, have erhvervet sig udmærket kundskab og fortrinlig duelighed i en eller anden del af lægekunsten eller i at helbrede en eller anden sygdom, da kan han, når han med amtmandens og fysici vidnesbyrd godtgør at besidde fornævnte egenskab, vente igennem kancelliet at erholde tilladelse til at praktisere, dog blot i det distrikt, han bor, og at hans ret til at foreskrive lægemidler indskrænkes til de dele, han har bevist sig at være kyndig udi."[1])

Det er ikke særligt mange tilladelser, der er givne i henhold til denne paragraf, og da altid efter en meget grundig undersøgelse af forholdene, men rigtignok som oftest på trods af de medicinale autoriteters udtalelser, navnlig efter sundhedskollegiets oprettelse i 1803. Det har altid særligt været fra Jylland, at så-

[1]) Det er på denne bestemmelse, at hele tandlægevæsenet endnu hviler; derfor kan ret til tandlægevirksomhed kun gives ved ministeriel tilladelse i hvert enkelt tilfælde og på et begrænset område.

danne ansøgninger er indkomne, som rimeligt er, da befolkningens spredthed i lange tider havde henvist den til disse selvuddannede kirurger, i hvis slægter traditionen ofte fortsatte sig i flere led; og det var da også fra Vestjyllands øde egne, at de første ansøgninger indkom, deriblandt fra den mand, hvis virksomhed her skal skildres.

Mads Weis skal have stammet fra egnen mellem Ringkøbing og Hobro og må være født mellem 1766 og 1769; som så ofte stemmer angivelserne ikke overens. Da han døde i Hinge 29. April 1839, angives han at være 73 år, altså født ca. 1766, men i en ansøgning fra 1820 siges han at være 52 år, i Vinding kirkebog 1820 og 1822 henholdsvis 51 og 53 år, og ved hans død angiver andre kilder, at han var henholdsvis 71 og 72 år. Som noget for ham særligt er der ved hans død i kirkebogen tilføjet: „Han havde tilladelse til som læge at behandle enkelte udvortes sygdomstilfælde, hvorved han og havde erhvervet sig ikke liden navnkundighed."

I sin ungdom må Mads Weis være kommet til Sønderjylland, hvis han da ikke, som andre kilder angiver, er født der, og skal have taget tjeneste hos en regimentsfeltskær, hos hvem han lærte noget af sårlægekunsten, i hvilken han senere uddannede sig yderligere ved selvstudium, og selv siger han, at han tog undervisning i fødselshjælp hos fysikus Krickhauff i Tønder, en undervisning, der senere skulde blive skæbnesvanger for ham, da han i tillid til sine kundskaber gav sig til at praktisere som fødselshjælper og derved fremkaldte retsforfølgelse mod sig.

Det må have været omkring 1787, at Mads Weis har

begyndt sin kirurgiske virksomhed, thi i 1795 siger han, at han har praktiseret i 8 år; til Jylland er han dog næppe kommet før ca. 1791, thi i 1810 skriver han, at han i 19 år har praktiseret her i landet. Om han straks har taget bolig i Nees sogn i Ringkøbing amt, vides ikke, men han må sikkert være den Mads Hunsted, som i 1793 fik et barn døbt der, thi i 1796 fik Mads Weis og i 1798 Mads Weis Hunsted i Gammeltoft i Nees sogn børn døbte der.

Det er da også fra Nees, at Mads Weis i 1795 andrager, at naturen bestemte ham for lægekunsten, men hans moralske forfatning hindrede ham fra at studere videnskaben på den anordnede måde; imidlertid gjorde han dog denne til sit formål og begyndte efter nogen læsning at praktisere og har nu i en tid af 8te år hjulpet over 100 mennesker til førlighed. Men da nu forordningen af 5. Sept. 1794 forbyder ham at lade sig bruge, så ansøger han om tilladelse til at øve lægekunsten, om ikke i sin fulde strækning så dog til åreladen, benbrud, brokskade etc. Da der var vedlagt mange attester om heldige kure, indstillede amtmand C. F. Hansen, om ikke ansøgeren kunde fortjene at komme i betragtning.

Collegium medicum erklærede, at ansøgeren i det mindste bør lade sig eksaminere af fysikus, som da må indsende forretningen til kollegiet; men om sådant blev bevilget, vil følge en sværm af ansøgere til publici største skade og til stor fornærmelse for lægerne og distriktskirurgerne; og 17. Sept. 1795 svarede så kancelliet: „Kan ikke bevilges, men forbliver ved anordningen."

Det var altså den tidligere omtalte forordning af 5. Sept. 1794, der foranledigede Mads Weis til at forsøge

på at skaffe sig en begrænset tilladelse til at praktisere.

Nu kender man ganske vist ikke Mads Weis' egen ansøgning med dens anbefalinger, men supplikprotokollernes uddrag plejer at tage alle væsentlige omstændigheder med, og når der i dette ikke tales om nogen anbefaling fra fysikus, kan man sikkert gå ud fra, at denne har manglet, og at andragendet alene af den grund måtte afslås, hvilket amtmanden burde have husket; collegium medicum henstiller derfor korrekt, at ansøgeren i det mindste skulde lade sig eksaminere af fysikus. Overholdelsen af fordringen om attest fra fysikus havde kancelliet da også nøje påset kort i forvejen, da det 6. Febr. 1795 gav Peder Christensen Kudsk i Nors ved Thisted bevilling til at kurere arm- og benbrud, sætte arme og ben i led samt årelade; han havde nemlig haft sine papirer i god orden og tilmed kunnet vise tilbage til en række ansete forgængere, der fra slutningen af det 17de århundrede havde drevet kirurgi i Vang og Nors; og efter ham gik privilegiet over til hans efterkommere og fandt først sin afslutning ved den navnkundige Stine Kudsk's død i 1897, så at denne virksomhed kom til at strække sig over mer end 200 år.

Dette afslag har dog næppe afskrækket Mads Weis fra at fortsætte sin kirurgiske virksomhed, som vanskeligt lod sig kontrollere, da de nærmeste distriktskirurger sad adskillige mil fra ham i de tre først i 1775 oprettede kirurgikater i Ringkøbing, Lemvig og Holstebro; men måske har det været en medvirkende årsag til, at han flyttede til Ørre i Hammerum herred, hvor der var endnu længere til statsansatte kirurger, og senere derfra til Boelsgård i nabosognet Nøvling.

Det var herfra, at Mads Weis efter 15 års forløb atter gjorde forsøg på at skaffe sig et kirurgisk privilegium; det bedste bevis for, at han i alle disse år stadigt og uantastet har drevet sin uprivilegerede virksomhed. Hans 16. April 1810 indgivne ansøgning, ledsaget af en lang række rosende attester fra årene 1796—1810, deriblandt fra 10 præster og 1 oberst, har samme indledning som den forrige, men oplyser desuden, at en holstensk [holstensk brugtes dengang ofte ensbetydende med slesvigsk] kirurg velvilligst ordnede hans begreber og gav ham anvisning på gode bøger såvel i det danske som i det tyske, hvorved han i nogle år bragte det så vidt, at han med held påtog sig og fuldendte adskillige kure af udvortes svagheder, endog sådanne, som de beskikkede kirurger ikke kunde helbrede, deriblandt kræftbylder og sår, hareskår i munden, gevækster, benbrud, saltflod [vædskende udslæt] og adskillige åbne sår. Nu har han i 19 år her i landet såvel i som uden for købstæderne kureret mange mennesker for disse sygdomme, og da han ikke kan skaffe sig attest fra sin fysikus, fordi embedet er ledigt, har han fået en attest fra fysikus Willemoes i Viborg; men han tilbyder i øvrigt at skaffe endnu mange flere beviser for den duelighed og det påfaldende held, hvormed han har helbredet adskillige for de mest smertefulde og afskyeligste udvortes sygdomme; derfor søger han nu om speciel tilladelse til at praktisere efter forordningens § 6, hvortil han mener at have fuld adgang.

Af fysikus Willemoes' attest, som amtmanden havde anmodet ham om at afgive, fremgår det, at han personligt ikke kender Mads Weis; han har gennem erfaringer på sine rejser og ved skriftlige vidnesbyrd

fået grund til at tro, at Mads Weis besidder megen færdighed i at behandle de tidligere nævnte sygdomme; men det afgørende for hans anbefaling synes dog at have været, at den egn, hvori Mads Weis bor, ligger langt fra alle købstæder, og at bønderne hellere bliver krøblinge, end de lader hente en ordentlig beskikket kirurg 6 til 8 mil borte; han anbefaler derfor, at Mads Weis får tilladelse til at behandle hareskår, gevækster, kræftskade og benbrud.

Anbefalingen blev tiltraadt af amtmand P. O. Rosenørn i Ringkøbing, men faldt ikke i god jord hos sundhedskollegiet (der i 1803 havde afløst collegium medicum), som formente, at § 6 ikke var anvendelig på supplikanten, der vel har anmeldt, men ej i mindste måde legitimeret sin oplærelse i nogen af lægevidenskabens dele og ej heller med attest fra fysikus godtgjort at besidde fornævnte egenskaber, da han ikkun har en attest fra en fremmed fysikus om, at denne har hørt ham rose for sine kure; kollegiet tildristede sig derfor ikke at indstille ham til nogen anden tilladelse til at praktisere end den at komme patienter til hjælp i yderste nødstilfælde så længe, indtil en ordentligen autoriseret læge kan komme til stede.

Som bosiddende i Nøvling hørte Mads Weis under Ribe fysikat, der indtil 1858 også omfattede hele det nuværende Ringkøbing fysikat, men fra sin rette fysikus i Ribe var Mads Weis som sagt i øjeblikket ude af stand til at skaffe sig en attest,[1]) og det er vel muligt, at han netop har fundet øjeblikket belejligt til at henvende sig til den ham langt nærmere boende fysikus i Viborg, der også nok kunde antages at have

[1]) Fysikus D. Høffding var død 7. Febr. 1810, hans efterfølger H. P. Hoff Hansen blev først udnævnt 17. Sept. 1810.

mere kendskab til Mads Weis og hans ry end den fjernt boende Ribe fysikus. Personligt synes dog som sagt fysikus Willemoes ikke at have kendt Mads Weis, og hans attest er i det hele holdt i så almindelige og vage udtryk, hvad dennes dygtighed angår, at det er let forståeligt, at sundhedskollegiet ikke tillagde den stort værd. Når kollegiet dog ender sin betænkning med at række Mads Weis en lille finger, er det vistnok i følelsen af, at han alligevel vilde tage den hele hånd, selv om den ikke blev rakt ham, og at det vilde være umuligt at standse eller skride ind mod en virksomhed, der nu havde bestået i ca. 20 år; dertil kendte kollegiet sikkert altfor godt forholdene i Jyllands afsides egne, og det havde jo desuden fået dem yderligere bekræftede ved fysikus Willemoes' udtalelser.

Den 21de Juli 1810 blev der da af kancelliet tilstillet amtmand Rosenørn en skrivelse, der ord til andet gentager sundhedskollegiets erklæring, og dermed havde Mads Weis i virkeligheden opnået et ret udstrakt privilegium; thi man kan sikkert gå ud fra, at det altid vilde vare længe, inden en ordentlig autoriseret læge kunde komme til stede — han blev ikke hentet.

I de følgende år har Mads Weis så uhindret praktiseret videre og sikkert udfoldet en stor og stadigt dristigere operativ virksomhed; og det kunde rimeligvis være vedblevet at gå således, hvis der ikke var indtruffet et tilfælde, der fik Mads Weis til at sande det gamle ord: „Gud fri mig for mine venner."

I „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" fandtes 4. Nov. 1817 (nr. 88) en korrespondance fra Jylland, som begynder med, at der i alle videnskaber gives udmærkede genier, som naturen udrustede med særegne ev-

ner i deres fag; de spiller stundom en underordnet rolle i den store verden, men er dog virkelig så udmærkede, at de fortjente en højere, i fald den kunde gøre dem lykkeligere; som eksempler omtales først en bonde, der er en fortrinlig urmager, og en skolelærer, der er en fremragende astronom; men hovedformaalet har åbenbart været at få anbragt en lovtale over Mads Weis.

„Men højere end disse hæver sig manden i Boelsgård, Nøvling sogn, Hammerum herred, Ribe stift, Mads Weis, en Holstener, der som soldat blev tjener hos en regimentsfeltskær, lærte ham noget af kunsten af, og efter at have udtjent dannede sig selv til den duelige sårlæge, han er. I visse dele af kunsten er han en udmærket mand. Krøblinge, misfostre, ulykkelige mennesker, der forgæves søgte råd hos kyndige sårlæger, er ved ham gengivne samfundet som nyttige og brugbare lemmer; og mig er intet eksempel bekendt, at nogen kur, som han påtog sig, er mislykket, men vel på mange, som af ham er ganske og aldeles helbredede. Af de mange kun følgende tvende: En ung pige var så kontrakt i nederkroppen, at hun aldeles ikke kunde bruge fødderne; meget var anvendt på hendes helbredelse. Weis hæver dette onde på den forunderligste måde. Hun blev rask til sin gang som nogen anden. — En syttenårs dreng har fra den tidlige ungdom haft en tyk overlæbe; med årene vokste den til en afskyelig størrelse; ja selv hans højre øje var angrebet af samme. Efter kyndiges dom var her intet råd; men Weis fuldfører kuren så heldigt, at det unge menneske, som før var en afsky for alle, betragtes nu med særdeles velbehag og velsigner med enhver menneskevennen (drengen har nylig i Viborg avis offentligen takket sin velgører), hvis sjældne kunst lyksaliggør så mange og næsten lader troen på mirakeltiden vende tilbage til os. — Held følge dig, Weis, fremdeles i alle dine idrætter! Held følge dig i at danne din søn til at vorde dig

lig til lidende menneskers trøst og glæde. Din ros genlyder fjern og nær. Sildig, ja sildig gå du til dine fædre. Manges velsignelse skal følge dig!"

Fra „Skilderiet" gik denne højtstemte artikel over i en del af provinsaviserne og deriblandt også 11. Nov. 1817 i „Ribe Stifts Adressecavis" (nr. 89), og det blev fysikus Hoff Hansen, der åbenbart længe havde set igennem fingre med Mads Weis' virksomhed, for meget; han tog i nr. 90 til genmæle mod denne lovprisning, og 17de November indgav han en klage til kancelliet, der vidner om et så rigtigt og sundt blik på kvaksalveriet, at hans udtalelser har gyldighed endnu den dag i dag. Han siger, at det går med kvaksalveri som med skøger, det er to onder, som aldrig ganske vil kunne hæmmes i en stat, og at man ikke skal skride for stærkt ind derimod, så længe de ikke drives alt for åbenlyst; fornuftig oplysning, selvfølt skade og erlanget overbevisning om kvaksalvernes vankundighed udretter vel mere til dette ondes afhjælpelse. Men når kvaksalveriet offentlig roses, bør der tages til genmæle, og under henvisning til nævnte artikel andrager han om, at der må anlægges sag mod Mads Weis for kvaksalveri, at den første redaktør, der har optaget artiklen, må tildeles en irettesættelse, og at det må forbydes alle aviser uden tilladelse fra fysikus at optage artikler, der angår medicinalpolitiet.

Sagen gik til sundhedskollegiet, der anbefalede første og sidste punkt, men forsigtigt overlod kancelliet at dømme om det andet „som en juridisk kvæstion."

Amtmand Rosenørn, der også var blevet spurgt, udtalte sig, omend med en vis forsigtighed, nærmest gunstigt om Mads Weis' heldige kure og muligt virkelige dygtighed og anbefalede, at man i hvert fald først skul-

de forhøre Weis, om han virkelig havde haft de angivne personer under behandling og derefter disse og andre, som kunde bekræfte rigtigheden. En aktion tror han snarere vilde forøge end formindske almuens tiltro til kvaksalvere og mistillid til de ansatte læger; og hvad avisartiklen angår, finder han den vel lidet passende, men også tvivlsomt, om det vilde være rigtigt at forbyde alle sådanne artikler uden tilladelse fra fysikus.

Herefter resolveredes 18. April 1818, at Mads Weis kunde fritages for tiltale denne gang mod, at der gaves ham en alvorlig advarsel om for eftertiden at afholde sig fra alle slags kure, at irettesættelse til redaktøren ikke kunde gives i dette tilfælde, og at der om punkt 3 skulde blive taget bestemmelse senere.

Inden denne resolution faldt, var der imidlertid sket noget, som gav sagen en anden vending. Mads Weis havde nemlig allerede 17. Marts 1818 indsendt en ny ansøgning om tilladelse til ligesom forhen som sårlæge i udvortes tilfælde at måtte komme sine medmennesker til hjælp, idet han henviste til tilladelsen af 1810 og til, at han i de forløbne år havde helbredet mangfoldige mennesker. Også denne ansøgning var vedlagt flere attester, deriblandt fra to præster og en oberstløjtnant, hvis søn han havde behandlet.

Samtidigt med at amtmanden indsendte denne ansøgning, indberettede han, at han endnu ikke havde meddelt Mads Weis resolutionen af 18. April, idet han gjorde opmærksom på, at denne i forvejen havde en betinget tilladelse til praksis fra 1810; dette synes de overordnede myndigheder ganske at have overset og derfor ikke senere at have givet Rosenørn noget yderligere pålæg om at håndhæve den sidste resolution;

derimod blev han i anledning af den ny ansøgning atter afkrævet en erklæring; i denne udtaler han sig langt bestemtere end forrige gang til fordel for Mads Weis, så meget mere som der var langt til nærmeste distriktskirurg, og denne ikke havde været heldig i sine kure og ikke havde befolkningens tiltro;[1]) og han ender med nogle ret udfordrende udtalelser om, at den læge, der med duelighed forener nogenlunde gave til at omgås almuen og ej ved frastødende ilsindighed eller ubillig vindesyge eller magelighed bringer sig i slet rygte, ikke mangler praksis og får langt sjældnere anledning til klage over kvaksalvere end den, der mangen gang ved sit forhold giver nærmest årsag til disses hyppigere søgning.

Sundhedskollegiet henholdt sig i sin erklæring til sine tidligere udtalelser, fraråder tilladelsen og ender med følgende kraftige salut til amtmanden: „Sundhedskollegiet, som af sideblik i denne sag atter ser, hvad tanker adskillige gør sig om den driftige embedsmand, der i medhold af anordningerne søger at dæmpe kvaksalveri, kan imidlertid ikke undlade at bemærke, at behøves naturkyndighed, farmaceutik, anatomi, fysiologi o. s. v. for at forstå de praktiske dele af lægevidenskaben, og må disse siden under erfarne lægers vejledning med flere års anstrengelse læres af kultiverede folk, før disse tør betros at praktisere, så burde formentligen ej tillades, at uoplærte mennesker efter bedømmelse af folk, der ej kan antages at forstå faget, men derfor let blændes af en enkelt såkaldt underkur, tilstås — som følge af, at de allerede ved forbudte kure har overtrådt lovene —

[1]) Vistnok C. F. Gerber, distriktskirurg i Holstebro 1812—1831.

fremdeles at måtte befatte sig med kure, til fare for lettroende vankundig almue, til præjudice for dem, som lovmæssig har lært på ordentlig vis og til vansir for sundhedspolitiet."

Det endte så med, at alt blev ved det gamle, idet kancelliet 1. Sept. 1818 meddelte amtmanden, at det for Mads Weis' vedkommende måtte forblive ved tilladelsen af 21. Juli 1810.

Sundhedskollegiet lod sig dog ikke afskrække af disse nederlag, men fortsatte kampen ved 26. Aug. 1819 atter at andrage kancelliet om tiltale mod Mads Weis under henvisning til fysikus Hansen's medicinalberetning for 1818, i hvilken han meddelte, at Mads Weis stadigt upåtalt fortsatte sit kvaksalveri, påtog sig at forløse kvinder med instrumenter, ja, endog havde den dristighed at indsende officielle anmeldelser herom, af hvilke to er vedlagte; de viser sig at være affattede ganske som de officielle trykte, men da Mads Weis ikke har kunnet få disse udleverede, har han nøjagtigt efterlignet dem med linjerede rubrikker med skrevne overskrifter, udfyldt disse og fået præstens påtegning.

Dette har dog aabenbart fået kancelliets tålmodighed til at briste, thi nu fik amtmanden pålæg om at fremskaffe nærmere oplysninger, og 19. Okt. 1819 blev der afholdt forhør over Mads Weis og de i sagen indviklede personer.

I forhøret meddelte Mads Weis, at han i sin tid havde fået teoretisk og praktisk undervisning i forløsning af fødende af dr. Krickhauff[1]) i Tønder, og det oplystes, at han kun havde ladet sig bevæge til at

[1]) Johan Frederik Krickhauff var fysikus i Tønder 1771—1801.

hjælpe konen efter mandens indtrængende anmodning, da denne mente, at der ikke var tid til at hente den 3½ mil derfra i Holstebro boende distriktskirurg; og da det måtte anses for tvivlsomt, om konens liv da havde stået til at redde, mente amtmanden, at dette tilfælde måtte regnes til dem, som Mads Weis ifølge sin tilladelse af 1810 havde ret til at hjælpe i.

Sundhedskollegiet erklærede derimod, at det af forhørene slet ikke fremgik, at der ikke havde været tid til at vente, da der intet var oplyst om fødslens forløb, og det kunde ikke som amtmanden tilråde at eftergive straffen eller lade det forblive ved Mads Weis' løfte om ikke mere at give sig af med fødselshjælp og aflevere sine instrumenter; men amtmanden gik atter af med sejren, idet der 16. Febr. 1820 resolveredes, at tiltale kunde bortfalde.

Heller ikke dette ny nederlag betog sundhedskollegiet modet; det havde til gentaget angreb fået to ny klager. Den ene fra fysikus Hansen gik ud på, at Mads Weis stadigt vedblev at foretage kunstige forløsninger og indsende indberetninger derom; der medfulgte en sådan, hvoraf det fremgik, at han under fremtrækningen havde knust barnets hoved med tængerne og som undskyldning herfor erklæret, at fosteret var i forrådnelse, hvilket dog benægtedes både af jordemoderen og barselkonen. Den anden klage var fra konstitueret distriktskirurg i Ringkøbing, Kannegiesser, der var blevet kaldt til en pige, som Mads Weis havde behandlet med forskellige indvortes midler og udvendigt med aqua phagedænica, en stærkt virkende kvægsølvopløsning, der havde forårsaget stor svulst og ætsning af bløddelene; pigen var senere død, uden at det dog bestemt kunde siges at være en følge af behandlingen.

Sundhedskollegiet insisterede på ny på grundig undersøgelse, og på at der til forhøret måtte blive tilkaldt enten fysikus Hansen eller en anden embedslæge på dennes vegne, hvilket også skete, idet distriktskirurg Gerber fra Holstebro var til stede ved det 9. Juni 1820 afholdte forhør, som 27. Juni blev indsendt af amtmand Rosenørn, denne gang uden forklarende eller formildende bemærkninger.

Forhøret bekræftede, hvad der tidligere var fremkommet, og oplyste tillige, at den forløste kone siden havde været meget svag og stadigt havde ufrivillig urinafgang; sundhedskollegiet betegnede hende endog i sin udtalelse om resultatet af forhøret som „krøbling", og 22. Juli 1820 fik amtmanden ordre fra kancelliet om at lade Mads Weis tiltale for kvaksalveri.

Dommen faldt 14. Okt. 1820; Mads Weis skulde betale en mulkt på 20 rdl. sølv og alle af aktionen lovligt flydende omkostninger; han erklærede sig tilfreds med dommen, der ikke blev appelleret.

Sundhedskollegiet nøjedes dog ikke med at angribe Mads Weis; også apotekerne i Viborg, Holstebro og Vejle, der havde solgt medikamenter efter Mads Weis' rekvisition, blev draget med ind i undersøgelsen og underkastede forhør, og i det mindste for det ene apoteks vedkommende, det i Vejle, blev provisoren idømt en mulkt. Hvor viden om Mads Weis' ry og virksomhed strakte sig, fremgår bedst af, at hans recepter var nåede til så fjernt fra hverandre liggende apoteker.

Men inden dommen faldt, havde Mads Weis rystet det utaknemlige Ribe fysikats støv af sine fødder og efter 25 års virken i Ringkøbing amt søgt ly i Århus fysikat, hvortil hans tidligere velynder fysikus Willemoes var blevet forflyttet i 1817; thi allerede i Marts

1820 var Mads Weis draget til Vinding i Tyrsting herred, ca. 7 mil fra hans tidligere bopæl.

Var sundhedskollegiet årvågent og ihærdigt i sine angreb, var Mads Weis det også i sine forsøg på at erhverve sig den eftertragtede tilladelse til lovmæssig praksis. For fjerde gang i løbet af 25 år indgav Mads Weis, 26. Aug. 1820, ansøgning om tilladelse til at behandle kræftskade, hareskår, benbrud og luksationer under tilsyn af fysikus Willemoes i Århus, samt om at tiltalen mod ham måtte bortfalde. Han var nu gårdejer i Vinding, der ligger 7 mil fra Århus og 4 mil fra Horsens og Skanderborg, hvor de nærmeste læger boede. I øvrigt henviser han til fysikus Willemoes' og de vedlagte 20 attester (hvoraf de 7 nu mangler), af hvilke flere imidlertid er gengangere fra tidligere ansøgninger; blandt underskriverne findes en borgmester og en rådmand i Viborg, 7 præster, 2 oberstløjtnanter samt godsejeren til Bygholm.

Willemoes udtaler i sin attest, at han selv har overbevist sig om flere af kurenes heldige udfald, og at Mads Weis vel er en dristig operatør, men dog går meget forsigtigt til værks og bortviser syge, som han ifølge tilfældets natur eller hans indskrænkede kundskaber ikke tror at kunne hjælpe med operation. Han anser det, da Mads Weis bor langt fra læger, for en fordel for bondestanden der i egnen, at han får tilladelse til at praktisere i de nævnte tilfælde mod, at han står fysikus til ansvar for sine kure, forbliver under dennes tilsyn og fremtidigt ikke befatter sig med andre dele af lægekunsten, hvilket han helligt har forsikret ham. På grund af hans gode og menneskekærlige natur er han blevet forledet til at hjælpe en fødende kone, hvilket vel var urigtigt, men han anbe-

faler ham dog til fritagelse for tiltale. At amtmand Rosenørn fuldt ud sluttede sig til denne anbefaling, er selvfølgeligt.

Sundhedskollegiet fastholdt bestemt sit engang indtagne standpunkt i denne som i lignende sager og beklager, at fysikus Willemoes har givet en sådan attest; havde han ret overtænkt, hvilke kundskaber, der skal til for at foretage den slags operationer, er det ikke troligt, at attesten var blevet udstedt, og dette forhold strider desuden mod hans instruks;[1]) det påtaler tillige udtrykket „forledet", da fysikus jo selv har erkendt, at han vidste, at Mads Weis ejede en tang, som han da vel havde til hensigt at bruge, når lejlighed gaves.

Kollegiet frarådede derfor bestemt både tilladelsen og fritagelsen for tiltale, men forventede i hvert fald, hvis en sådan tilladelse gaves, at Mads Weis' kundskaber blev prøvede ved kirurgisk akademi; hvad tilsynet fra fysikus' side angik, vilde det ikke være til videre nytte, da han bor så langt borte, og Mads Weis' løfte om ikke at befatte sig med andre sygdomme kan kun betragtes som blændværk.

Med disse skriverier var tiden gået og året 1820 udløbet; først i Februar 1821 afgaves der en indstilling, der mod sundhedskollegiet, og sikkert med rette, hævder, at det ikke har været meningen, at de perso-

[1]) Instruks af 4. Marts 1818, § 32: »Fysikus må have opsyn med, at ingen uden de, som efter anordnede prøvelser har erholdt tilladelse til at udøve lægekunsten, befatter sig med samme, hvor og når en læge kan haves . . . . Skulde nogen uden denne rettighed drive lægekunsten, da må fysikus, når han derom får kundskab, angive sådant kvaksalveri for øvrigheden, fordre sagens undersøgelse og den skyldiges afstraffelse.«

ner, der kunde få tilladelse ifølge § 6, skulde eksamineres ved akademiet, da der af dem ikke kunde fordres videnskabelighed; det tilsyn, som fysikus kan føre, har vel ikke stort at betyde, men kan dog altid være til nogen gavn; og til sidst anbefales det både at give tilladelsen og fritagelsen for tiltale.

Efter 7 måneders forløb fik Mads Weis 3. Marts 1821 tilladelse til at skære for kræftskade, at operere for hareskår, at forbinde benbrud, at reponere luksationer under opsyn af fysikus i Århus fysikat. Om fritagelse for tiltale siges intet; dommen var jo også allerede faldet for næsten et halvt år siden, og Mads Weis havde erklæret sig tilfreds med den.

I 25 år havde Mads Weis kæmpet for at nå sit mål, den begrænsede, men privilegerede praksisret; i 18 år, til hans død i 1839, blev det ham til del at gøre brug af den, først i Vinding og derefter i Hinge i Lysgård herred, hvortil han flyttede i 1822, og som dengang hørte under Århus, ikke som nu under Viborg fysikat.

I Hinge havde Mads Weis købt Toftegård, en ret anselig ejendom, i hvilken han indrettede sygestuer for patienter; hans virksomhed synes her navnlig at være gået i ortopædisk retning, og på dette område lader han til at have været en foregangsmand; om fødselshjælp høres der intet mer, rimeligvis har han opgivet den efter retssagen imod ham, men al anden kirurgisk, og vistnok også medicinsk, virksomhed gav han sig af med, der siges endogså sindssygdom, men noget nærmere om hans virksomhed vides nu ikke

mere, kun spredte træk er bevarede i mundtlig overlevering.

Året efter at Mads Weis havde taget bolig i Hinge, skete der atter noget, som viste, hvor berettiget sundhedskollegiets skarpe påtale i 1818 af de juridiske myndigheders optræden havde været. Under en va-

Toftegård 1912. Efter et fotografi, der velvilligt er stillet til rådighed af hr. overlæge Isager i Ry.

kance i Viborg distriktskirurgikat 1823 satte herredsfoged Holstein og stiftamtmand Schønheyder igennem, at det blev overdraget Mads Weis for offentlig regning at behandle syge i Sejling sogn; stiftsfysikus Lind i Viborg, der havde givet Mads Weis en slags instruks, fik i den anledning en alvorlig misbilligelse af sundhedskollegiet for at have overladt sligt til en mand, som kollegiet havde anklaget for kvaksalveri; han

undskyldte sig med, at han forgæves havde protesteret derimod og henvist til, at det var fysikus Willemoes, under hvis fysikat Sejling hørte, der burde tage beslutningen, og at det i øvrigt var både ham og amtmanden ubekendt, at kollegiet havde begæret Weis tiltalt for kvaksalveri; da der heller ikke andetsteds fra vides noget herom, ser det ud til, at klagen er blevet stoppet undervejs.

I kollegiets voteringer var man enig om, at Lind til dels var undskyldt, men der faldt skarpe ord om, at det syntes, at andragendet om at tiltale Weis var lagt på hylden, og at Lind lige så lidt som hans formand Willemoes burde have givet efter for stiftamtmandens urigtige mening.

Ganske kort efter Mads Weis' død er der givet en karakteristik af ham af den fremragende historiker C. Molbech, hvis vandringer i Danmark også havde ført ham til denne egn, af hvilken han i første hæfte af „Historisk Tidsskrift" 1840 i „Skizze af en jydsk Hede-Egn" har givet en meget indgående skildring; der er ingen tvivl om, at han der har lært Mads Weis ret nøje at kende, og at han desuden fra anden side har skaffet sig god underretning om ham; hans karakteristik af ham falder nøje sammen med en anden af stiftsfysikus Willemoes og passer også godt med det billede, som akterne giver af ham; kun passer det, med hans virksomhed som fødselshjælper i erindring, ikke ganske, hvad Willemoes siger om ham, at han var meget forsigtig og aldrig påtog sig noget, der oversteg hans evne.

Men lad nu Molbech selv have ordet.

„Den nylig afdøde Mads Weis (i Byen Hinge) var i mer end 30 år den navnkundigste af Jyllands „kloge mænd"; efter at han havde fået bevilling til at helbrede udvortes skader, hvortil han besad mærkeligt held, købte han sig i bemeldte by en bondegård med en stor bygning, der havde tilhørt en mand uden for bondestanden, og her oprettede han et slags hospital, hvor han aldrig savnede syge og lidende, der lagde sig i kur hos ham.

Man tyede til ham fra de fjerneste egne af Jylland; fra hertugdømmerne, ja selv fra København har han haft patienter. Han vedblev, også efter at have fået sin bevilling, at øve sin kunst, efter hans egne udtryk, mere „af villighed og medynk med sine medmennesker" end som levebrød, og gjorde altid i begyndelsen mange ophævelser og vanskeligheder for at tage imod syge, om de endog kom 20 til 30 mil rejsende til ham. Uafladelig blev han, mundtlig eller skriftlig, spurgt til råds af folk af alle klasser, lige indtil de fornemste; og jo mere de, der henvendte sig til ham, i stand og vilkår stod over ham, desto mere opmærksomhed og æresbevisning fordrede han af dem, uagtet han i det udvortes gav sig skin af ydmyghed og ringeagt mod verdens forfængelighed. De mindre fornemme rejsende, der hver uge, ja næsten daglig kom til Hinge for at konsulere Weis, førte gerne levnedsmidler og andre foræringer med sig, ligesom slige ting også jævnlig sendtes af dem, der havde været i kur hos ham. Derved var hans hus altid vel forsynet med fødevarer, både for hans egen familie og for patienterne, der betalte i rede penge for deres kost og pleje. Han døde derfor om ikke rig, dog meget velhavende.

Imidlertid var han tilsyneladende uegennyttig og billig i sine fordringer og overlod altid til enhver, hvad han vilde give for den modtagne lægehjælp; men han lod sig betale på mangehånde måder, af uformuende ved mark- eller husarbejde, af de nærboende ved kørsler og andre villigheder. Dog var det meget sjældent, at nogen af herredet eller den nærmeste omegns be-

boere søgte hans hjælp. Den navnkundighed og den glans, der fulgte hans rygte i fjerne egne, fordunkledes af flere omstændigheder hos dem, der altid havde ham i nærheden. Overhovedet var der noget hemmelighedsfuldt, usædvanligt og tvetydigt ved hans person og karakter, og han var i det hele mere frygtet og ilde lidt end agtet og afholdt af de nærmest omboende bønder. Blandt dem fandtes der næppe nogen, som jo troede, at Weis besad overnaturlige evner, at han kunde vise igen og forstod anden trolddom, en tro, som han selv vel just ikke søgte at svække. Der fortaltes, at engang for mange år siden, medens han endnu brugte at rejse om og, som der siges, under uhyre opløb at slå sin bod op på markeder, var han kommen til et marked i Holstebro. Da han næste morgen var rejsefærdig, savnede han sin tegnebog med en del penge i på sit kammer i værtshuset. Ganske rolig sagde han i manges påhør: „Den skal jeg nok få igen." Han tog en stor bog i hånden, gik rundt om gården, hvor endnu nogle markedsgæster og andre folk var samlede, og så skarpt på enhver med sit gennemtrængende blik. Nogen tid efter gik han tilbage til sit kammer — og fandt tegnebogen, hvor han havde lagt den. Endnu havde man i omegnen en ikke ringe frygt for ham; i hans hus i Hinge kunde man rolig lade alle døre og gemmer stå åbne, og blegetøj lå ubevoglet på hans eng, uden at nogensinde det mindste stykke blev borte.

Hans medicinske og kirurgiske kundskaber var ikke ubetydelige, men især erhvervede på den praktiske vej. Blandt de bøger, han ejede, satte han megen pris på Tode's og den afdøde Bang's skrifter.[1]) Han gav sig vel

[1]) Ifølge velvillig meddelelse fra landsarkivet i Viborg blev der ved auktionen efter Mads Weis solgt en doktorstol, en medicinkiste, nogle sakse, knive, pincetter og medicinflasker samt forskellige medicinske bøger; af danske bøger fandtes Callisen's kirurgi og 8 bind af »Bibliotek for Læger« og desuden 6 bind af Unzer's »Medicinische Wochenschrift«, nogle få tyske medicinske bøger og enkelte andre ikke nærmere specificerede, i alt ca. 30 medicinske skrifter, men blandt disse ingen af Tode eller F. L. Bang.

ikke ud for at forstå latin, men mange troede det om ham, da han skrev sine recepter i dette sprog, hvortil han hjalp sig med en tysk farmaceutisk bog. Hans dygtighed bestod især i visse kirurgiske sygdommes helbredelse, f. eks. hareskår, knæskader, ledemodenes og rygbenets krumninger (hvorfor han indrettede egne snørliv og andre ortopædiske midler, længe før disse blev mere almindelige) m. fl., men han blev desuden konsuleret i alle mulige sygdomme, lige indtil sindssvaghed. At han til en vis grad var forfængelig og stolt af sit erhvervede rygte — især efter at han havde opnået bevilling til visse slags kirurgisk praksis (hvorefter han undertiden underskrev sig „bevilget læge M. Weis") — vil ej kunne undre os; og det ærgrede ham meget, når studerede læger, som manglede hans erfaring og duelighed, overså ham, talte ringe om ham eller søgte at skade ham. Derimod viste han agtelse for virkelig dygtige læger, og i samtaler med sådanne gav han sig aldrig skin af at forstå mere, end han virkelig kunde.

Overhovedet var han begavet med en for hans stand betydende menneskekundskab og verdensklogskab — en frugt både af hans idelige omvandringer i tidligere år (en tid lang i selskab med en italiensk læge eller kvaksalver) dog ikke uden for Jylland og hertugdømmerne, hvor han også i nogle år var i tjeneste hos en fysikus i Flensborg.

Mads Weis var en bondesøn og skal være født i egnen mellem Ringkøbing og Hobro. Om sit tidligere liv talte han i det hele ikke gerne og undgik at gå ind i nøjere forklaringer, ligesom han ved sådanne lejligheder aldrig fortalte sig eller een gang sagde mere end en anden gang. Weis var en lille mand, næppe af middelhøjde og af fin legemsbygning med et klogt ansigt og udtryksfulde øjne omgivne af stærke rynker. Under de fremstående bryn trængte hans skarpe blik frem, hvormed han i begyndelsen ligesom søgte at se den, han talte med, ind i sjælen. Hans hår var tyndt og hvidt, forhovedet skaldet. Indtil noget over et årstid

før hans død (i begyndelsen af Maj 1839 i hans 71de år), da han begyndte at lide en del af gigtsmerter, havde han endnu et skarpt syn og en ret god hørelse. Hans gang var ungdommelig let, og han havde en egen færdighed i at komme, næsten ubemærket, der, hvor man mindst ventede ham. Hans sprog og udtale lignede de mere dannede folks i Jylland, men han talte altid meget langsomt, med en vis højtidelig værdighed og temmelig sagte; aldrig nogensinde hørte man ham højrøstet. Uagtet en vis fromhed, som hans miner ved vane havde tilegnet sig (han havde i sine sidste år slået sig noget til gudelighed, læste af og til i biblen og sang salmer med sine folk), trak hans mund sig tidt til et sarkastisk smil, som dog et øjeblik efter forsvandt. Mod fremmede og mod sine patienter var han overhovedet mild og venlig i adfærd, mod sine nærmeste omgivende mistroisk og vanskelig. I at behage fruentimmer skal Weis have haft særdeles held; men dette var noget, han snarere med største omhu skjulte, end gjorde sig til af. Hans dragt var simpel, dog gik han egentlig ikke bondeklædt. Til hans påklædning, en lang blå frakke, hvergarnsvest og broget halsklæde, hørte altid en hvid bomuldsnathue og et hvidt lommetørklæde, enten i hånden eller ud af lommen. På sine rejser kørte han i en såkaldt doktorstol, indhyllet i en stor kappe og altid med hat. Hans hus var vel også simpelt indrettet, dog levede han i enhver henseende lig en landmand uden for bondestanden; han vilde ikke henregnes til denne og lod sig kalde „doktor Weis" eller i alt fald „hr. Weis."

Mads Weis' gamle velynder fysikus Willemoes har kort efter Molbech benyttet lejligheden til at holde en lille mindetale over ham i sin indberetning for 1840 til sundhedskollegiet, der åbenbart netop i dette år har ønsket oplysninger om kvaksalveriet over hele Danmark; de er offentliggjorte i sundhedskollegiets forhandlinger for 1840 i „Bibliotek for Læger" 1842.

„De kvaksalvere, der nu hyppigst antræffes, er fra fortiden, jeg mener 30 år tilbage, og disse har almindelig lært kunsten af andre slægtninge, som dengang upåtalt øvede deres, af gamle bøger samlede visdom. I den sydvestlige del af Århus stift i hedeegnen findes således nogle af mine bekendte, endog fra den tid jeg var fysikus i Viborg, f. eks. Præste-Jens o. s. v., hvorover cand. chir. Jensen i Lysgård herred stærkt dolcrer. Det var også i den egn, Hinge by, 6 mil fra Århus og 3 mil fra Viborg, at den meget renommerede og i mange henseender mærkværdige, med kancellitilladelse under fysici opsyn privilegerede og nu i Maj måned d. a. bortdøde, 72 år gamle gårdejer Mads Weis boede og virkede, dog ikke så meget for naboegnens som de fjernere provinsers beboere, der ordentlig lagde sig i kur hos ham i hans dertil hensigtsmæssigt indrettede lokale, i hvilket han selv og hans robuste kone, især i kontrakturtilfælde efter forvridninger, idelig og utrættelig bestrøg. Da jeg sidst på embedsvegne i efteråret 1838 besøgte ham, lå han meget gigtsyg og brugte distriktskirurgen i Viborg som læge;[1]) men selv i denne tilstand havde han på sin gård flere værkbrudne patienter i kur, ja selv en dame fra hovedstaden med hendes datter, nu på 3dje sommer, for svækkelse i underkroppen.

Mads Weis var altid en af de bedre kvaksalvere, selv uden privilegium, meget forsigtig og påtog sig aldrig noget, der oversteg hans evne, hvilket han godt forstod at bedømme, thi han havde et skarpt omdømme og en stor iagttagelsesånd, forbunden med ufortrøden tålmodighed og en lykkelig gave at vinde tillid. Jeg kendte ham i 31 år, og jeg har i de 20 år, han havde kancellitilladelse, aldrig haft anledning til at tiltale ham for egentlig misbrug heraf. Prof. Molbech har i det første hæfte af „Historisk Tidsskrift" sat ham et hæderligt minde, som er aldeles grundet på sandhed."

[1]) Johan Anton Hoff var distriktskirurg i Viborg 1836—1852.

Tyve år efter Mads Weis' død blev han mindet i et stort dansk værk, Trap's beskrivelse af Danmark: „I Hinge boede i en lang årrække indtil sin død 1839 en over en stor del af Jylland bekendt mand, bondelægen Mads Weis, der af almuen regnedes til de såkaldte „kloge mænd", men som dog ved kundskaber og virkelig dygtighed hævede sig langt over disse, hvorfor han også af regeringen erholdt jus practicandi og i Hinge oprettede et slags kurhus for folk, der led af benskade og ydre onder." Endnu i firserne levede der folk i Hinge, som havde været behandlede af Mads Weis; overlæge Isager, hvis barndomshjem var der, har kendt flere af dem og ved samtale med dem fået det indtryk, at Mads Weis' virksomhed nærmest gik i ortopædisk retning, medens han aldrig mindes at have hørt ham omtale som operatør, hvad jo i alt væsentligt falder sammen med Molbech's og Willemoes' udtalelser, og det ser derfor ud til, at Mads Weis på sine ældre dage har trukket sig stærkt tilbage fra operativ virksomhed. Dr. Isager har selv i sin ungdom kendt en gårdmand, som Mads Weis havde behandlet for en bolden finger med smørelse og salver, „det gik meget godt, men det tog lang tid"; endnu på den tid mindedes Mads Weis som en berømt mand, der året igennem, men især om sommeren, havde en flok patienter på sin gård, væsentlig fine og fornemme og især fra København, som ofte blev der i lang tid, medens han syntes at have haft mindre interesse for egnens befolkning.

I Ringkøbingegnen lever endnu adskillige af Mads Weis' efterkommere i tredje og fjerde led under ganske gode kår og værnende om hans minde; det er på grundlag af disses meddelelser, at lærer Storgaard Pe-

dersen i He har givet forskellige oplysninger om ham i første bind af „Hardsyssels Aarbog", hvilke også er benyttede i det foregående; i slægten bevares endnu følgende mindedigt over ham:

Der boede i Jylland en bondemand,
den gamle Mads Weis i Hinge,
som doktor ham kendte det hele land
såvel den fornemme som ringe.

Vel kunde han hverken græsk eller latin,
kun dansk var hans skrift og tale;
på dansk han kurerte, men hans medicin
hjalp tusind til helbred og svale.

Han ændsede hverken skænk eller gunst
men agted alene på sagen;
trods mangen professor i samme kunst
han lagde sit snille for dagen.

På ruderne ind i hans gamle gård
i alle hjørner og kanter
så mangt et taknemligt navn der står
indridset med diamanter.

Nu gemmer jorden hans trætte ben,
grøntørven er sunken derover,
men hverken kors eller mindesten
os viser det sted, hvor han sover.

Dog marmor hensmuldrer i år på år,
de gyldne runer hensvinde,
men frisk i tusinde hjerter står
den gamle Mads Weis' minde.

—

At Mads Weis langt om længe fik den tilladelse, som han i åringer havde kæmpet for, skyldes vist for en meget væsentlig del, at kancelliet indså, at det vil-

de være umuligt at hindre ham i at vedblive med at praktisere, og det har derfor fornuftigt nok ment, at det hellere måtte give ham en begrænset tilladelse, som i alt fald udelukkede ham fra de farlige tangforløsninger og gav de medicinale myndigheder ret til at skride ind over for overtrædelser.

Når det gælder anvendelsen af den meget elastiske § 6 i forordningen af 1794, er der en stærk famlen frem og tilbage; i de første år synes der ikke at være indkommet ret mange ansøgninger om den slags bevillinger, men efterhånden som myndighederne mere og mere skred ind mod det vidt udbredte kvaksalveri, blev ansøgningerne hyppigere, navnlig fra de for kvaksalveri dømte, som dog kun meget sjældent fik den begrænsede tilladelse til praksis. Det er i det hele og store kun forholdsvis få, hvem denne ret blev givet fra 1795 indtil slutningen af forrige århundrede; den sidste, der sad inde med en sådan tilladelse, Johannes Poulsen i Vamdrup, i hvis slægt der fra tidligere tid var ret til at behandle benbrud og forvridninger, og som fik dette privilegium 18. Okt. 1869, døde i 1913.

På eet punkt indtager Mads Weis en særstilling, thi han er, så vidt vides, den eneste, der i Danmark har fået særlig tilladelse til foruden at behandle benbrud og forvridninger tillige at operere hareskår og skære kræftbylder, kort sagt foretage indgribende operationer med skarpe instrumenter, og det vidner vel om, at han på disse områder virkelig har haft en vis dygtighed.[1])

[1]) I Norge fik gårdbruger i Voss Lars Halstensson Istad 29 Jan. 1796 bevilling til at måtte årelade, behandle simple benbrud, forbinde sår og foretage andre små operationer, når ingen ordentlig beskikket læge kunde faas.

Om Mads Weis' familieforhold og efterkommere skal til slut gives nogle oplysninger, som dog langtfra gør fordring på at være udtømmende; de skyldes for en meget væsentlig del velvillige meddelelser fra hr. arkivsekretær S. Nygård.

Under sit ophold i Sønderjylland er Mads Weis, rimeligvis i Læk ved Tønder, blevet gift med Ingeborg Cathrine Groer (Storgaard Pedersen kalder hende Krøyer, hvilket vel skyldes en let forklarlig forvanskning i tidens løb.). Ved sin død i Hinge 19. Juni 1829 angives hun at være 79¼ år, altså født ca. 1750 og således mindst 16 år ældre end manden, måske endda lidt mere. Lige fem måneder senere blev „kirurg" Mads Weis atter gift i Hinge 20. Novbr. 1829 med den 16 år yngre Marie Lovise Andersen, døbt 24. Nov. 1782 i Vindelev ved Vejle som uægte datter af Maren Pedersdatter og løjtnant Andres; efter mandens død må hun have søgt tilbage til sin fødeegn; thi 10. Jan. 1852 døde hun i Vindelev sogn og kaldes da enke efter berettiget læge Mads Weis og aftægtskone i Fløystrup, hvor hun var født.

Det er nu ikke så mærkeligt, at Mads Weis atter giftede sig så hurtigt; det var jo i ældre tider ret almindeligt, især blandt bønder; men det ser mærkeligt ud, at der i Vinding kirkebogs tilgangsliste står, at 1820 ankom hr. Mads Weis, 51 år gammel, gårdfæster i Vinding, fra Boelsgård i Nøvling til Vinding og samtidigt dermed hans husholderske Marie Lovise Andersdatter, 37 år gammel, fra Horsens, og hans plejedatter Juliane Lauritsdatter, 11 år gammel, fra Boelsgård; og to år senere på afgangslisten, at 1822 flyttede hr. Mads Weis, 53 år gammel, praktiserende kirurg og gårdfæster i Vinding, hans husholderske

Marie Lovise Andersdatter, 39 år gammel, og hans plejedatter Juliane Lauritsdatter, 13 år gammel, fra Vinding til Hinge.

Men hvor var da hans hustru i den tid? Er hun blevet på Boelsgård? Og hvem var plejedatteren? Mads Weis synes ikke alene at have haft et blødt hjerte, men også et stort hjerte.

Som datter af Mads Weis nævnes Marie Madsdatter Weis, der som den ansete „Gammeltoftkone" i No sogn i Hindherred i mange år drev en vidtstrakt kirurgisk virksomhed; hun døde 7. Nov. 1866 på Nobjærg mark som enke og aftægtskone hos Jens Weis, kaldes da datter af Mads Weis og siges at være født i Læk i 1783; hvis dette sidste er rigtigt, kan det vel nok være tvivlsomt, om hun virkelig har været datter af Mads Weis, snarere måske en stifdatter; han vilde da i alt fald have været en meget ung ægtemand ved sit bryllup, højst 17 år, efter andre angivelser endog kun 14 år.

Kan der således være tvivl om, at Marie Weis, skønt hun kaldes Madsdatter, har været Mads Weis' datter, er der vistnok mindre tvivl om, at sønnen Simon ikke har været hans hustrus søn.

I 1816 blev i Nøvling konfirmeret Simon Mathiasen i Boelsgård, 17 år gammel, søn af ugift kvinde Maren Simonsdatter, tjenestepige hos Mads Weis i Boelsgård, 34 år gammel, altså født ca. 1782; denne aldersangivelse er dog måske ikke helt rigtig, da sønnen efter forskellige angivelser skal være født tidligst 1794, senest 1799. Da Mads Weis i 1820 flyttede fra Nøvling, må sønnen være blevet boende der, thi 14. Aug. 1826 døde i Boelsgård Simon Mathiasen's kone Mette Kirstine Christensdatter, 30 år gammel; året efter, 1827, flyttede gårdmand i Boelsgård, Simon Mathiasen med tre døtre

til Torsted, hvorfra han senere ma være flyttet til Hover i Hindherred, thi der viedes 23. Sept. 1832 „enkemand, husmand Simon Mathiesen Wais", 36 år gammel, og pige Ane Christensdatter, 28 år gammel.

At det er den samme person, der her stadigt er tale om, er vist uden for al tvivl, selv om aldersangivelserne falder lidt forskelligt, ved konfirmationen skulde han være født ca. 1799, ved sit andet bryllup ca. 1796, og ved sin død endelig ca. 1794, thi han siges at være 84 år, da han 3. Juli 1878 døde i Hover som gift fattiglem.

Og hvad der yderligere taler for, at han ikke har været en ægte søn af Mads Weis, er, at han ikke er fundet døbt i Nees, hvor Mads Weis i årene 1793 til 1798 fik døbt tre døtre. Han har da vistnok været den eneste søn og som sådan den foretrukne.

Ligesom faderen og søsteren gav Simon Weis sig også af med kirurgi; men han synes aldrig at have nået nogen af disse i anseelse, og hans økonomiske nedgang fra gårdmand til husmand og til sidst til fattiglem vidner heller ikke om dygtighed som landbruger. De højtstemte ord om den nyligt konfirmerede søn i avisartiklen fra 1817: „Held følge dig i at danne din søn til at vorde dig lig til lidende menneskers trøst og glæde" har denne åbenbart manglet evner til at virkeliggøre.

En Skoleholder i Overby afsættes og maa sættes ud af Skolen ved Rettens Hjælp 1791.

Ved Martin Kristensen.

Overby Skole var en af de „Kongelige funderede Skoler", som Kong Frederik IV havde ladet opføre i Rytterdistrikterne.

Den laa midt i Kattrup Sogn „som det bekvemmeste Sted." Den længst fraliggende By var Borup, „næsten en fierding Vei fra Skolen"; Vejen derfra til Skolen var „i sig selv ikke ond."

Til denne Skole skulde da hele Sognets Ungdom gaa. Der var vel et Degneembede i Kattrup By med en Sognedegn, der besørgede Kirketjenesten for hele Pastoratet, Kattrup, Ørridslev, Tolstrup; men han havde intet at gøre med Skolehold.

Af Børn over 5 Aar, som endnu ikke havde staaet til Konfirmation, var der i Aaret 1789 45.

Skolen var i forsvarlig Stand. Den bestod af 10 Fag Grundmur med Stentag; Skolestuen var 3 Fag, „hvorudi kan rummes 40 Børn."

Skoleholderens fastsatte aarlige Løn var 24 Rigsdaler i Penge og 3 Skovlæs Brændeved. Til Skolen var henlagt 238 Tdr. Hartkorn; af hver 20 Tdr. Hartkorn

svaredes et Læs Tørv, samt af hver Td. Hartkorn 1 Lpd. Hø og 1 Lpd. Halm. Desforuden nød Skoleholderen fri Græsning til 2 Køer og 6 Faar. Der var intet Agerland til Embedet, men ved Skolen „en liden Hauge".

I Foraaret 1789 var den daværende Skoleholder i Overby bleven forflyttet til Taaning, saa Embedet var vakant.

Den 2. Maj mødte da hos Provst Jens Schmidt i Vær[1]) „en Person, navnlig Niels Jensen Møller", som i nogle Aar havde holdt Skole i Horsens, og som „efter Hr. Provst Brøndsteds[2]) Recommendation" af Fru Etatsraadinde Lichtenberg,[3]) der havde Kaldsret, havde faaet Løfte om det ledige Embede. Han var ogsaa foreslaaet af Sognepræsten i Kattrup, Søren Pertou,[4]) der formente at have Forslagsret, ihvorvel dette maaske var tvivlsomt. I Henhold til Skoleanordningen blev da Niels Møller eksamineret af Provsten, og „efter at have befundet ham duelig til det vacante Skole-Embede" erklærede denne, at han „ikke alene havde intet imod, at dette Skolehold blev ham betroet", men „at han endog paa det bedste anbefalede ham." Han

---

[1]) Jens Henriksen Schmidt, f. $^{16}/_{1}$ 1740, Præst i Vær og Nebel 1771—1800, Provst i Vor og Nim Herreder 1787—97. † $^{16}/_{9}$ 1801. (Jfr. Aarbøger for Aarhus Stift 1910, S. 123 ff.).

[2]) Christian Brøndsted, f. $^{23}/_{3}$ 1742, Præst i Horsens 1785—1821, tidligere Provst i Hjelmslev Herred. † $^{10}/_{2}$ 1823.

[3]) Bodil Hofgaard Lichtenberg, f. 1711, † $^{11}/_{1}$ 1795, var 1764 bleven Enke efter den bekendte Etatsraad Gerhard Hansen L., der har bygget den Lichtenbergske Gaard paa Søndergade i Horsens.

[4]) Søren Pertou, f. 1742 (43?), residerende Kap. i Kattrup, Ørridslev, Tolstrup 1770—79, Sognepræst samme Steds 1779—97, † $^{23}/_{9}$ 1797.

blev da af Etatsraadinde Lichtenberg kaldet til Embedet.

Saaledes syntes da alt at være godt. Men senere beskylder Jens Schmidt Provst Brøndsted for, at han havde „interesseret sig for at blive af med Niels Møller" og derfor „greb den Leylighed, da Skolen i Overbye blev vacant" til at formaa Etatsraadinde Lichtenberg til at kalde Niels Møller til bemeldte Skole.

Saa meget er i hvert Fald sikkert, at baade Pastor Pertou og Beboerne i Kattrup snart opdagede, at Niels Møller „var et forsømmeligt, udueligt og liderligt Menneske", og de førte da Klage over ham ved den Visitats, som Biskop Janson fra Aarhus[1]) 11. Juni 1790 holdt i Overby Skole. Efterat Biskoppen havde „eksamineret" Klagen, fandt han „Niels Møller saa skyldig, at han blev kiendt aldeles uværdig til sit Embede og befalet inden 3 Uger at forlade Skolen."

Niels Møller var 24. August 1787 bleven trolovet og 21. September s. A. gift med Marie Christensdatter i Horsens. Hendes Fader, Slagtermester Christen Olesen satte sig nu i Bevægelse for at redde Svigersønnen, og dette lykkedes saa vidt, at han inden Udløbet af de 3 Uger kunde sende denne følgende Brev:

„Promemoria!

Saalidet som Eders slette Forhold baade imod Gud, eders Øvrighed og øvrige Medmennesker har kiedtes ved formedelst eders liderlige Opførsel samt Efterladenhed i eders Pligter, saa I tilsidst har op-

[1]) Hector Frederik Janson, f. $^{2}/_{10}$ 1737 i Golzwarden i Oldenborg, blev 1766 tysk Slotspræst i København, men lærte snart Dansk saa godt, at han skrev det let og flydende. 1774 blev han Dr. theol. og Prof. theol. ved Universitetet i København, og 1789 blev han Biskop i Aarhus. † $^{4}/_{2}$ 1805.

bragt Eders Øvrighed til at afsette eder fra Brød og Biæring, hvilken Dom |: saa haard den endog kunde synes :| er ganske retfærdig og har ey mindste Mangel uden alleene, at I havde tillige burdet være bleven hendømt til Wiborg til Forbedring; — Mens ligesaa utrættelig og øm over eders forestaaende Elendighed har jeg viist mig paa min Side, og altsaa har jeg nu bragt det derhen, at I kan blive ved Huus og Brød til Nytaar, NB: paa Forsøg, nemlig: at I forandrer og forbedrer eders Levemaade, og for det andet: at I flittig søger Guds Huus, og 3die: at du med al Fliid forretter Skoletienesten; thi naar disse 3 Poster ey blive anderledes end til Dato, saa er der aldrig Haab eller Redning meere tilbage, men I bliver udjaget derfra og maae tage Staven. — Altsaa beder nu for Guds og Eders egen skyld, at I forandrer eders til Dato førte slette Forhold og Levnet, hvortil jeg af det ømmeste Faders-Hierte vil ønske eder Guds Aands og Naades Bestyrelse, og dernæst i dette Haab forbliver

Eders troefulde Fader

Horsens, d. 27. Junij 1790. Christen Olesen."

Dette for Niels Møller i øvrigt kun lidet smigrende Brev afleverede han til Pastor Pertou og lod ham dermed vide, at „han fremdeles vedblev Skolen i bemeldte Tid."

En halv Snes Dage senere modtog Pastor Pertou fra Provst Brøndsted et Brev, hvori det hedder: „Jeg har stolet paa Din Fromhed og derfor udvirket hos Biskoppen et halvt Aars Frist for Niels Jensen Møller, Skoleholder i Overbye. — Gaar han den Prøve igiennem, er han saa snart mueligt lovet et Degnekald, saa Du skal blive skildt ved ham. — Stiftamtmanden[2]) in-

[1]) Ove Høegh-Guldberg (1731—1808) tidligere Statsminister, var Stiftamtmand i Aarhus fra 1784 til 1802. Han var født i Horsens og har vel derfra kendt Niels Møllers Forældre.

teresserer sig for ham for hans Forældres skyld; Jeg beder derfor, at Du vil have Taalmodighed med ham. — Inden faae Dage tænker jeg, Du faaer Efterretning derom fra Biskoppen" — Dateret: Horsens 7 Julij 1790.

Som Provst Schmidt senere noget bittert og spydigt bemærker, var det altsaa Provst Brøndsted, „der behagede fremdeles at interessere sig for dette Menneske", og som, „stolende paa Hr. Pertous Fromhed", uden dennes Vidende „intercederte" for den afsatte Skoleholder hos Biskoppen, „som da paa denne Forbøn naadigst forundte ham Frist til Nytaar 1791."

Niels Møller sad da nu paa Prøve; men der fulgte ingen Forbedring, og efter at Indberetning derom var sket, skrev da Biskop Janson 22. Januar 1791 til Provst Schmidt, at han maatte foranstalte Niels Møller lovformelig fjernet, saa at „Skolen ikke længere bør straffes med ham end til Paaske." (24. April).

Da Provst Schmidt „deels formedelst maadelig Helbred" og deels sine „mange Skriverier" ikke selv kunde komme til Overby Skole, anmodede han 3. April Pastor Dorschæus i Hylke [1]) om i sit Sted at faa Niels Møllers Forhold „saa tilstrækkelig oplyst og beviist, at han til Paaske kunde removeres." Og i en Skrivelse af 15. April bad han Pastor Pertou i Kattrup sammen med Hr. Dorschæus og nogle tiltagne Sognemænd en Dag at møde i Overby Skole „for at examinere Skoleholderens Forhold og efter Befindende forkynde ham skriftlig Afsættelses-Dom efter Skoleforordningens 17de Post" samt tilstille Provst Schmidt det derom affattede Dokument, saa han kunde medtage det til Landemodet

[1]) Peter Fabricius Dorschæus, f. $^{10}/_{11}$ 1740, Præst i Hylke 1770—1804, † $^{23}/_{4}$ 1804.

i Aarhus 4. Maj og „faa det af Biskoppen ratificeret".[1])

Afsættelsesforretningen burde jo være foretagen saa betids, at Skoleholderen, som Bestemmelsen var, kunde være fjernet til Paaske, 24. April; men formentlig har de to Præster villet have Paasketravlheden fra Haanden forinden, og først 2. Maj, en Uges Tid efter Paaske, blev Afsættelsen foretagen, og Hr. Pertou sendte Provst Schmidt følgende Brev:

---

[1]) Forordning »Om Skolerne paa Landet i Danmark, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maa nyde«, af 23. Januar 1739, bestemmer i Post 17 følgende:

»Skulle Amtmanden, Kirkens Patron, Provsten, Præsten eller hvem Inspectionen med Skolen tilkommer, befinde en Skoleholder enten forsømmelig eller uskikkelig, eller at handle tyrannisk med Børnene, bør Præsten første Gang, naar det ham bekiendt vorder, strax alvorligen at erindre og advare Skoleholderen, samt antegne, naar og hvorledes det er skeed; Falder han anden Gang i samme Forseelse, da andrages det for Provsten, som da af Præsten fornemmer, om han før i lige Tilfælde er bleven erindret, og tillige med Kirkens Patron, om han boer i Sognet, eller dog med tvende de beste Sogne-Mænd, i Præstens Nærværelse, kortelig examinere Forseelsen, om Skoleholderen den nægter, og naar hans Brøst da findes, ham derfor alvorligen til rette setter og mulcterer. Følger der da ingen Forbedring, saa forviiser Provsten ham med Præstens Foreviidende strax af Skolen, lader ham sin Afsættelses Dom ved tvende Mænd skriftlig forkynde, og giver Bispen og Amtmanden eller Kirkens Patron det samt den befundne Aarsag tilkiende. Hvorpaa Bispen straks tilmelder Provsten, naar intet betydeligt er derimod, at han approberer Afsættelsen, og Provsten anmoder den uduelige Skolemesters Afsættelse ved Dag og Datum i sin Bog, for at attestere derefter hvor vidt Lønnen ham kan tilkomme.«

„Velærværdige og høylærde!

Allerhøystærede Hr. Provst!

Efter Deres Forlangende mødte ieg som Stedets Præst tilligemed Hr. Dorscheus i Hylche paa Deres Vegne i Deres lovlige Fald, samt mine Medhielpere, Mads Jørgensen af Borup og Jens Sørensen af Möeballe[1]) med den største Deel af Sognets Beboere d. 2. May sidst i Overbye Skole for efter Skole-Forordningen 23. Jan. 1739 dens 17de Post at afsætte Skoleholderen Niels Jensen Møller som en ganske uduelig og uordentlig Skoleholder. Han blev da virkelig, uagtet han imod min Villie og Bud til ham at blive hiemme den Dag, havde absenteret sig, lovlig afsat fra sit Skole-Embede, men da tvende Mænd, nvl. Jens Jacobsen af Möeballe og Jens Pedersen af Overbye bade for ham, at han maatte blive i Skolen til St. Hans Dag, blev det denne for saa vidt bevilliget, som Hans Høyærværdighed Hr. Biskop Janson vil tillade det. Imidlertid ønske baade ieg og alle veltænkende og retsindige Beboere i Kattrup Sogn, at Niels Jensen Møller, om ikke før, saa til St. Hans Dag at blive reent afsat fra sit Skole-Embede, og en anden dueligere og ordentligere Skoleholder beskikket i hans Sted.

Kattrup Præstegaard, d. 2. May 1791.

S. Pertou."

---

[1]) I Kong Chr. V.s danske Lov 1783—II—9—2 hedder det: »Paa Landsbyerne skal Kirkens Forsvar med Provstens Raad tvende af de gudfrygtigste, beste og vederheftigste Sognemænd til Kirkeværger bestille, som og skulle være Præstens Medhielpere«, og i II—9—8 bestemmes: »Hvad Synder og Laster, og alt, hvis Præsten i Guds Ord er befalet at straffe, det samme bør hans Medhielpere at staa hannem bi udi, om behov giøris. Men særdelis bør de at have indseende med saadanne Laster, som ellers ved sædvanligt Rettergang ikke saa bequemmeligt er at afskaffe, eller bevise.« Der nævnes saa en lang Række, som: »Prædikens Forsømmelse«, »idelig Sværgen og Banden«, »ond Forligelsemaal mellem Egtefolk«, »Halstarrighed hos trolovede, som ikke ville lade sig sammenvie til Egteskab«, »Fylderi og Drukkenskab« osv.

Samme Dag sendte ogsaa Dorschæus et Brev til Provst Schmidt, hvori det hedder: „Nogle faa af de nærværende Sognemænd bad for den bortløbne Synder, at han til Set. Hans Dag maatte blive siddende, hvilket jeg ikke kunde love Dem bevilget, da sligt var ganske uden for min Magt.“ I Brevet var indlagt et Afsættelses-Dokument.

Disse Breve kom først Provst Schmidt i Hænde, efterat han 5. Maj var hjemkommen fra Landemodet. Den 9. Maj sendte han Afsættelses-Dokumentet til Biskoppen tilligemed et Brev, hvori han bad om Hans „Höyædle Höyærværdigheds höygunstige Ratification.“ I en Efterskrift lagde han sin underdanige Forbøn til de andres, at Skoleholderen maatte blive i Skolen til St. Hansdag „for at kunne see sig om anden Leylighed“.

Biskop Janson skrev da 12. Maj til Provst Schmidt: „Naar Skoleholder Niels Jensen Møller i Overbye ikke i den ham forundte Tid haver viist Forbedring, og dette er beviist, haves intet mod hans Afsættelse at erindre, men samme bliver hermed approberet, dog kan det efter Begiering tillades ham at blive i Skolen til St. Hans Dag næstkommende, hvilket saaledes tilmeldes Deres Velærværdighed til behagelig Efterretning.“

Biskoppen godkendte altsaa ganske vist Afsættelsen, men forlangte dog Beskyldningerne beviste, hvorfor ogsaa Provst Schmidt i et Brev af 18. Maj bad Pastor Pertou, at denne „underhaanden vilde besørge et skriftligt Vidnesbyrd affattet om den afsatte Skoleholders Forsømmelse og Uordener.“ Dette Dokument maatte da tilbagedateres til 2. Maj, underskrives af nogle af de Mænd, der var til Stede ved Afsættelsen og derefter

tilstilles Provsten. Samtidig sendte han ham Biskoppens Brev af 12. Maj og en „Notice" til den afsatte Skoleholder, hvori han „betyder ham, at han til St. Hansdag maae forlade Skolen, da den Deel af Lønnen, som til den Tiid kan eragtes at være fortient og forfalden, skal uagtet hans slette Forhold vorde ham tilkiendt." Denne Notice bad han „Hr. Pertou vilde lade ham ved 2de Mænd forkynde og med Paategning om Forkyndelsen remittere" til Vær saa vel som Biskoppens Brev.

Hr. Pertou sendte med Overbringeren Svar tilbage, hvori han takker Provst Schmidt og „yttrer særdeles Glæde over at kunne blive skildt ved den slette Skoleholder i Overbye."

Men Enden var langt fra ikke endda.

Skoleholderen havde nemlig ikke ligget ledig, men, førend han lovformelig ved de tvende Mænd fik Afsættelsen forkyndt, afsendt følgende Klage:

„Underdanigst Pro Memoria:

Jeg elendige fattige Mand, som efter Hr. Biskoppens Befaling ved Deres sidste Wisitats blev formedelst forsømmelse i mit Embede tilrettesat og befalet at forbedre mig. Jeg har siden den Tid af alle mulige Kræfter stræbt at giøre mit Embede og opfylde mine Pligter, men ikke des mindre ere mine Fiender saa grumme og eftersætter mig hos Prousten og Præsten, at ieg nu reent skal af sættes og kastes paa Gaden uden viidere beviis, end nogle af Sognemændene klage, endskiöndt de, som Klage, har ingen Børn, men de, som have Børn og have ladet dem søge Skolen, ere vel fornøiede med mig.

Jeg beder derfore underdanigst, at mig Til Nye Aar maae endnu undes Frist og Rum for ved min Fliid og Arbeide at beviise, Ieg anklages uden Aarsag, da den gode Hr. Pertou, naar han vil ugentlig

have Opsigt med mig og bedømme mig af sin egen Erfaring og ei af Bøndernes Skrig, vist skal erfare, at ieg baade vil og kan forrette dette mit betroede Embede.

Jeg venter en naadig Bønhørelse.

Overbye Skole den 17de Maj 1791ve.

Niels Møller.

Til s. T. Hr. Biskop Janson."

Denne Klage blev 20. Maj af Biskop Janson sendt til Provst Schmidt med Forlangende om at faa tilsendt de Beviser, hvorefter Niels Møller var afsat.

I Henhold til sit Forlangende af 18. Maj fik Provst Schmidt fra Pastor Pertou tilsendt følgende Erklæring:

„Giærne havde ieg ønsket at kunde have meddelt Skoleholderen Niels Jensen Møller i Overbye bedre Vidnesbyrd baade om sin Duelighed til Embedet og Levnets Vandel, end ieg forhen og endnu nødsages til at give ham, men alt for sandt er og bliver det, at han er gandske uduelig til at være Skoleholder, hvilket ieg ikke een gang, men mange gange ved min Nærværelse i Skolen nok som har prøvet og erfaret, ret forsømmelig i sit Embede, uordentlig og udsvævende i sit Forhold, modtvillig og skammelig forsømt Guds Huus imod mine mange giorte Formaninger, og altsaa med sit Exempel som Skoleholder, der burde være et lys for andre, endog i dette Stykke givet Forargelse, har heller ikke i den af Hans Höyærværdighed Hr. Biskoppen forundte Tiid viist Bedring hverken i Henseende til sit Forhold, langt mindre i Henseende til at passe sit Embede og giöre sig ducligere dertil, men alt været ham gandske ligegyldig, hvilket ieg ikke alleneste som Stedets Præst med en god Samvittighed, Sinds Roelighed og med en unægtelig og uryggelig Sandhed kan bekræfte, men endog underskrevne brave, sand-

dru og retsindige Mænd af Kattrup Sogns Beboere med mig til Vitterlighed og sand Vidnesbyrd stadfæste.

Kattrup Præstegaard 2. Maj 1791.

S. Pertou.

At ovenstaaende er i al sandhed, kand vi undertegnede bevidne.

J. Kier, Sognefoged.

Mads Jørgensen og Jens Sørensen } Præstens medhielpere.

Jørgen Mikkelsen. Christen matisen.
Kield Poulsen. Ernst Conradssen.
Anders Christensen. M. S. S. Ole Sørensen.
Søren Nielsen. Niels Sørrensen.
Laus Sørrensen."

Da Provst Schmidt d. 22. Maj havde modtaget dette antedaterede „originale Vidnesbyrd", sendte han det til Biskop Janson tilligemed et foreløbigt Svar paa den et Par Dage forud modtagne Klage. Hans karakteristiske Brev til Biskoppen anføres i sin Helhed.

„Höyædle og Höyærværdige!
Höygunstige Hr: Biskop!

Det skulde inderlig krænke mig, om den uværdige Niels Møller af Overbye Skole i Kattrup Sogn, som nu i et heelt Aar har misbrugt Deres Höyædle Höyærværdigheds Naade, og ey alleene i samme Tiid, men endog længe før giort sig uværdig til sit havde Skole-Embede, var istand til at biebringe Deres Höyærværdighed den Tanke, at han uskyldig er bleven anklaget og uden Beviis afsat. — Det skulde ogsaa paa Skolens saa vel som Sognepræstens Vegne ikke mindre krænke mig, om fornævnte slette og

uduelige Menneske, efterat have henimod 2 Aar nydt baade Præstens og Sognets Overbærelse uden at skiönne derpaa og opfylde sine Pligter, endnu skulde kunne bringe det derhen, at han fremdeles maatte vedblive Skolen, og Ungdommen saaledes Aar efter Aar synke dybere ned i Vankundighed for at vedligeholde en forfalden Skolemester med sin forfaldne Kone.

At dette dog er den uværdige Niels Møllers Ønske og Hensigt, seer jeg tydelig nok af den Klage, hvormed han under næstafvigte 17de Maij er indkommen for Deres Höyædle Höyærværdighed, og som mig af Deres Höyærværdighed i höyrespective af 20de Maij næstefter höygunstigst er bleven tilstillet. — For underdanigst at afgive den befalede Erklæring over denne Klage, hvori Niels Møller ikke alleene, skiönt uden Beviis, modsiger de over hans slette Forhold af Præsten og Sogne-Folket førte Klager, og søger at giöre den ham forkyndte Afsættelse til intet, men endogsaa beskylder sin Sognepræst, Hr. Pertou, som den, der efter et blot Skrig af Niels Møllers foregivne grumme Fiender og ikke efter egen Kundskab om Sagen har klaget over hans Forhold, ja søger endog at sværte sin Præst for sin Höye Øvrighed og at biebringe Deres Höyærværdighed den Tanke, at Hr. Pertou forsømmer sin Embedspligt i henseende til de befalede Skole-Besøg; Saa har jeg, efterat jeg i Forgaars underdanigst havde modtaget Deres Höyædle Höyærværdigheds Höyrespective Promemoria, strax i Gaar, skiönt det var Søndag, tilsendt Hr: Pertou Niels Møllers Klage, og forlangt hans Erklæring, som ikke i Dag saa tiilig har kundet indløbe, at den med dette kunde afgaae, men ventes i Morgen eller i det seneste paa Onsdag hidsendt, da jeg næste Postdag underdanigst vil tilstille Deres Höyærværdighed den tilligemed Klagen, og derhos lade min underdanige Betænkning over det Heele medfølge. — Imidlertid giver jeg mig herved den underdanige Frihed at vedlægge hosslutte de ori-

ginale Vidnesbyrd af Sognepræsten, Sognefogden, Præstens Medhjelpere, og en heel Deel andre Sognemænd i Kattrup Sogn, som saa tilstrækkelig viser Niels Møllers slette Forhold, at jeg ikke tvivler, Deres Höyædle Höyærværdighed jo fuldkommelig vil finde titommeldte Niels Møllers Afsættelse lovlig og grundet og höystbeföyet, og omendskiöndt dette Vidnesbyrd allerede er tilstrækkeligt, tør jeg dog underdanigst forsikkre, at Hr: Pertou, om det befales, endnu ydermeere kan og vil beviise Sandheden af det, der i underlagte Vidnesbyrd er anført. — Og da Sagen saaledes ingenlunde mangler tilstrækkelige Beviiser, har jeg baade kundet og burdet ansee Deres Höyædle Höyærværdigheds meddeelte höye Ratification paa Niels Møllers Afsættelse som en fuldkommen og endelig Afgiörelse i Sagen, og derfor under næstafvigte 18de Maij: ladet den afsatte Skoleholder, som ved Afsættelsen ey vilde være tilstæde og endog derved kiendte sig skyldig, en Notice ifølge Skole-Forordningens Bydende ved 2de Mænd tilstille, hvilken Notice herhos in Originali med Niels Møllers Paategning underdanigst vedlægges.

Gud veed, at det smerter mig, naar jeg nødes til at bidrage til et Menneskes Udsættelse fra sit Leve-Brød; og Deres Höyædle Höyærværdighed veed Selv, at jeg i Fior, da De fandt Niels Møllers Forhold saa strafværdigt, at han strax burde afsættes, underdanigst indlagde min Forbøn for ham, og udbad ham af Deres Höyærværdighed nogen Tids Forundelse til Forbedring; Men da al den Naade, som ham af Deres Höyærværdighed er beviist, intet har frugtet, kan og bør jeg ikke meere undskylde eller bede for ham; thi vel er det beklageligt, at et Menneske saaledes selv spilder sit Leve-Brød, og det giör mig visselig meget ondt; men det er mig ogsaa höyst ubehageligt, at en god Præst, der elsker sin Ungdom og sin Menighed, og igien elskes af den, skal ey alleene selv finde sig bebyrdet med saa slet en Medhjelper i Skole-Væsenet, men derhos have

den Bedrøvelse at see sin Ungdom opoffret for at conservere en uduelig og uværdig Skolemester, da dog Skolen ikke er der for Skolemesterens skyld, men Skolemesteren for Skolens. —

Jeg skal med næste Post underdanigst opfylde det mig af Deres Höyædle Höyærværdighed befalede i henseende til de Manglers Undersøgelse, som Niels Møllers Klage tillægger Sognepræsten Hr: Pertou; og imidlertid beder jeg dette underdanigst insinueret i Deres Höyærværdigheds höybevaagne Overveyelse, og vil i største Soumission afvarte, naar det fra mig endnu manglende underdanigst er indsendt, Deres Höyædle Höyærværdigheds endelige Beslutning i Sagen

underdanigst

Jens Schmidt.

Wæhr d. 22de Maij[1]) 1791."

Inden Pastor Pertou afgav sin Erklæring over Niels Møllers Klage, var han i Vær og raadførte sig med Provst Schmidt. Denne „giennemsaae og deels rettede, deels udstrøg, deels forøgede" det Udkast, Pertou havde gjort, og „gav ham i øvrigt de beste Raad", han kunde. Redegørelsen kom da til at lyde saaledes:

„Underdanigst Erklæring.

Med yderste Mishag og höyuforventet erfaring af forrige Skoleholder Niels Møller i Overbye hans Klage af 17. Maj til Deres Höyærværdighed Hr. Biskop Janson at have fundet for godt at beskylde mig for at have forsømt at besøge Skolen, men paa hvad Grund han kan tillægge mig denne for mig saa nærgaaende Beskyldning veed ieg ikke, aldrig har nogen i de 21 Aar ieg har været baade Medpræst og Sogne Præst over de mig anbetroede Meenigheder

[1]) Da han skriver, at det »i Gaar« var Søndag, maa Brevet være skrevet om Mandagen, som 1791 var 23. Maj.

klaget over mig enten i Henseende til at besøge Skolen eller i andre Henseender førend nu den afsatte Skoleholder Niels Møller tør vove uden Grund at giöre det. Jeg veed med Gud og mig selv, at det er en aabenbar Usandhed; men en Sandhed, en unægtelig Sandhed er det paa den anden Side, at han de fleeste Gange, baade før han af Deres Höyærværdighed Selv i forrige Aar blev tiltaldt og kiendt skyldig til at afsættes, saa og siden den Tiid sielden eller aldrig har været at træffe i Skolen, men paa egen Haand uden Tilladelse flakket om, som han selv vilde. Børnenes Antal ved min Nærværelse i Skolen har stedse været liden og den meste Tiid af Aaret slet ingen, uagtet ieg ofte og mange Gange baade af Prædikestolen og ved anden Lejlighed kærlig har bedet og alvorlig formanet mine Sognefolk, at de vilde lade deres Børn søge Skolen, som de i forrige Skoleholderes Tiid altiid hafde giort; men stedse har ieg faaet til Svar: hvad det kunde nytte og gavne, at de lode deres Børn gaae i Skole til en Skoleholder, der hverken kunde eller havde lyst til at lære dem i deres Christendom og Saligheds Sag. I den afdøde Sal. Bechers og hans Eftermands Tiid, da begge som brave Mænd og duelige lærere, var ingen Ting mig kierere end at besøge Skolen, men i dennes Tiid har min Vey dertil været des tungere og ubehageligere; min Gang vil endnu blive tungere til Overbye Skole, og min lyst endnu mindre, hvis den længere skal straffes med saa unyttigt og ret uordentlig Menneske. Ieg anseer Skolen for nærværende Tiid for intet andet end et Sted, hvor aabenbar liderlighed, Uorden, Forargelse og syndigt levnet og Guds vanærelse hærsker saa vel paa Mandens som Konens Side. Klageren har visselig Ret, naar han siger, han er en elændig Mand, og ieg maa lægge til, at hans Hustrue er lige saa elændig en Kone, og de have Begge giort Skolen til et høystelændig Huus; deres Creaturer har de solgt, Klæderne af Kroppen ere borte, Sengeklæderne af Sengen fejet ud, og det værste af det alt

er dette, at Creaturene og Klæderne ere solgte til godt dansk Brænde-Viin, hvori de begge dagligen søle og velte sig. Ieg blues og skammes ved at komme der, da ieg med Sinds Uroe og Græmmelse aldt for ofte har været der, ønskende kuns alleene med alle mine retsindige og veltænkende Sognemænd, at Niels Møller forlader Skolen til St. Hans Dag og giör den ryddelig for en anden værdigere lærer. Man kan ikke nægte, at ieg io ærlig har haft Medliidenhed med ham og faar saa intet andet til løn end at sværte mig for min höye Øvrighed.

Niels Møller klager i den over mig indgivne Klage, at han er en elændig og fattig Mand, men hvad er Aarsag til hans Elændighed og Fattigdom uden han selv og Konen. Han klager viidere, at hans Fiænder ere grumme og eftersætter ham hos vor brave og retsindige og af alle retskafne aldrig noksom elsket Provst, og mig som Stedets Præst, hvilket er ligesaa ugrundet og usandt som alt Ræsten. Hvorlunde kunne Sognemændene siges at hade ham, som de har haft saa lang Medliidenhed med? Tværtimod, de have io baaret den største langmodighed med ham og viist ham meer Barmhiertighed, end han vel fortiener; at kaste ham paa Gaden, som han fremdeles siger, har aldrig nogen iblandt os vildet; han har io haft Tiid nok at see sig om anden Leylighed. Han siger endnu i Klagen, at kuns nogle af Sognemændene klage, og at de Klagende har ingen Børn; det første er ikke sandt; thi ieg har io heele Sognet til Beviis paa det Modsatte, undtagen 3 Mænd, hvoraf den eene er Hovedmanden og nu holder med Niels Møller, skiöndt han forhen i min egen og andres Nærværelse har taldt langt anderledes. De andre tvendes Vidnisbyrd var mig ingen Sag at faae, men hvad behøves det, her ere io Vidner nok? Det andet, at de Klagende har ingen Børn, er ligesaa stor en Usandhed; thi har de just ikke alle Børn selv, saa har de andre i Huuset saa vel af Tienestefolk som af deres slægt og Paarørende; disse bør io og søge

Skole? Men hvad skulle bevæge dem at sende deres Ungdom i saa slet en Skole, hvor de intet godt kan lære, men i den Sted forsømmes, forarges og fordærves?

Efter alle disse Omstændigheder maae ieg reent ud bekiænde, at det vilde blive en sand Ulykke for Skolen og Sognet og en hierterørende Græmmelse for mig, om Niels Møller endnu fremdeles efter hans Ansøgning til Vor höye og höygunstige Hr Biskop skulde vedblive sit Skole-Embede, hvorfra han paa saa gode og retfærdige Grunde er bleven afsat, og forlængst skulde være bleven det, naar man hafde villet bruge den strængeste Retfærdighed og ikke villet unde ham den store og lange Overbærelse, som han saa ufortiendt har oppebaaret og paa det skammeligste misbrugt. Allerede i forrige Aars Junii Maaned blev ham af Hans Höyærværdighed Hr. Biskoppen Selv betydet, at han om 3 Uger derefter skulde afsættes, naar han ey forbedrede sig. Forbedringen skeede ikke, og man udvirkede endnu hos Hans Höyærværdighed et halvt Aars Frist, nemlig til næstafvigte Nyt-Aar. Endnu blev ham den Naade forundt, at han maatte vedblive Skolen et heelt Fiærding Aar, nvl: til sidstafvigte Paaske, som den yderste Termiin, og dog var og er denne uværdige den samme; han kan altsaa ikke klage over nogen Uret, naar han efter saa megen langmodighed endelig overlades sig selv; tvertimod maatte baade Skolen og Sognet og ieg have den allerstørste Aarsag til at beklage os, om vi endnu fremdeles skulde være beladt med saa lastværdig en Skoleholder.

Men ieg indflyer underdanigst til min Höye og Höygunstige Hr Biskopes Retfærdighed, og beder og haaber underdanigst, at den skeete Afsættelse maae staae i sin Kraft, og at den arme Skole til S: Hans Dag maae blive befriet fra dette uværdige Menneske, og ved en anden og bedre lærer blive oprettet af sin forfaldne Tilstand, hvorved Guds Ære vil blive be-

fordret, hans Kundskab og Ungdommens Beste forfremmet og mit bekymrede Hierte lettet

underdanigst

S. Pertou.

Kattrup Præstegaard d. 25 Maj 1791."

Erklæringen har følgende Paategning:

„Det giör mig meget ondt, at min værdige Medbroder i Embedet skulde nogensinde anklages for vores Höye Øvrighed af Skoleholder Niels Møller i Overbye, et Menneske, som jeg baade ved egen Erfaring og andres, siden den Tiid jeg kom her til Menigheden, har lært at kiende som en uduelig og uordentlig Skoleholder, hvorfore jeg ey kan eller bør nægte min Medbroder Tilstaaelse af det af ham anførte om Skoleholder Niels Møller.

Kattrup Præstegaard d. 25. Maij 1791.

Underdanigst

J. Bering."[1])

Endvidere udfærdigedes følgende Dokument:

„Da vores Kiære og Elskværdige Sogne Præst, S: T: Hr. Pertou i Kattrup, har forlangt Vores Vidnes Byrd om Skoeleholder Niels Møller i Overbye Hands Forhold, saa bevidne vi herved i ald sandhed, at vi i meere end een henseende har været og aldeeles ere gandske misfornöyet med Ham, baade i henseende til Hands slette og uordentlige opførsel som og i henseende til Hands uduelighed til Skoele-Embedet, samt forsømmelse i same med meere, som

[1]) Jens Biering (selv Bering), f. 1761, resid. Kapellan i Kattrup, Ørridslev, Tolstrup 1789—92, Præst i Kolind 1792—1822, † 1842.

vi med en god samvittighed kand bekræfte og stadfæste."

Kattrup 25de May 1791

J. Jørgen Engersløw
Boerup gaard.
J. Pedersen og Chresten Thomessen
af Overbye.

Søren Nielssen og Hans Veslet af Möeballe,
begge ovenstaaende med ført pennen.

Niels Jabkoebsen, Niels nielsen af Stendrup, Niels Andersen, Iens Snedker, Jens Christian, Anders Simonsen, Christian Estrup, J. Pedersen, Niels Smed, Rasmus Ionassen, Iacob Berntsen, Terkel Nielssen, Thomas Nörschou, Iohan Rasm:, Christen Fransen, alle af Overbye.

Til Vitterlighed, at foereskrevne Mænd Virkelig haver bevidnet og dem, som selv kand skrive, selv haver underskrevet dette eller i det mindst medført pennen, det bliver her ved efter forlangende bevidnet af

N. Beck, Sogne Degn. J. Kier, Sognefoged.

26. Maj afsendte Provst Schmidt disse Dokumenter til Biskop Janson, og som yderligere Beviser mod Niels Møller lod han medfølge Kopier af de tidligere meddelte Breve fra dennes Svigerfader og fra Provst Brøndsted.

I det meget udførlige Brev til Biskoppen, som ledsager disse Aktstykker, bemærker han: „Hr. Pertou er baade mig og enhver her i Egnen bekiendt, som en brav og retsindig Præst, der saa troelig og omhyggelig, som det er en Præst mueligt, har stedse opfyldt og endnu opfylder sine Embeds-Pligter, og hvad Skole-

besøgelse angaaer, da giör han sig en Fornöyelse af at besøge de Skoler, han har i Giedved og Tvingstrup, men Overbye Skole har han blot af Pligt, og altid med Misfornöyelse, besøgt, og jeg veed ikke, at heri fra Præstens Side er skeet nogen Forsømmelse, men destomeere fra Skolemesterens Side, som de fleeste gange ey har været tilstede, naar Skolen blev besøgt."

Angaaende Beviserne, hvorfor Niels Møller er kendt skyldig at afsættes, henviser han til det tidligere sendte Vidnesbyrd, der er underskrevet af Præstens Medhjælpere, Sognefogden og en „halv Snees af de beste og fornuftigste Sognemænd", og til det nu medfølgende „liige Vidnesbyrd fra alle de øvrige Sognemænd, een eeneste undtagen, som, mindre for at tiene Skoleholderen end for at bryde Præsten, havde draget 2 andre Mænd paa sin Side, som Hr. Pertou i sin Erklæring ommelder; Men selv disse 2de Mænd haver dog ogsaa nu underskrevet det her underdanigst medfølgende Vidnesbyrd, og disse Mænd ere Jens Pedersen og Christen Thommesen."

Han ironiserer over Provst Brøndsteds Appel til Hr. Pertous „Fromhed" og tilføjer: „Jeg skulde vel ikke troe, at Provst Brøndsted nu atter blander sig i denne Sag, efterat Hr. Pertou med den mueligste Fromhed og Taalmodighed har udholdt ikke et halvt Aars, men 3 Fierding-Aars Prøve." Sluttelig overlader han alt til Hans „Höyædle Höyærværdigheds egen höye og retfærdige Dom", som han forventer i „største Soumission."

Den 14. Juni faldt Biskop Jansons endelige Dom i følgende Brev:

„Til Skoleholder Niels Møller i Overbye. Paa Eders til mig under 17de Maji indgivne Klage formeldes til Efterretning:

Da ved bemeldte Klage ikke medfulgte eet eeneste Beviis, som kunde kuldkaste de imod Eder forlængst forebragte Beskyldninger, og bekræfte det, I paastaaer om Eders Forhold, samt hvad ellers videre I derover have foregivet, saa var paa et saa gandske ubeviisligt Anbringende ikke at reflectere; men da jeg desuden til Overflødighed derover haver indhentet Oplysning, og derved erholdet saa mange eenstemmige Beviiser og Vidnesbyrd, der tilstrækkelig bekræfter Eders slette Forhold, som I ikke haver forbedret, uagtet den Tid, som Eder dertil var forundt, endog blev forlænget til sidst afvigte Paaske, saa kan jeg ikke andet, end vedblive min eengang paa Eders lovlige Afsættelse givne Approbation, hvorved det i alle Maader maa have sit Forblivende, og have I at forlade Skolen til den bestemte og Eder foreskrevne Tid.

Den Elendighed, I klager over, have I selv alleene foraarsaget Eder, men Skolen, som ved Eders Skyld er bleven yderlig fordervet, bør reddes uden Ophold, hvorfor jeg ikke kunde forsvare endnu atter at bevilge den begierte Frist, da I saa lidet have skiönnet paa den forhen imod Eder viste Skaansel og Taalmodighed.

Janson."

Dermed skulde man synes, at denne Sag maatte være endelig færdig; men, som det følgende vil vise, fulgte dog senere en temmelig dramatisk Slutningsakt.

Af flere Grunde trak det noget længe ud, inden det ledige Embede i Overby blev besat. Skoleholder Niels Friderichsen i Stensballe, der først anbefaledes, trak sig tilbage. Derefter var der nogen Forhandling om, hvorvidt der skulde kaldes en „studeret" Mand, hvad

Pastor Pertou ønskede, men som Provst Schmidt ikke fandt fornødent. Endelig foreslog Etatsraadinde Lichtenberg, at Overby Skole skulde nedlægges, og Distriktet deles, saa den nordlige Del blev lagt til Ris Skole i Ousted Sogn, og Resten af Distriktet skulde saa have Skole i Kattrup By. Om denne Plan forlangtes Betænkning af de paagældende Præster. Pastor Bagge i Ousted[1]) anbefalede Planen, da derved Indtægterne til Ris Skole kunde forøges, Pastor Pertou satte sig derimod; en kongelig Skole som den i Overby burde ikke nedlægges; desuden var der ingen Skolestue ved Degneboligen i Kattrup, og den daværende Sognedegn, Niels Beck, der vel var en ældre Mand, kunde ikke udføre Lærergerningen. Biskop Janson resolverede da, at Ordningen skulde forblive uforandret. Og endelig 10. Oktober kaldede Etatsraadinde Lichtenberg den hidtilværende Skoleholder i Gylling, Peder Christensen, til Embedet i Overby.

I al den Tid, mens disse Forhandlinger stod paa, havde man „af Medlidenhed" ladet den afsatte Skoleholder blive siddende i Overby Skole, og han satte sig da der saa fast, at han ikke vilde rykke ud, da den ny Skoleholder ankom med sit Flyttegods. Han vilde vel give ham Lov til at sætte dette i Hus; men han brugte „det ublue Udtryk, at han selv vilde blive ved Skolen, og man skulde ikke saa let drive ham ud."

Da dette af Hr. Pertou „med megen Misfornöyelse og Forlegenhed" blev meldt til Provst Schmidt, skrev denne 23. Oktober et Brev til Biskoppen, hvori han underrettede ham om Stillingen og udbad sig hans „höyrespective Ordre, hvorledes der med den modt-

[1]) Søren Pedersen Bagge, f. $^{24}/_{2}$ 1759, Præst i Ousted, Taaning 1787—1841, † $^{4}/_{2}$ 1842.

villige Skoleholders Udviisning skal forholdes", og for at Sagen hurtigst muligt kunde ordnes, maatte Peder Christensen ride med dette Brev til Aarhus.

Biskop Janson svarede 25. Oktober i et Brev til Provst Schmidt temmelig sagtmodigt:

> „Jeg har virkelig Medlidenhed med Niels Jensen Møller i Over-Bye og kand ikke Forundre mig over, at han, saa længe han troer det mueligt, modstaaer at qvittere sin Bopæl for at overlade den med sin Tieneste til en anden; men i alt dette har han ingen anden at tilskrive sin Vanheld end sig selv. Meenighedens Tarv, Hans Mayestæts Befaling og Embeds-Pligt tillader ikke at see aldeeles igiennem Fingerne med uduelige, forsømmelige og udsvævende Skoeleholdere." — — „Da han nu dog vægrer sig ved at flytte, saa maae ieg tienstlig anmode Deres Velærværdighed at ville giöre Begiering til Herredsfogden, der saa vidt ieg veed, er Hr. Borgemester Caröe i Horsens, at ville ved Rettens Midler bringe bemeldte Niels Møller til at flytte ud af Skoelen og forskaffe den ny beskikkede Skoeleholder Peter Christensen Plads for sig, Famielie og Boeskab i samme." — — „I øvrigt skal det være mig kiært, om der kan gives nogen Leylighed paa anden Maade, end ved Skoelehold, hvortil han næppe bliver Duelig, at befordre Niels Møllers Vel, dersom han ellers herefter vil beflitte sig paa Skikkelighed, i hvilket fald jeg gierne selv, om jeg kunde, vilde bidrage hertil, da det forstaaer sig selv, at jeg ikke derfor hader Personen, fordi jeg er sat i den Nødvendighed at være hans Sag imod."

Da Provst Schmidt havde modtaget dette Brev, sendte han Pertou en Notice, som ved tvende Mænd blev forkyndt for Niels Møller Torsdag 27. Oktober. Deri tilkendegaves ham Biskoppens Ordre; men for at skaane ham for den Ubehagelighed at blive sat ud ved

Rettens Hjælp, bad Provsten ham at erklære, at han vilde rykke ud „i Mindelighed og uden videre Omstændigheder" inden næstkommende Lørdag Aften; hvis ikke, nødtes Provsten til at exeqvere Biskoppens Befaling.

Niels Møller attesterede, at Notitcen var ham forkyndt, men i Steden for at love at forlade Skolen tilføjede han den næsten naivt komiske Bemærkning, „at han ikke vidste, hvorfor han skulde flytte."

„Han havde derhos brugt saa mange ubequemme Ord," at der nu ikke var andet for Provsten at gøre end, hvor nødigt han end vilde, at „ansøge den verdslige Øvrigheds Hjælp."

Han sendte da sit Bud med Afsættelses-Dokumenterne til Hr. Carøe i Horsens, men „fik det alt tilbage med den Paategning, at det ikke tilkom ham, men Dct. Munckeberg i Skanderborg, under hvis Jurisdiction Kattrup Sogn er beliggende, at holde den forlangte Forretning."

Næste Dag, 30. Oktober (uagtet det var Søndag) sendte Provsten da det hele til Dct. Munckeberg i Skanderborg. Han fik Svar tilbage, at Hr. Birkedommeren formedelst andre Forretninger ikke kunde førend næstkommende Fredag efterkomme Provstens Forlangende og kunde ikke heller før faa nogen Vogn lejet; men da skulde han vist med Rettens Middel indfinde sig. Han vilde da lægge Vejen om ad Kattrup Præstegaard og medtage Hr. Pertou, der skulde være tilstede ved Forretningen.

Fredag 4. November blev da endelig Niels Møller og hans Hustru af „Rettens Middel" udviste af Overby Skole, og den blev gjort ryddelig for den ny Skoleholder, Peder Christensen.

Da Skoleholderen Peder Gertsen af Tvingstrup et Par Dage senere bragte Hilsen og Efterretning derom fra Pastor Pertou,[1]) er det ikke underligt, om Provst Schmidt har draget et Lettelsens Suk, og han tilføjer i Protokollen: „Som det smerter mig, at jeg har maattet gaae denne yderlige Vey, saa glæder det mig derimod, at den forfaldne Skole endelig har faaet en anden og bedre Lærer."

Omkostningerne for den af Dctr. Munckeberg udførte Forretning, der beløb sig til 6 Rdlr. 1 Mk. 6 Sk., maatte Provst Schmidt foreløbig udrede; men han havde Regres til Niels Møller. Da denne vel ikke ansaas for at være meget solid, seqvesterede Retten en ham tilhørende 2 Etagers Kakkelovn, vurderet til 10 Rdlr.; denne blev indsat hos Jens Pedersen i Overby og kunde faas udleveret til Niels Møller, naar denne inden Udløbet af 4 Uger betalte Provst Schmidt hans Udlæg. Hvis Betaling ikke skete, vilde Kakkelovnen blive stillet til offentlig Auktion, saa Provstens Fordring kunde blive fyldestgjort. Den 30. Nov. var den endnu ikke indløst; men da der intet senere meldes om Auktionen, har vel Niels Møller betalt, inden Fristen 2. Dec. udløb.

Saa mange Omstændigheder kunde der dengang være forbundet med at faa en uduelig Skoleholder fjernet.

Da jeg ikke noget Steds har kunnet finde Oplysning om Niels Møllers senere Skæbne, „er han dermed ude af Sagaen".

---

[1]) Indtil 11. Februar 1851 var Lærerne forpligtede til at besørge Embedsbreve mellem Præsterne.

De utrykte Kilder, der er benyttede til foranstaaende Tidsskildring, findes alle i Landsarkivet i Viborg og ere følgende:

1) En Pakke »Dokumenter angaaende Skoleholderen i Overbye Niels Møllers Afsættelse.« (7 Rev.: pag. 325 Nr. 19).
2) Jens Schmidts Provste-Protokoller for Vor og Nim Herreder, meget udførligt og smukt førte.
3) Bilag til disse, bl. andet indeholdende Indberetninger om Skolernes Tilstand 1789.
4) Biskop Jansons Kopibog (indeholder dog ikke alle de Skrivelser, han har udsendt).
5) Et Par Notitser er taget af Kirkebøgerne for Kattrup og for Horsens.

Oplysningerne i Fodnoterne hidrører fra Wibergs Præstehistorie, Lovbøgerne og et Par andre trykte Kilder. Retskrivningen er som i de citerede Original-Dokumenter; dog er Tegnsætningen enkelte Steder ændret for Forstaaelsens Skyld.

Det forenede dramatiske Selskab i Aarhus.

Ved Torkil Baumgarten.

Allerede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede er der bleven opført Komedier i Aarhus. Ved den store Skolefest „Vor Frues Gilde" 1501, opførte Skolens Disciple en Komedie for fornemme Personer, for Eksempel Kongens Kansler,[1]) og naar Christian III paa sine Rejser besøgte de danske Købstæder, søgte man at more ham ved Komediespil; Fastelavnsmandag 1546 blev der i Aarhus givet ham en Leg, hvorfor Skolemesteren og alle Degnene fik en Foræring af 30 Mark.[2]) Det var ikke Peblinge, men Disciplene i Mesterlektien, fuldvoksne unge Mennesker i Tyveaarsalderen, der en Gang om Aaret udførte Komedier og Tragedier, baade paa Dansk og Latin. I 1607 gaves i tre Dage Komedie i Randers Skole, den 5. Maj opførtes „de Mundo et Paupere" eller „om Verden og den fattige", den 6. Maj „Nabal", og den 7. Maj Plautus' „Aulularia" med Danse, blæsende Basuner og Trompeter, Pantomimer, Mellemakter og Sangmusik, og i Randers var Skuespilforfatteren Peder Tøgersen fra 1608 Præst ved Sanct Mortens Kirke.

[1]) Thura, Idea hist. lit. Dan.

[2]) Overskou, Den d. Skueplads.

Fra sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede findes de tidligste Spor til, at de i Tyskland omvankende Skuespilbander fandt Vej til Danmark, og i 1735 besøgtes Aarhus af en tysk Bande, der i en af Datidens Aviser anmeldtes saaledes:

„Det tiener og saa Liebhavere til effterretning, at de til Odense nylig ankomne Kongl. Preusiske og Chur.-Brandenburgiske Hof-Comædianter med deres stoere Figurer halvanden alen höye, den 1. Juni aabner første Gang her paa Odense Raad-Huus deris stoere og Prægtige Theatrum, Hvilket i en hver Comoedie 7 til 8 Gange bliver forandret; hvor bliver Præsenteret de skiønneste Maschiner med alle smucke Poetische Guder, som Comædien medfører, desforuden bliver ved eenhver comædie 5 til 4 Propre Dantze eller Balletter Præsenteret, deris stoere og vel staferede Figurer, gaa frit paa Theatro og giøre alle deris Actioner i alle maader, som levende Personer, saa mand kand endnu over dette friedt see dem 2 til 3 Alen over deres hovede, Principalen for dette Bande Obligerer sig at vil have 200 Ducater forspillet, om nogen her har seet saa kostbare og rare comedier at blive spillet."[1])

Denne Bande bestod af seks Personer, som i de følgende Maaneder besøgte de jydske Byer; men den druknede samme Efteraar paa Rejsen fra Aarhus til Aalborg. I samme Aar spillede i Rostock en Johan Friederich Darmstädter, der kaldte sig „königl. Dänischer privilgirter Comødient", og en Johan Friederich Schütz anmeldte sit Besøg i danske Købstæder med en Trup, der bestod af

„curieuse Lin-Danser, Engellændiske Luft-Springer, Positur-Messter, Palancirer og Table-Konstler

[1]) Provincial-Notifications Lister 1735. Fyenske Samlinger VI, S. 250 ff.

og stærcke Mans Konster, saa rar og Curieus som næppe nogen her i Landet haver seet, og derfor af mange Konger og andre Höye Herrer have store og berømmelige Attester, Hvilke Mandagen den 10. October paa Odense Raad Huus aabner deres megtig Theatrum, som er værd at see og forsickrer de dee behagelige tilskuere, enhver Afften de agerer med mange og alle tider Nye Curieuse stycker for en ganske Lieden betaling at fornöye."

En Mand fra Hammerum Herred, „der kunde gøre Spring over de höjeste Huse, der i nogen Kiöbstad findes kan", gæstede i 1735 ogsaa de danske Byer.

Skuespil og andre offentlige Fornøjelser var altsaa ret almindelige i de danske Provinsbyer indtil Christian VI' Tid, da et Lovbud fra Statsmagten aldeles forbød Opførelse af alle Slags Skuespil. Anledningen var, at der i Viborg under Snapstinget gik i Svang en meget vanhellig og uanstændig Sædvane. Om Mandagen næstefter Søndagen Qvasi modo geniti[1]) indfandt sig en Bande af Linedansere og Komedianter, som i fjorten Dage, saa længe Snapstinget varede, undertiden længere, offentlig agerede paa det paa Domkirkens Kirkegaard liggende Domhus. Den kgl. Forordning er dateret 21. Marts 1738 og siger,

„at ingen Comoediant-Spillere, Linie-Dantzere, Tasken-Spillere, eller de, som holde de saa kaldede Lykke-Potter, sig herefter udi vore Riger Danmark og Norge maa indfinde, for deris Spill og Exercitier der nogensteds, enten i Huusene, eller paa publiqve Stæder at forestille og öve."

Dette Forbud blev ved Reskript (til Stiftamtmændene) af $^{11}/_{6}$ 1772 og Forordning af $^{27}/_{10}$ 1773 gentaget og uden Undtagelse extenderet til andre Omløbere, der

[1]) 1. Søndag efter Paaske.

lod deres Spil og Kunster se, da slige Omløbere kun søgte at udsuge Undersaatterne og bringe dem til, paa en unyttig Maade at udgive deres Penge.

Men trods disse Forbud er der alligevel bleven opført Skuespil i Provinsbyerne; i Tiden fra 1750 til 1755 besøgtes Odense af en tysk Bande, som anførtes af en Mand ved Navn Cunninger, og ifølge Overskou[1]) blev i 1759 den gamle Kunstmester Henrik Germann med Familie fra Odense af den bekendte Justitsraad Fædder kaldet til Kjøbenhavn for at vise sine Kunster paa den danske Skueplads. En løjerlig Art af Nytaarskomedie i Aarhus er omtalt af Hoffmeyer.[2])

I Kjøbenhavn stiftedes d. 3. Maj 1777 „Det dramatiske Selskab", hvis Love tilsigtede: „at i det skulde enhver, der havde Lyst og Evne til den theatralske Kunst, kunne udvide sine Indsigter, forbedre og oplyse sine Medbrødre og selv blive bedre underrettet, forbedret og oplyst; Sædelighed og Sagtmodighed skulde fremføre enhvers Indvendinger." Den yndede Skuespiller Michael Rosing var en af dette første dramatiske Selskabs Stiftere, og Selskabet blev snart bekendt og fandt meget Bifald hos højtstaaende Mænd; Statssekretær Ove Høegh Guldberg var endog efter sit eget Ønske tilstede ved et Par af dets Møder og udtalte sig med stor Tilfredshed om dem.

Snart fandt Ideen til Oprettelse af lignende Selskaber Vej til Provinsbyerne, og den 2. September 1789 gav et dramatisk Selskab sin første Forestilling i Odense.

Det var Bogtrykker og Avisudgiver Christian

[1]) Den d. Skueplads II, S. 231 ff.

[2]) Blade af Aarhus Bys Historie, II, S. 52.

Iversen, der var den egentlige Stifter af den første danske Skueplads uden for Hovedstaden. Det „dramatiske Selskab" i Odense gav Forestillinger fra 1ste September til 1ste April, og der spilledes til én Kasse, hvis Overskud anvendtes til velgørende Formaal. Om dette Selskab, der trak mange Fremmede til Byen, siger Iversen: „Der findes næppe Mage til det i hele Verden.[1])

Efter flere Forsøg paa at oprette en Skueplads i Aarhus stiftedes den 5. Januar 1800 „det forenede dramatiske Selskab". Selskabet afholdt om Vinteren Koncerter og opførte Skuespil i sine Værelser paa Løveapotheket, om Sommeren samledes Medlemmerne til Konversation i Gæstgiver Bruuns Have paa Vestergade, hvor der tillige var Musik fra Klokken 6 Aften. Senere indrettede Apotheker Reddelien hele den af Raadmand Ingerslev hidtil beboede Etage, 19 Fag, paa Løveapotheket til Theater og Balsal for Selskabet; Salen kunde rumme ca. 200 Tilskuere. Medlemmerne var Garnisonens og Borgervæbningens Officerer, Skolens Lærere og Byens øvrige Embedsstand, eller de samme Borgere, som tillige var selvskrevne Medlemmer af Kronprindsens Klub.

Det forenede dramatiske Selskab begyndte sine Vinterfornøjelser i September, og der spilledes som Regel Komedie hveranden Søndag Eftermiddag fra Kl. 4. Vintersæsonen afsluttedes i April med et stort Bal, der i de første Sæsoner afholdtes paa Raadhuset, senere i Kronprindsens Klubs Lokaler paa Skolegade.

Med Sæsonen 1804—1805 begyndte en Glansperiode for det selskabelige Liv i Aarhus. Paa Klubben og i

[1]) Samlinger til Fyens Historie og Topographie, VI, S. 254 ff.

„Dramatiken" samledes Byens musikalske og dramatiske Kunstbrødre, og mens Isen i den haarde Vinter fra November til midt i April lukkede for Sejladsen paa Aarhusbugten, eller i uhyre Masser blev slynget ind mod Landet med en saadan Kraft, at den i Marts tog en Del af Mindebroen med sig, afholdt man Koncerter og spillede Komedier til Fordel for Byens fattige. Thi det dramatiske Selskab var et velgørende Selskab; dets Stiftelsesdag 1805 hædrede man ved Skuespil og Sang paa Theatret og Spisning og Bal paa Raadhuset, men i Særdeleshed ved at man ogsaa i dette Aar var i Stand til at kunne opklæde tolv fattige Børn. Selskabets Fattigkasse beløb sig til 105 Rigsdaler, og ved Bordet, som bestod af 158 Kuverts, indsamledes yderligere i frivillige Gaver 41 Rigsdaler 1 Mark og 4 Skilling.

I samme Aar kom Ernst Peter Weis til Aarhus som Distriktskirurg og Læge ved Hospitalet. Han havde store musikalske og kunstneriske Anlæg, og om ham og hans Brodersøn, den tyve Aar yngre Kirurg Friederich Christian Weis, samledes efterhaanden en Kreds af talentfulde Mænd, der dyrkede Musiken som en Guddom. Til denne Kreds hørte „Dramatiken"s bedste Kræfter, deriblandt Jacob Steenberg,[1]) der som theologisk Kandidat kom til Aarhus i 1806 og Aaret efter blev Kordegn ved Domkirken og Lærer ved Friskolen. Han levede i Aarhus til 1830, da han blev Præst i Viby, hvorfra han blev entlediget 1865. Han var en grundmusikalsk Mand, hvis talrige Børneflok voksede op under daglig musikalsk Paavirkning,

[1]) jvfr. Baumgarten, Borgerlige Familier, S. 208 ff. (Familien Tørsleff).

saaat de smaa kunde spille et Instrument eller synge en Stemme, næsten før de kunde tale. Som andre fremragende musikalske Talenter i denne Periode maa ogsaa nævnes Lægen Hans Sørensen Due Francke og Peter Albrecht, Kaptajn ved det borgerlige Jægerkorps og Stadsmusikus Adolph Frederich Elmquist,[1]) der kom til Aarhus 1810, og Adjunkt Hans Henrik Blache var Repræsentanterne for de litterære Interesser i denne Kreds, der i mere end en Menneskealder var Centret for Byens aandelige Liv. Stiftamtmand Ove Høegh Guldberg og hans Familie tog ogsaa levende Del i det dramatiske Selskabs Fornøjelser, og hans Datter, Baronesse Juliane Marie Güldencrone, var en Tid lang dets Direktrice.

Men Sjælen i Arrangementet af Vinterens Skuespil var Christian Niemann Rosenkilde, der 1806 var kommen til Jylland, hvor han i Egnen omkring Aarhus var Huslærer paa adskillige Herregaarde. Fra denne Periferi droges han snart ind til Centret og havnede i Aarhus som Kantor og Skolelærer, først ved Klosteret, senere ved Domkirken, medens han samtidig var Degn ved den nærliggende Aaby Kirke. Paa Grund af sit livlige Væsen og sine musikalske Interesser var Rosenkilde en gærne set Gæst i Byens bedste Kredse, og hvad der i Aarhus særlig fængslede ham, var den Lejlighed, der var for ham til at udfolde det dramatiske Talent, der trivedes frodigt hos ham ved Siden af det musikalske, ligesom han var den ypperste blandt de agerende. I 1814 gaves en Række Forestillinger i Anledning af Prins Christians (Christian

[1]) Borgerlige Familier, I, S. 123 ff. (Familien Elmquist).

VIII) Ophold i Aarhus, hvor han dvælede en Tid lang efter sin Tilbagekomst fra Norge. For at faa denne pinlige Ventetid til at gaa for Prinsen, opbød „Dramatiken" sine bedste Kræfter, og blandt dem blev først og fremmest Rosenkilde taget i Brug. Kort Tid efter afskedigedes Rosenkilde fra sit Skolelærerembede i Aarhus og rejste til Kjøbenhavn, hvor han lod sig engagere ved Theatret.

Samtidig med at det dramatiske Selskabs egne Kræfter opførte Skuespil, oplod det gærne sit Theater for fremmede Kunstnere, der „med den høje Øvrigheds Tilladelse" for en Tid gav Forestillinger i Aarhus. I 1802 havde kgl. Skuespiller Schwartz faaet Bevilling paa at lade opføre Skuespil og Balletter i Danmark og Norge, og i Sommeren 1804 foretog han i Forening med flere fra det kgl. Theater under Navnet „Det privilegerede Provindsial-Theater" den første Kunstrejse, som af det kongelige Theaters Personale er gjort i Provinsen, og gav i nogle af Jyllands største Købstæder saa betydelige Stykker som „Jægerne" og „Høstdagen", der stadig havde stærkt Tilløb og gjorde megen Lykke.

Af det følgende vil det ses, at det dramatiske Selskabs Repertoire til dels var de samme Skuespil, som samtidig opførtes i Kjøbenhavn. Især var Kotzebues Skuespil meget yndede af det aarhusianske Publikum. „Menneskehad og Anger", det epokegørende Skuespil fra 1789, der paa Nationalscenen med Rosing og Madam Rosing som udmærkede Fremstillere af Hovedrollerne havde gjort stormende Lykke, opførtes i Aarhus i Sæsonen 1802—03 og var i mange Aar derefter paa Repertoiret. I dette som i sine øvrige Stykker forstod Kotzebue til fulde den Kunst at blæn-

de Publikum, og hans Skuespil var efterstræbte som lønnende Opgaver for Skuespillere, især de middelmaadige. „Skumlerne", en af hans mest rørende Komedier, og „Indianerne i England", der behandler Rousseau-Tidens Yndlingsthema, Modsætningen mellem Natur og Kultur, var ogsaa ofte paa „Dramatiken"s Program. Ellers opførtes Skuespil af Iffland, Jünger, Holberg, P. A. Heiberg og Oehlenschlæger med flere.

Af Bekendtgørelserne i Aarhuus Stiftstidende meddeles her en Oversigt over de dramatiske og musikalske Nydelser i Aarhus i det 19. Aarhundredes Begyndelse. Bladet begyndte vel at udkomme 1794, men det er kun lidet, der før Elmquist's Tid (1811) omtales angaaende de lokale Forhold.[1]) I de ulykkelige Krigsaar 1807—1808, da Fjenden sværmede om de jydske Kyster som Rovfugle, og Garnisonens Officerer for lang Tid ad Gangen var borte fra Byen, blev der ikke opført Skuespil i Aarhus. Den Forsagthed, som efter 1807 var et Særkende hos Flertallet af Folket, lod sig ikke forene med Sansen for offentlige Fornøjelser, der ligefrem syntes upassende, mens Fædrelandet var i Fare. Symbolsk blev denne nedtrykte Stemning betegnet ved at der fra mange Kirker ikke lød Klokkeklang fra September 1807 til Nytaar 1810.

Søndagen den 3. Februar 1805 opførtes paa det dramatiske Selskabs Theater Indianerne i England og den 17. Februar Elskovsbarnet, begge af Kotzebue. Sæsonen 1804—1805 afsluttedes den 17.

[1]) For Aarene 1806—1808 og 1810 mangler Aarhuus Stiftstidende paa Redaktionskontoret. (I Statsbibliotekets Samling mangler følgende Aargange: 1805—1814, 1816—1820, 1824—1826 og hele Rækken fra 1869—1895).

Marts med Udstyret (Iffland), og en Tredjedel af den ved disse Forestillinger indkomne Sum henlagdes til et Fond til ædel Anvendelse. I sin Beretning om Aarets Virksomhed udtaler Direktionen følgende: Lige saa lidt som Selskabet iøvrigt enten ved nogen dramatisk Færdighed fra de spillendes Side eller ved nogen Fuldkommenhed i Dekorationer og Maskinvæsenet tror sig i Stand til at kunne tilfredsstille Tilskuerne, lige saa vist venter det sig i det hele en overbærende Dom og haaber, at dets Hensigt ikke miskendes.

Den følgende Sæson aabnedes den 29. September 1805 med et Bal, da Opførelsen af Embedsiver (Iffland) „formedelst Hindringer" maatte aflyses. Den 20. Oktober opførtes Elskovsbarnet som Sæsonens første Skuespil, der i November fulgtes af Den aabne Brevveksling (Jünger) og Pebersvendene eller Høhøsten (Iffland). Søndagen den 1. December blev givet Menneskehad og Anger som Aarets sidste Forestilling.

I 1809 gaves følgende Stykker paa det dramatiske Selskabs Theater: Strikkepinden (Kotzebue), den 15. Januar; Rejsen til Ostindien, den 29. Januar; Frejas Alter (Oehlenschlæger), den 12. Februar; Den forladte Datter, efter det engelske af E. Falsen; Erasmus Montanus, den 12. Marts; Den aabne Brevveksling (Jünger), den 26. Marts; Hjertets Forvildelser eller Faderkærlighed sejrer (Iffland), den 16. April; Tvekampen eller Laura og Fernando, historisk Drama, oversat af N. Th. Bruun, den 24. September; Barselstuen, den 8. Oktober; Elisa Werner eller Uskyld sejrer, efter det franske ved Rahbek, den 22. Oktbr. og 5. November; De fire Formyn-

dere (Schröder), den 19. November; Eremitten paa Formentera og Den umulige Duel, den 3. December og endelig den 17. December: Barberen i Sevilla eller den unyttige Forsigtighed (Beaumarchais). Til Stiftelsesdagen den 5. Januar 1810 annonceredes Drageduk ken, lokaliseret af Etatsraad Falsen.

I samme Sæson gæstede flere fremmede Kunstnere Aarhus og gav Forestillinger paa det dramatiske Selskabs Theater. Det tysktalende Steinerske Selskab fra Hamburg var her i April 1809 og opførte Stykker af Kotzebue og Iffland. Den 14. April opførtes Papegøjen, hvortil der blev givet en Allemande med Solodans. Indtægten var til Fordel for Byens fattige, og Fattigforstanderne Christen Schmidt og Farver Asmussen annoncerer Forestillingen.

Den berømte jydske Danser, Digter og Deklamator Ove Georg Frederik Bagge,[1]) der allerede i flere Somre havde været en velset Gæst i Aarhus, besøgte ogsaa i denne Sommer Byen. Han var født i Kjøbenhavn 1776, havde været Elev af Galeotti og ansat som Figurant ved det kgl. Theater, men forlod Theatret og rejste omkring i Danmark som Danselærer, Sanger og Deklamator. 1808 blev han Tolk og Translatør i Spansk og Fransk, og i 1812 var han tillige Boghandler i Randers; men indtil sin Død 1838 foretog han Kunstrejser til Jylland, Sjælland, Lolland og Falster. I Begyndelsen var man glad ved at se ham i Aarhus, og han havde mange Elever til sine Dansekursus; men efterhaanden blev han en besværlig Gæst, der stundom

[1]) jvfr. Erslevs Forf. Lex. I, S. 42; Davidsen, gl. Kongens Kjøbenhavn I (1880) S. 263 ff, J. Aakjær, St. St. Blicher, I, S. 49 ff.

rejste bort uden at betale sin Gæld; derfor nødsagedes man til at fordre Betalingen forud, naar han vilde leje Theatret til sine Forestillinger.

Bagge opførte med velvillig Assistance af Dramatikens Skuespillere den 17. April og den 9. Juli de to Sedler (af Florian ved Rahbek) og huslig Lykke (oversat af Pagen af Samsø). Imellem Stykkerne gaves en engelsk og efter Stykkerne en ungarsk Entré, som udførtes af ham selv og 12 Elever. Til Slutning fremsagde han følgende Epilog:

Uvant at tale frygtsom jeg fremtræder,
Endog iblandt saa mange Ædle, Ah!
Fra Eder strømmed mine bedste Glæder,
Til Eder strømme maa mit Hjertes Tak;
Tak! — at dette Ord dog kunde sige
Alt hvad jeg føler, men ei tolke kan
Naar Sukke fra mit rørte Hjerte stige
Og vidne min Erkiendtlighed er sand!
Omend mig Skjebnen skiller vidt fra Eder,
Om Fjelde taarne sig imellem her,
Om vid Eydora sine Bølger spreder
Og ej mit Suk kan komme Eder nær:
Da er et Minde i min Sjel tilbage,
Et Minde om det gode, De mig gav,
I kjer Erindring alle Dage
Skal følge mig indtil min Grav.

Den „udødelige" Bagge forbarmede sig ofte over det hungrige Aarhus Publikum og gottede det med sit Genies og Otiums kostelige Frugter. Men det var ikke Guld altsammen, og der gaves Folk, der havde den besynderlige Mening, at der egentlig slet ingen Bagge eksisterede, men at Forfattermærket O. G. F. B. skulde betyde saa meget som „O Gud For Barme sig" Og endelig var nogle saa bornerte, at de mente, Hr. Bagge gjorde Publikum større Fornøjelse ved at danse et ko-

misk Divertissement paa Hosesokker til sin egen Violin end at bevise sin Ukyndighed i Æstetiken.[1])

Vinteren 1811.

I Anledning af Stiftelsesdagen opførtes Søndag den 6. Januar Besøget eller Lyst til at glimre (Kotzebue). Straks efter Skuespillet var der Aftenspisning og Bal i Kronprindsens Klubs Værelser. Ved den første serveredes med Smørrebrød og Kage ved dækkede Borde i Balsalen, og til det sidste, der varede hele Natten, blev Omkostningerne til Musik og Lys reparterede paa de Personer, der deltog deri. Fremmede og udenbys boende kunde deltage, men ingen maatte medtage flere end to Damer. I denne Sæson blev følgende Forestillinger annoncerede i Stiftstidenden: Korsikanerne (Kotzebue), den 27. Januar og 3. Februar; Naturens Datter (Lafontaine), den 17. Februar; Den politiske Kandestøber, den 24. Februar; Elskovsbarnet (Kotzebue), den 17. Marts; Dragedukken (Falsen), den 2. April til Fordel for fattige og husarme; Indtoget (Heiberg), den 7. April; Syv tusinde Rigsdaler eller Ungdommens Farer, den 28. April; Adolp og Louisa eller hvem vinder (Iffland), den 12. Maj; Armod og Højmodighed (Kotzebue), den 23. Maj, der sluttede Sæsonen 1810—1811.

Sæsonen 1811 og 1812.

Den 22. September aabnedes Sæsonen med Desertøren af sønlig Kærlighed (Stephanie), derefter gaves: Den forladte Datter (Falsen), den 6. Ok-

[1]) Aarhuus Stiftstidende 1819. Nr. 137, 139 og 143.

tober og De to Brødre (Kotzebue), den 27. Oktober.[1]) Paa Stiftelsesdagen 1812 gaves Høstdagen (Iffland), derefter fulgte: Kobbersmeden (George Colman), den 19. Januar; Mentzikoff og Dolgorucki eller de forviste (La Martelière og Lafontaine), den 2. Februar; Jacob von Thyboe, den 16. Februar; Henrik Ytes Ungdom (A. Duval), den 24. Februar; Pebersvendene eller Høhøsten (Iffland), den 8. Marts; Intermezzoet eller Landjunkeren i Hovedstaden (Kotzebue), den 22. Marts; Frejas Alter (Oehlenschlæger), den 6. April og endelig den 26. April Eduard i Skotland eller Flygtningens Nat, et historisk Drama i 3 Akter, hvormed Sæsonen sluttedes.

Fra den 10. Maj gæstede Holsteneren Gørbing Franck med sit Selskab Aarhus. Han kalder sig Direktør for Odense Skuespillerselskab og havde allerede i 1808 opført tyske Skuespil i Aarhus. Den Uvilje, som i Odense næredes mod tyske Skuespillere, var ikke til Stede her; det Franck'ske Selskab blev modtaget med almindeligt Bifald, og særlig rostes Herrerne Carl Unzer og Giron for deres skønne Spil. I Midten af Juni forlod Franck Jylland for at give tyske Skuespil i Kjøbenhavn, men forinden morede han det aarhusianske Publikum med en tysk-dansk Pennekrig i Avisen. Nogle af Selskabets bedste Kræfter havde ladet sig engagere til at give Deklamationer i „Kronprindsens Klub", og i den Anledning gav Franck sin Harme over dem Luft i Avisens Spalter. Skuespillerne retfærdiggjorde sig ved Modsvar, og Unzer blev tilbage her i Aarhus, hvor han i længere Tid ernærede

[1]) Numrene af Bladet for Novbr. og Decbr. 1811 mangler.

sig ved at give Undervisning i Sprog og Tegning. I Juni gæstedes Aarhus af Skuespiller Knudsen og Kapelmusikus M. Foght fra det kongelige Theater, der gav Forestillinger paa det dramatiske Selskabs Theater.

Paa Sommerfornøjelser var der altsaa ingen Mangel i Aarhus. I Gæstgiver Bruuns Have samledes „Dramatiken"s Medlemmer til Konversation og Aftenkoncert, og paa Klubben var der Lejlighed til at dyrke al Selskabelighed og litterære Adspredelser. Saa kom Olufsmarkedet i Juli og med det en Mængde fremmede til Byen, i August arrangerede Marzetta og Vinhandler Fulling Præmie-Skiveskydninger ved Jægergaarden og endelig havde Friederich Wassermann den 30. Juli faaet Øvrighedens Tilladelse til at opføre et Telt i Riis Skov og beværte med Spise og Drikkevarer, dansk Brændevin undtagen.

Sæsonen 1812 og 1813.

Vinterfornøjelserne begyndte den 27. September med Opførelsen af Tvekampen eller Laura og Fernando (Olivades), derefter gaves: Borgmesterfamilien eller de lystige Fejltagelser (Kotzebue), den 18. Oktober; Besøget eller Lyst til at glimre (Kotzebue), den 8. November, og Indianerne i England den 20. December. I December gav den berømte danske Kunstnerinde, Jomfru Cathrine Vernicke Instrumental og Vokalconcerter i Kronprindsens Klub, der efter Koncerten lod afholde et Bal, hvortil Entréen var 2 Rdl. Selskabets 13. Aars Stiftelsesdag blev fejret paa sædvanlig Maade ved at opklæde tolv af Byens fattige Børn. Efter at Stykket Den unge Zigøjnerinde var

udført, gik Tæppet op, og Scenen fremstillede en ved Lamper oplyst Lund, i hvis Baggrund der paa en lille Høj saas en Urne med Paaskrift KABELL, dit Minde leve. Ved begge Sider stod sørgeklædte Damer og Herrer, der aabnede Sørgefesten med en vel udført Sang, ved hvis Slutning Adjunkt Tauber traadte frem og helligede sin hedenfarne Ven i sit og Selskabets Navn en inderlig skøn Mindetale og lagde en Krans paa denne Selskabets fortjente og i det henrundne Aar afdøde Kunstbroders Urne. Det hele blev udført med en skøn Simpelhed, der i mangt et Øje fremlokkede en stille Taare. Den 24. Januar opførtes Galningen og den 31. Pigen af Marienborg (Kratter). I Februar gaves Sølvbryllup et (Kotzebue), Markstykket og Erasmus Montannus. Til Fordel for danske Krigsfanger i England opførtes den 6. Marts Krigsretten (Pelletier-Volmeranges). Indtægten var 600 Rdl. D. C., som blev sendt til Skuespiller H. C. Knudsen i Kjøbenhavn, der overleverede dem til Kongen. I denne Sæson opførtes derefter: Slægtskabet eller de tre Brødre (Kotzebue) og Kobbersmeden (oversat af N. Th. Bruun. I Juli besøgte den Weltheimske Kunstnerfamilie Aarhus og gav Koncerter, Deklamationer, Skuespil og Balletter til almindeligt Bifald, særlig beundrede man Jomfruerne Weltheims sjældne Færdighed.

Sæsonen 1813 og 1814.

Det dramatiske Selskabs økonomiske Forfatning var i Begyndelsen af denne Sæson yderst slet, og det var bleven nødvendigt alvorlig at overveje Mulighederne for en Forbedring af Forholdene ved en Sammenslut-

ning med Kronprindsens Klub. Begge Selskaber haabede ved fælles Hjælp at kunne skaffe den fornødne Kapital til Opførelsen af en Theaterbygning, som ligefrem var bleven en Nødvendighed for begge Selskabers Bestaaen. Men saa kom den alvorlige Stemning, som Fædrelandets truede Stilling udbredte over alle Gemytter, og enhver Tanke om Skuespil og andre offentlige Fornøjelser maatte henlægges. Der blev paa Grund af disse uheldige Omstændigheder kun opført følgende Skuespil paa det dramatiske Selskabs Theater: De onde Luner (Kotzebue), den 24. Oktober; Hittebarnet, den 7. November og Advokaterne (Iffland) den 21. November. Da Fredsefterretningen i Slutningen af Januar naaede hertil, kunde man omsider tænke sig at fejre Stiftelsesdagen, og den 27. Januar opførtes Julius von Sassen, der saas med et Bifald, der svarede til de deltagende Kunstynderes heldige Anstrængelser. Efter Skuespillet gaves et Efterspil, hvis Hensigt var, dels Erindringen om Selskabets fælles Glæder, dels Mindet om de i Aarets Løb hengangne Venner og Kunstbrødre. Scenen forestillede en Gravlund, prydet med Urner, hvorpaa de afdødes Navne brændte. Borgmester Schumacher, en af Selskabets Direktører, fremsagde en Epilog, forfattet af Adjunkt Blache, der med almindelig Fornøjelse hørtes af de Tilstedeværende, som enstemmig ønskede Vedvarelsen af et Selskab, der ved Siden af en uskyldig Moro efterlod sig saa mangt et velsignet Minde om ædel Godgørenhed i den trængendes Hytte. Epilogen lyder saaledes:

> Du Himlens Datter hulde Phantasie,
> Som hæver Mennesket paa lette Vinger,
> Og fra den Taagekreds han færdes i

Hans Aand til Himlens Ætherstrømme bringer,
Som over golde Ørk, hvor Blomsten döer
I Nattens Kveld, din milde Sølvglands spreder,
Og byder Rosen smile sødt, hvor før
Kun Tidslen kneised barsk paa øde Steder;
Dig hylde vi, naar Byrden falder tung,
Naar Uskylds Smil udslukkes fast i Taarer,
Naar stundom Glædens Rose myrdes ung
Nedtraadt blandt tankeløse Sværm af Daarer.
Dig hylde vi, naar Dagen er forbi,
Naar efter fuldbragt Verk vi glade ile
Did hen, hvor Lune, Vid og Poesie
Den trætte Aand tilbyder gavnlig Hvile.

Men altid mindes vi, at Kunstens Meed
Er ikke blot med broget Glands at prale;
Nei giennem den skal Dydens Herlighed
Og Lastens Skiændsel til vort Hierte tale.
Naar Helten stiger atter af sin Roe,
Og viser os den svundne Oldtids Sæder,
Af ham vi lære, Land og Konge troe
At offre Alt for Danmarks Held og Hæder.
Naar Uskyld prydet med sin Liliekrands
Fremstiller Dydens Kamp og Elskovs Lykke,
Da lærer Pigen, ei i Perlers Glands,
Men indre Værd, hun søge skal sit Smykke,
Naar Lasten med de vilde Krampetræk
Sit blege Offer styrter mod Afgrunden,
Da gribes Sielen af en gavnlig Skræk
Og ei forgiæves Timen er henrunden.
Og naar i Kunstens sanddrue Tryllespeil
Vi see den vrange Giæk, den stolte Taabe,
Da lære vi af dem at skye hver Feil
Som straffes med Thalias Narrekaabe.

Et Aar svandt atter hen, mens Venskabs Baand
Omslynged denne Kreds til fælles Glæder,
Tak være hver, som rakte trofast Haand,
Som fandt i Venners Fryd sin Fryd og Hæder

Urokkeligt vort Selskab staae
Fast bygget paa en Grund, som aldrig svigter!
Gid hver af os det stedse skienke maae
Opmuntring efter strængt opfyldte Pligter!
Saa tit til Fryd vi samles her endnu,
Hvor alt saa mange Glædens Roser groede,
Uskyldighed! vor Skytsaand være Du!
Vort Maal er kun: Det Skiönne og det Gode.

Dog end een Pligt tilbage staaer
En kiær, en hellig Pligt, med Tak og Hæder
At mindes dem, som i det svundne Aar
Forlod vor Broderkreds og skyldfrie Glæder,
Dem som i Gravens tavse Muld
Fandt sikker Værn mod alle Skiebnens Pile,
Der hvor ei Livets Storm og Vinterkuld
Forstyrre tør de Hedenfarnes Hvile.
Saa mindes vi vor tabte Rosendal[1])
Som fordum os saa mange Glæder skienkte,
Vor Bredo[2]) som saa tit i denne Sal
Vor Siæl i Veemods Tryllerier sænkte,
Saa mindes vi vor Dame[3]) og vor Hviid[4])
Og hædre med et taareblandet Øie,
Den Mand, som offred Landet Kraft og Tid
Og søgte her Opmuntring efter Møie.[5])
Salige Venner! hen til Himlens Fred
Vor Røst fra Jordens Taageland opstige,
Da lad den vidne om vor Kierlighed,
Lad den vor sidste varme Tak Jer sige.
Hviler i Fred! som hist med Flammeglands
Henfarne Oldings Navn for Øiet brænder,
Saa straaler evig klar den Hæderkrands,
Som flettes kun for Dyd af Venskabs Hænder.

---

[1]) Rasmus Rosendahl, Regimentskirurg, f. i Kjøbenhavn $^{7}/_{11}$ 1765, † i Helsingør $^{31}/_{1}$ 1813.

[2]) Carl Bredo, Urmager, † i Aarhus 1813.

[3]) Christian Dame, afsk. som Major af 1. jy. Inf. Reg., Oberstløjtnant, † i Aarhus $^{15}/_{7}$ 1813.

[4]) Niels Hviid, Borgmester i Aarhus, † $^{28}/_{8}$ 1813.

[5]) Gehejmeraad Ove Høegh-Guldberg, Stiftamtmand, † paa Hald $^{7}/_{2}$ 1808.

Den 13. Februar opførtes Brødrene paa Prøve (Pelletier-Volméranges) og den 24. Februar List mod List eller Henrik og Pernille (Dubois) og Den døve eller Værtshuset fuldt af Gæster (Desforges) til Fordel for de i Forsvarskrigen i Holsten saarede Krigere og faldnes Efterladte. Den 18. April gaves Den unge Zigøjnerpige (Kotzebue); De tre snurrige Fættere (Falsen) og Nytaarsgaven (Patrat) sluttede Sæsonen den 24. April.

I Sommermaanederne gæstedes Byen to Gange af Familien Paulsen fra Kjøbenhavn, som i Maj, med Øvrighedens Tilladelse, gav dramatiske Forestillinger i Raadhussalen. I Olufsmarkedsdagene var de kongelige Skuespillere Madamerne Liebe, Zinck og Nannerup og Herrerne Enholm, Haach, Liebe, Zinck, Rind og Ryge i Aarhus. Det var første Gang, at et saa talrigt Selskab af dygtige Kunstnere fra det kongelige Theater besøgte Provinsbyerne. Paa Dramatikens Theater opførte de Nytaarsgaven eller den heldige Fejltagelse og Syngestykket Bødkeren (Monsigny) og blev modtaget med stærkt Tilløb og stort Bifald. Skuespillerne vendte hjem med et meget anseligt Udbytte fra deres Besøg i de jydske Købstæder og fandt sig foranlediget til i de følgende otte Somre at gøre Udflugter i lige saa stor Stil. Det var først den skadende Oprettelse af nogle stadigt omvankende Provinsbander, som bevirkede disse smagdannende Sommerforestillingers fuldstændige Ophør.

Sæsonen 1814 og 1815.

I Forsæsonen opførtes kun et eneste Skuespil, nemlig Elskovsbarnet (Kotzebue), den 18. December. Det dramatiske Selskabs og Kronprindsens Klubs Med-

lemmer var optaget af Forhandlinger og Planer angaaende Theaterbygningens Opførelse og Ordningen af alle de Forhold og Omstændigheder, der fulgte med de to Selskabers Forening. Paa en Generalforsamling den 21. December 1814 blev Sammenslutningen endelig vedtaget. Selskabet Polyhymnia kom til at bestaa af en dramatisk og en selskabelig Sektion, der hver fik sin egen Bestyrelse. Begge Sektioner førte Medlemsprotokol, og man kunde være Medlem af den ene Sektion uden tillige at være det af den anden. Den dramatiske Sektion bestod saa igen af „spillende" og „uspillende" Medlemmer. Overslaget over Bekostningerne ved Theaterbygningens Opførelse lød paa 20,000 Rdl.; men paa Grund af de fortvivlede Pengeforhold var denne Sum snart overskreden og der maatte laanes og atter laanes for at stoppe Hullerne. Pengene kunde ikke skaffes til Veje straks, og imens stod Bygningen halvt færdig. Da der i den efterfølgende Sæson kunde blive Tale om Theatrets Indvielse, havde Bygningen kostet 42,000 Rigsbankdaler Sedler at opføre. Theatret paa Løveapotheket blev derfor Polyhymnias dramatiske Sektions første Skueplads, hvor Pigen fra Landet (efter det engelske ved N. Th. Bruun) opførtes den 5. Januar og Hittebarnet (N. Th. Bruun) den 22. Januar. Sidstnævnte Forestilling gaves til Fordel for Madam Ida Carlos, der var bleven forladt af sin Ægtefælle[1]) og sad tilbage med 3 smaa Pigebørn. Den 31. Januar opførtes De onde Luner (Kotzebue) og Hjemkomsten paa Festdagen. Derefter opførtes Krigsretten (Pel-

[1]) Christoph Carlos, Tegnelærer ved Latinskolen, † i sin Fødeby Berent i Vestprøjsen den $^{18}/_{4}$ 1815 (jvfr. Borgerlige Familier, I, S. 163).

letier), den 12. Februar, Han har sin Næse allevegne (Jünger), den 26. Februar, Ugebladet (Schrøder), den 12. Marts, De to Brødre (Kotzebue), den 27. Marts, og endelig Vajsenhuset (J. F. v. Weissenthurn, overs. af Skolelærer Volter), der blev givet til Bedste for Selskabets ædle Fond og sluttede Sæsonen.

Blandt den dramatiske Sektions Vinterfornøjelser var „Kanefarterne" noget ganske nyt. De indledes med Middagsspisning i Klubbens Lokaler, og ved Aftenstid kørte Selskabets Damer og Herrer i Kaner til Brabrand og samledes atter til Bal paa Klubben. I Februar 1815 havde en saadan Assemblée vakt offentlig Forargelse. En anonym Skumler fik i Avisens Nr. 18 Formaning om „at skjule sig i sin Hule, lig en Ræv, for ikke med sine stinkende Uddunstninger at forpeste Luften for Borgersamfundet, da han ellers vilde være udsat for, hvad Uglen er, naar den lader sig se blandt Kragerne."

I samme Sæson kunde Byen fryde sig ved tvende nye dramatiske Kunstforeninger, der havde dannet sig efter det større dramatiske Selskab. Den ene aabnede sit Theater anden Paaskedag med et splinternyt Stykke, hvis største Fortrin var, at det fra først til sidst var yderst originalt. Elmquist fandt, at Selskabets Bestræbelser langt overgik selv de dristigste Tilskueres Forventning, hos mange af disse sporedes en stærk Rørelse, og det forekom Anmelderen livagtigt, som om han ogsaa kunde høre Thalia hulke — saa bevægeligt var det.

Om Sommeren blev der arrangeret Skovture med Bal i Riis Skov, hvori honette Personer udenfor Selskabet ogsaa kunde deltage. Men Konditor Schu-

cany, der havde Serveringen, misbrugte den Tillid, man havde vist ham, ved at invitere et Selskab, som „man ikke gærne ønskede at træffe sammen med", og saa maatte de Sommerfornøjelser indstilles til belejligere Tid.

I Juli gav det Steinerske Selskab Forestillinger paa Raadhussalen. Der opførtes: De Sansesløse (Kotzebue), Landstedet ved Kongevejen, Overilelsen og Skuespilleren mod sin Vilje; i Forening med Fløjtevirtuosen Vogel gaves den 19. Juli: 1) Kong Pharaos Datter, 2) Solovariationer paa Fløjte og Harmonika samt Optræden af Hr. Vogel som Bugtaler, 3) Den Bodfærdige, en Deklamation, og 4) Kosak Solodans af Hr. Vogel. Endvidere opførtes følgende Skuespil: Hvem ved, hvad det er godt for, Den gamle Frier og Strandretten eller Klenodiet og Diamanten og den fattige Poet (Kotzebue). Som Afskedsforestilling den 18. Juli gav det Steinerske Selskab: Det farlige Naboskab og Skriftemaalet eller Ægtemanden som Eremit, derefter Deklamation og Dans. I et Par Maaneder derefter besøgte Steiner Aalborg og Nabostæder, hvor han som her gav danske Forestillinger. For Vinteren havde Steiner lejet Odense Theater, da Gørbing Francks Selskab for Tiden var opløst, og paa Gennemrejsen dertil opførte han i Aarhus den 26. Oktober Hvem ved, hvad det er godt for, De tre Fejl eller Kortspil, Piger og Vin (ved N. Th. Bruun) og til Slut gaves en Solodans. Elmquist roser ikke Selskabets Præstationer, særlig anker han over Sproget, der er for rigt paa Germanismer, og han mener, at Selskabets Forestillinger vilde vinde ved at befri Md.

Steiner fra enhver Mandfolkerolle, lige fra Elskeren indtil Tjeneren; „thi deri gør hun en maadelig Lykke, hvor agtværdig hun vistnok ellers er som Kone og Moder — udenfor Theatret."

I Slutningen af Aaret var 1. jydske Infanteri Regiment garnisoneret i Kiel, hvorfra det kom tilbage til Aarhus i Slutningen af December. Som en Følge af denne Omstændighed maatte Indvielsesfesten for Polyhymnias nye Theater udsættes til i Januar.

Sæsonen 1815 og 1816.

Den 17. Januar 1816 aabnedes Polyhymnias Theater med en Prolog og Kantate, hvorefter opførtes Skumlerne (Kotzebue). Theaterbygningen var opført i den tidligere Kronprindsens Klubs Have, vest for Klubbens Forhus, og bestod af 21 Fag af Grundmur, saavel til Gaarden som begge Sider, indrettet til Theater, Parterre samt Dansesal, hvilken sidste var gibset og malet. En Mellembygning, hvorved Klubben og Theatret var sammenføjet, var 3 Fag 2 Etager med Egebindingsværk til Haven og Grundmur til Gaden og indrettet til Dame- og Herreværelser, altsaa en Slags Foyer. Scenen var 17¼ Alen lang og 7½ Alen høj, og Parterret kunde rumme ca. 500 Tilskuere; en Balkon indrettedes nogle Aar senere. Gulvet kunde op- og nedskrues efter Anvendelsen: Skueplads eller Dansesal. Denne Bygning var i det væsentlige den samme, som stod indtil 1898, da Aarhus nuværende Theater afløste den gamle Skueplads. Som tidligere anført, var Bygningen kommen op paa en Sum, der langt oversteg Budgettet, men omsider var Pengeforholdene bleven ordnet. Paa 1. Prioritet henstod 4075 Rbdl. Sølv af Aarhus Stifts offentlige Midler og som 2. Prioritet 9550 Rbdl. Sedler,

hvoraf 6550 Rbdl. Aarhus Formynderipenge og 3000 Rbdl. Hads- og Ning Herreds Formynderipenge. Men før Ordningen af det sidste Laan var Ejendommen ogsaa bleven lovlig vurderet og takseret til en Værdi af 28,000 Rbdl. Sølv. Restgælden var Aktier, hver lydende paa 100 Rbdl. N. V.; en Aktie blev i Anledning af Theatrets Aabning givet til de fattige i Aarhus.

Det var selvfølgelig Adjunkt H. H. Blache, der havde forfattet Prologen til Indvielsen af Polyhymnias nye Theater, den lyder saaledes:

Saa slutte disse Mure første Gang
I venlig Favn et venligt Samfunds Lemmer,
For første Gang til Strengelyd og Sang.
Her Tonekunstens Muse Harpen stemmer;
For første Gang i nys opbygget Hal
Thalias glade Fest vi helligholde,
Og med sin Tryllestav paany hun skal
Sin Digterverden for vort Blik udfolde.
Dog før hun breder ud sit Billedslør,
Før Masken hendes hulde Aasyn dækker,
Tillad, at man beskedent som sig bør
I Eders Barm en Alvorstanke vækker.
Fra Godheds Væld udsprang af Jordens Lyst,
Derfra kom Tonerne de himmelrene,
Som lyde sødt i Hal fra Pigens Bryst,
Og sødt i dunkle Lund fra Bøgens Grene:
Derfra bekrandset Vaaren synker ned,
Naar med sin Blomsterdragt den Marken klæder,
Derfra nedstammer Elskovs Salighed
Og Venskabs Held og Aandens rene Glæder.

Men ak! forgjæves luer Sol Din Glands,
Naar Øiet sygt sig for Din Straale lukker,
Forgiæves vinker Glædens friske Krands,
Hvor Mismods Søn og Rigdoms Slave sukker.

Nei frit og aabent være maa vort Bryst,
Ei Nids og usle Lidenskabers Sæde;
Reent maa det føle Livets rene Lyst,
Kun for den Ædle smiler Jordens Glæde.

I Sanggudindens Lund i Secler staaer
Et løvrigt Træ med vidtudstrakte Krone,
Der skyder Blomster baade Høst og Vaar
Og Fuglequad fra dunkle Skygger tone;
Men vil Du Blomsten i dets Krone naae,
Ei Gift for Honning suge af dens Bæger,
Med rene Hænder Du den plukke maa,
Kun da dens milde Duft dit Hjerte qvæger.
Hvis Rigdoms Træl, Du alt foragter stolt
Hvad der er ædelt, stort og skjønt i Livet,
Er Siælens Øie sløvt, er Hiertet koldt.
Den Blomst at plukke blev Dig aldrig givet.

At lokke Smil og Taarer over Kind,
At tækkes Venner, ei for Krands at vinde
I denne Hal frimodig træder ind
Den fordringsløse Mand, den ædle Qvinde.
Og kan til Daad ei Manden være stærk,
Og lige vakt for Brødres Fryd og Smerte,
Fordi han troer, at Sang og Digterværk
Kan skjænke meer end Lyst for Aand og Hjerte?
Og kan ei Qvinden føle dybt i Bryst
Sit Kald som Moder og som troe Veninde,
Fordi i Harpens Klang og skyldfri Lyst
Hun veed en ædel Nydelse at finde?
Jo! slaaer kun Hjertet rigtigt i vor Barm,
Er ei af Taager Sjælens Blik omgivet,
Da skal vor Aand for Kunstens Ynde varm
Ei gløde mindre for hver Daad i Livet.

Men bort fra Sanggudindens Tempelgrund
Kaadmundet Skjemt og Frækhed bør vi jage,
See bør vi paa den her henrundne Stund
Som paa en skyldfrie Barndomsstund tilbage,

Tomt Farvespil er Qvindens Yndighed,
Hvis Uskyld over den sit Slør ei breder;
Vanhellig er vor Fryd paa dette Sted,
Hvis ei den hulde hvert vort Fodtrin leder.

Stiig Uskyld du omgiven af Din Glands
Iblandt os ned vor Fryds Ledsagerinde!
Af dine hvide Lillier Du en Krands
Omkring hver ædel Piges Hoved vinde!
Med Dig Samdrægtighed gaae Haand i Haand
Og fjerne Tvedragt langt fra vore Glæder,
At aldrig briste maa det skjønne Baand,
At aldrig plettes maa vort Samfunds Hæder!
Da Manden efter fuldbragt Arbejdsdag
Af Glædens Kreds blandt os skal kjærlig favnes,
Og Venskab skal med tryllende Bedrag
Erstatte hvad i Kunstens Ynde savnes,
Ei svækkes skal for Livets Daad hans Arm,
Ei mørkt ham synes Kaldet ham blev givet,
Men næres skal den Flamme i hans Barm,
Som breder ud sin Klarhed over Livet.
Da skal i Venskabs Krands ved Qvindens Haand
Saa mangen yndig farvet Rose flettes,
Og ei til Uskylds Tab af hendes Aand
Naturens underskjønne Præg udslettes,
Ei skal hun døvet af en Tryllesaft
Miskiende Livets høie Værd i blinde,
Men her hun skal fornyet Liv og Kraft
I Smiil og søde Vemodstaarer finde.
Da skal vi alle takke hver som rund
Ei vilde Haanden fra sin Broder drage,
Og Glædens første her henrundne Stund
Med Fryd vort Hjerte kalde skal tilbage.

Maalet var omsider naaet. Byens tvende selskabelige Foreninger havde, efter i 1814 at have sluttet sig sammen, ved fælles Hjælp rejst en Theaterbygning, og nu kunde Byens Borgere ved at blive Medlem af en

eller begge Selskabets Sektioner faa Adgang til „uskyldig Fornøjelse efter fuldendt Dagværk." Men Resultaterne kom ikke til at svare til de gyldne Forventninger, som man havde knyttet til den nye Indretning. Tiden havde allerede fældet Dødsdommen over Klubberne og Klublivet, og Dilettantkomediernes Glansperiode var ogsaa forbi. Den stadig tiltagende Dilettantisme truede med at undergrave den sande Kunst. En wiensk Folkedigter, Carl Meisl, udgav 1820 et vittigt Lystspil, hvori denne Dilettantisme skildres og parodieres. Stykket har til Titel: 1722, 1822 og 1922. I tredje Akt, der skildrer Kunstens Tilstand i det tyvende Aarhundrede, ser man Hestene spasere omkring paa Gaderne, fordi de intet have at bestille, Bonden pløjer ved Dampmaskiner, og i Stedet for at ride og køre, betjener man sig af Luftskibe. Kunstnerne maa uddele Penge blandt Folk for at faa fuldt Hus, thi Dilettantismen er stegen saa højt, at der i ethvert Hus findes Virtuoser, der synger og spiller paa flere Instrumenter, og som i det mindste i deres Familiekreds gælder for ægte Catalanier, Spohrer o. s. v. — man havde faaet nok af den private Overflødighed. Dertil kom Følgerne af de store Ulykker i Danmark i Aarhundredets Begyndelse. Den almene Nød lignede et Hav i Storm, hvor det vrimlede af Vrag og skibbrudne; alle var stedte i lige Fare, og de faa, som endnu svømmede ovenpaa, kunde hverken redde sig selv eller andre — man havde ikke heller Raad til at dyrke det kostbare Klubliv. Endnu i nogle faa Sæsoner levede „Polyhymnias dramatiske Sektion" videre paa Traditionerne fra „Dramatiken"s Tider; men det økonomiske Tryk vedblev og standsede til sidst helt dens Virksomhed.

Opførelsernes Antal var i Sæsonerne 1816—20 talrigere end nogensinde tidligere. Der spilledes nu til Fordel for Afdragsfondet og kun sjældent i velgørende Øjemed; thi foruden de private Laan var der de betydelige Prioritetslaan, saavel i Klubgaarden som i Theaterbygningen, at forrente, dertil kom Betjentenes og Musikernes Løn og Udgifterne til Tællelys (13 Lispund) 78 Rdl. og til Vokslys og Lamper 10 Rdl. for hver Sæson.

Den 21. Januar opførtes De lystige Passagerer (Pichard) og paa Danmarks Festdag, Kongens Fødselsdag, den 28. Januar, Gevinsten i Klasselotteriet (Hagermeister) og i Dagens Anledning gaves et Efterspil med Kor og Sange. Festligheden afsluttedes med Spisning og Bal i Theaterlokalets skønne og rummelige Sal. Adjunkt H. H. Blache havde forfattet Teksten til Efterspillet, Organist Kabell Musiken. Skuepladsen forestillede en Lund, i hvis Baggrund et Alter var oprejst. Omkring det saas en talrig Forsamling af Mænd og Kvinder, iført festlige Dragter. En ærværdig Olding med snehvide Haar træder ud af Kredsen og fremsiger en Bøn for Danmark og for den elskede Drot, „hvis Fædres Navne Sagas Krands omslynger". En Yngling griber den gamles Haand og takker ham for det, der nys blev talt med Ynglingskraft og som staar skrevet i alle Danskes Hjerter. Derefter falder Koret ind, og Danmarks Skytsaand træder frem. Hun var iført en skinnende hvid Dragt, besaaet med Stjerner, og om hendes Hjælm var der en Krands af Aks. I sin højre Haand holdt hun et Spyd, og paa den venstre Arm bar hun et Skjold med Dannebroges Kors. Hun stod frem paa Skuepladsen, mens alle betragtede hende med stum Forbavselse. Oldingen træder atter

frem og spørger, hvem hun er. Efter Svaret derpaa, beder Oldingen hende om at løfte Sløret for Danmarks Fremtid, og Aanden fremsiger følgende:

»Nysgjerrig higer Aanden mod det Fierne,
Men ei blev Støvet givet at oprulle
Det Slør, som dækker de ufødte Tider.
Dog hør mit Ord:
hvis altid Danmarks Søn
I Aand og Daad er sine Fædre værdig,
Hvis aldrig Kongens, Fødelandets Navn
Kun vorder ham en Lyd, som døer paa Læben,
Men Toner, som hans Hjerte gjennemtrænge,
Og vække Kraftens Funke i hans Barm,
At den maa blusse op i lyse Flammer —
Hvis svundne Oldtids Ærbarhed og Dyd
Er altid Dannerqvindens første Smykke,
Hvis aldrig hun i Sværmens Tummel glemmer
Sit ædle Kald, sin Fromheds Krands at slynge
Om Mandens Staal, og i sin mindre Kreds
Ved Moderdyd den fjerne Slægt at gavne;
Hvis Enighed omslynger Landets Børn,
Hvis de med Fædres Kraft og Mod bekæmpe
Den dorske Lunkenhed i Troe og Daad
Og Glimresygen med den frække Pande
Og Egenytten, alt det ædles Fjende,
Som suger Blod og Saft af Landets Aarer;
Da skal saalænge Havets Bølger skummer
Om Danmarks Strand, saalænge fulde Ax
Guldfarvet Dække over Sletten breder,
Ei List og Ondskabs Vælde gennembryde
Det Hegn, som slutter sig om Danmarks Have.
Da skal Skioldungens Æt i Kamp og Fred
Med Hæder bære Danmarks gyldne Krone,
Og mandigt Mod og barnlig Kierlighed
Beskierme skal de Danske Kongers Trone.«

Hun træder tilbage og stiller sig paa Altrets Trin, støttende sig paa sit Spyd. Efter at Oldingen i Folkets

Navn og Aand atter har fremsagt nogle Strofer, falder Koret ind og afslutter Spillet.

Søndagen den 4. Februar opførtes Den Stundesløse; den 18. Februar Saragossas Belejring (Kotzebue) og den 25. Februar De snurrige Fætre og Brandskatten, begge af Kotzebue. I Marts gaves Diderich Menschenskræk, Syngestykket Drageduk ken og til Slut Den umulige Duel (Kotzebue) den 10de, Troldkvinden Sidonia (overs. af Elmquist) den 17de, og Gamle og nye Sæder (Iffland) den 31. Marts. Den 15. April opførtes Stregen i Regningen (Jünger) og den 25. April afsluttedes Sæsonen med Bonden som Dommer (overs. af N. Th. Bruun).

I Juli Maaned maatte Aarhus med et Suk se de kongelige Skuespillere drage her igennem til Aalborg, fordi Theatret ikke var færdigt til at kunne modtage deres Besøg, men i August kom Rosenkilde og opførte Kobbersmedens Rolle i Lystspillet af samme Navn.

Sæsonen 1816 og 1817.

Med Enken og Enkemadamen aabnedes Sæsonen d. 6. Oktbr. (Indtægt: 62 Rbd. 4 Mk. 2 Sk.), derefter fulgte: Menneskehad og Anger (Kotzebue) d. 27. Oktbr. (Indtægt: 50 Rbd. 2 Mk. 6 Sk.), Pigen af Marienborg (Kratter) den 3. Novbr. (Indtægt 269 Rbd. 5 Mk. 10 Sk.), Pebersvendene eller Høhøsten (Iffland) den 10. Novbr. (Indtægt 37 Rbd. 4 Mk. 11 Sk.), Sølvbrylluppet (Kotzebue) den 17. Novbr. til Fordel for en trængende Familie (Indtægt: 1146 Rbd. 3 Mk. 4 Sk.), Det lykkelige Skibbrud, den 1. Decbr. (Indtægt 59 Rbd. 5 Mk.), Den

skarpe Kniv kan let faa Saar (Iffland), den 8. Decbr. (Indtægt: 35 Rbd. 2 Mk. 13 Sk.) og Besøget eller Lyst til at glimre, den 29. Decbr. (Indtægt: 255 Rbdl.).

Paa Stiftelsesdagen, den 14. Januar, opførtes Bødkeren, og i Dagens Anledning gaves et Efterspil. Den 28. Januar gaves i Anledning af Kongens Fødselsdag: Hans Rostgaard og hans Hustru eller Anslaget imod Kronborg (Rahbek).

Sæsonens øvrige Skuespil og Koncerter vare følgende:

16. Februar: Edvard i Skotland eller Flygtningens Nat (Kotzebue) og Julestuen (Holberg) Indtægt: 383 Rdl. 2 Mk.

23. Februar: Forvandlingerne (Heiberg) Indtægt: 37 Rdl. 46 Sk.

2. Marts: Den gamle Brudgom (Kotzebue). Før Skuespillet arrangerede Albrecht en stor Instrumentalconcert, bl. flere fortrinlige Stykker: Natten, en musikalsk Spøg af Etatsraad Falbe, bestaaende af flg. natlige Optrin: 1) Vægterraab, 2) Tappenstregen, 3) Kavalleri-Retræten, 4) Jæger-Retræten, 5) Balmusik, 6) En Ildebrandsscene, som forkyndtes ved Allarmklokken, Trommer, Vægterpiben, Klemten, Folkeskrig etc. og endelig 7) Morgen-Reveillen. Indtægten tilfaldt Albrecht og hans Musici.

12. Marts: Mascarade (Holberg) og til Slut et Sangparti af Dragedukken. Forestillingen gaves i Anledning af Gehejmeconferentsraad Güldencrones Fødselsdag og til Fordel for fattige.

23. Marts: Hjærtets Forvildelser eller Faderkærlighed sejrer (Iffland) Indtægt: 63 Rdl. 13 Sk.

20. April: Avisfrieriet, originalt Lystspil i en Akt, og Bødkeren, Syngestykke i en Akt. Indtægt: 380 Rdl.
15. Maj: Medbejlerne (efter Sheridan ved N. Th. Bruun) Indtægt: 181 Rdl.
18. Maj: En Concert og De uventede Gæster eller Domherren i Mailand, for Virtuosen Heilmanns Regning.

I denne Sommer gensaa man i Jylland med sand Nydelse Kunstnerne fra det kgl. Theater, der i Juni begyndte deres Rejse, først til Aalborg, derfra til Viborg og over Randers til Aarhus, hvor de gav Forestillinger den 31. Juli og fra 1.—13. August. De modtoges med stort Bifald og fuldt Hus til hver Forestilling. Man forstod at skatte denne sande Kunst, saa meget mere, som Sommeren havde budt paa Forestillinger af halvtyske Virtuoser, Mekanikere, Linedansere, Styltegængere etc., der for enhver Mand med blot nogenlunde Smag maatte være meget utilfredsstillende. Ved det kongelige Skuespillerselskabs sidste Forestilling i Aarhus, den 13. August 1817, fremsagdes følgende Afskedssang og Epilog, der blev modtaget med Begejstring:

Over Skov og Enge
Sødt lyder Sangens Røst,
Og dens Toner trænge
Dybt i hver Ædlings Bryst.
Mens fra Bøgens Grene
Gienlyder liflig Klang,
Mennesket ei ene
Skal frydes uden Sang.

Adskilt Vej i Livet
De dødelige gaae,
Os blev Sangen givet,
Og Harpens Streng at slaae.

Og naar Flora pryder,
Vort Danmarks Moderbryst,
Klart dens Toner lyder
Trindt om paa Cimbrers Kyst.

Mange kiære Minder
Sig knytte til vor Gang,
Danske Mænd og Qvinder
Huldt lytted til vor Sang.
Snart er Afskedsstunden,
O maatte Sangens Lyd,
Naar den længst er svunden,
Erindres her med Fryd.

Saa er det sidste Qvad da siunget her —
Det er forbi! Ved næste Morgenskiær
Vi sige maa Farvel til Cimbrers Dale,
Til denne Halvøes lyse Blomstersale.
Endt er vor Vandring her, vort sidste Qvad —
Gudinden vinker os til Axelstad.
Vi følge Straalen i det dunkle Fierne,
den er vort Lys, vor blanke Ledestierne.
Med munter Sang paa Læben droge vi
fra Dal til Dal! Vor glade Melodie
har tonet høit og klart. Nu Læben tier,
Apollo flyer med fine Harmonier.
Svagt, hvad vi føle, Læben tolke kan:
Lev vel! og lad os leve, Sæd af Dan,
Skiøndt fierne, i dit Hierte og dit Minde,
Selv naar vor Sangs de sidste Toner svinde.
Du kiere Bye, staa fast i Fryd og Nød,
I dine Lundes, dine Bølgers Skiød.

Sæsonen 1817 og 1818.

I denne Sæson opførtes følgende Skuespil:

28. September: Manden af Ord (Iffland) Indtægt: 32 Rdl.

12. Oktober: Lystspillet, et originalt Lystspil i 5

Akter, udgivet af Theaterdirektionen, Indtægt: 41 Rdl.

28. Oktober: Hugo Grotius (Kotzebue), i Anledning af Dronningens Fødselsdag.

16. November: Jacob von Thyboe (Holberg) Indtægt: 52 Rdl. 3 Mk.

23. November: Den hjemkomne Nabob eller uden Retsind ingen Sindsro Indtægt: 52 Rdl. 13 Sk.

7. December: Gert Westphaler (ved Rahbek) og Tre Fædre paa én Gang (Kotzebue) Indtægt: 42 Rdl.

21. December: Elisa Werner eller Uskyldsejrer (G. Pixérécourt, ved Rahbek) Indtægt: 40 Rdl. 1 Mk. 15 Sk.

1818

14. Januar: De seks Mile, Indtægt: 21 Rdl. 1 Mk. 4 Sk.

29. Januar: Fruentimmerhaderen (Lessing) Indtægt: 31 Rdl. 4 Mk. 6 Sk.

8. Februar: De 7000 Rigsdaler eller Ungdommens Farer, Indtægt: 43 Rdl. 5 Mk. 2½ Sk.

22. Februar: Fridolin eller Gangen til Jernværket (Fr. v. Holbein) Indtægt: 59 Rdl. 1 Mk. 4 Sk.

29. Marts: Brudesmykket, Indtægt: 15 Rdl.

19. April: Eremitten paa Formentera (Kotzebue) Indtægt: 39 Rdl.

26. April: Barberen i Sevilla (Beaumarchais) Indtægt: 193 Rdl.

Sæsonen 1818 og 1819.

I denne Sæson opførtes følgende Skuespil:

27. September: Høg over Høg, Indtægt: 22 Rdl. 5 Mk. 2 Sk.
12. Oktober: Embedsiver (Iffland) Indtægt: 28 Rdl.
14. Oktober: Laura og Fernando, Indtægt: 29 Rdl.
29. Oktober: Prinds Selima af Algier, Indtægt: 47 Rdl.
15. November: Brandskatten og Henrik og Pernille, Indtægt: 22 Rdl. 3 Mk.

1819

11. Januar gaves 2 Forestillinger i Anledning af Prins Ferdinands Ophold her i Byen, nemlig: Enken og Enkemanden (Dufkesny) og Brandskatten (Kotzebue), og Bødkeren (Monsigny) og Snedkeren i Lifland (Duval) Indtægt: 35 Rdl.
12. Marts, i Anledning af Güldencrones Fødselsdag: Axel og Valborg, Indtægt: 44 Rdl.
28. Marts: De Sandsesløse (Kotzebue) og De snurrige Friere (B. Bang) Indtægt: 19 Rdl.
25. April: Den unge hidsige Mand eller Raad til de unge Koner, og Gevinsten i Klasselotteriet, Indtægt: 16 Rdl.

Fra April Maaneds Begyndelse til ind i Maj besøgtes Aarhus af Gørbing Francks Skuespillerselskab, der med kgl. Tilladelse atter gæstede de jydske Byer. Hans Valg af Stykker og disses Udførelse rostes meget af Kunstens Venner; foruden Skuespil af Kotzebue opførtes bl. a. ogsaa Fætteren fra Bremen (Körner), Stegmayrs Hr. Rochus Pumpernickel, komisk Opera i 3 Akter, Abellino, den

store Bandit (Zschokke) og Schillers Røverne. Legats Kunstnerselskab besøgte ogsaa Aarhus i Maj Maaned, derimod kom det kgl. danske Skuespillerselskab ikke i denne Sommer; thi Zinck, Haach, Ryge, Liebe og Stage havde faaet Tilladelse til at foretage en Kunstrejse i Udlandet.

Sæsonen 1819 og 1820.

Ifølge Plakat af $^{20}/_{10}$ 1819 blev det paabudt, at enhver Klub og ethvert dramatisk Selskab i Danmark skulde erlægge 2 Rbdl. Sølv for hvert af sammes ordentlige Medlemmer aarlig, indtil et til Istandsættelse af Frue Kirke i Kjøbenhavn optaget Laan var tilbagebetalt. Til Laanets aarlige Afbetaling og Forrentning udkrævedes ialt 18,000 Rbdl. Sølv aarlig, og hvad der af denne Sum endnu behøvedes, blev reparteret paa samtlige Kirketiender.

Var denne Klubskat bleven paabudt i Klubmaniens Dage, vilde den have indbragt noget klækkeligt. Men nu blev Tilfældet anderledes, da disse Samlingssteder, i det mindste i Provinsbyerne, længe havde skrantet.

Af en Artikel i Odense Avis om den nye Klubskat ses, at Odense i November 1819 kun havde én Klub med 71 Medlemmer, og denne besøgtes sjælden nogen Aften af flere end 6 til 10 Medlemmer. I Polyhymnia i Aarhus var der sjælden nogen Aften flere end en halv Snes af Klubbens 163 Medlemmer og ofte ikke engang saa mange, hvorimod der i Aalborg var tre Klubber, hvoraf den ældste bestod af 250 Medlemmer, og desuden et dramatisk Selskab, der alle frekventeredes af en Mængde Medlemmer hver Aften. Det var altsaa ikke alle Steder, hvor Talemaaden „at være saa læns som en Klubkasse" passede. Medens Odense

og Aarhus hørte til de Byer, hvor Klubmanien var i stærk Tilbagegang, gav f. Eks. Horsens Klubkasse saa betydeligt Overskud, at man i 1819 maatte føre Proces om Pengenes Anvendelse.

Men Bestemmelsen om den nye Klubskat blev overalt ilde modtaget; man mente, at der var andre Steder, hvor Luksusskatte kunde anbefales, som, for blot at nævne et Eksempel, paa — de overflødige Hunde. Afgiften af Klubberne i hele Danmark indbragte alt i alt ca. 4000 Specier aarlig, eller langt under Halvdelen af det til Frue Kirkes Laans Afvikling nødvendige Beløb. I Kjøbenhavn trivedes nemlig 15 Klubber med et Medlemsantal af tilsammen 2000, og i samtlige danske Købstæder var Antallet af Klubmedlemmer 2103, altsaa ialt for hele Danmark lidt over 4000.

Sæsonen begyndte den 10. Oktober og endte den 16. April, og der opførtes følgende Skuespil:

1819

10. Oktober: Reisen til Ostindien (Kotzebue) Indtægt: 11 Rdl.

31. Oktober: Den hjemkomne Nabob, eller uden Retsind ingen Sindsro, Skuespil i 5 Akter, Indtægt: 33 Rdl.

7. November: Frierne og Kæresten (Falsen) Indtægt: 21 Rdl.

21. November: Brødrene paa Prøve (Pelletier-Volmeranges) Indtægt: 11 Rdl.

5. December: Eremitten paa Formentera (Kotzebue) og Kjælderrotterne (Fru Weissenthurn) Indtægt: 19 Rdl.

19. December: Krigsretten eller Pligtens og Naturens Kamp, Indtægt: 10 Rdl.

30. December: Selim, Prinds af Algier (Jünger) Indtægt: 8 Rdl.

1820

10. Januar: Hververne (efter det engelske), i veldædigt Øjemed, Indtægt: 173 Rdl.
16. Januar: Maleren og Ligene (Dieulafoy) Indtægt: 28 Rdl.
30. Januar: Dyveke (Ole Johan Samsøe) Indtægt: 30 Rdl.
13. Februar: De tre Fædre paa én Gang (Kotzebue) og Fruentimmerhaderen (Bouilly) Indtægt: 11 Rdl.
27. Februar: Indianerne i England (Kotzebue) Indtægt: 16 Rdl.
12. Marts: Den lille Hyrdedreng (Oehlenschlæger), i Anledning af Güldencrones Fødselsdag, Elmquist's lille Søn spillede Frits's Rolle og gjorde fortjent Lykke, Indtægt: 40 Rdl.
3. April: Jean de France (Holberg) Indtægt: 15 Rdl. 3 Mk.
16. April: De Vonner og Vanner (P. A. Heiberg) Indtægt: 123 Rdl. 3 Mk.

I Markedstiden kom det kgl. Skuespillerselskab, denne Gang med flere nye Kræfter; og senere gav kgl. Kapelmusicus Lemming en stor Vocal- og Instrumentalconcert, ligesom ogsaa 1. Violoncellist i det kgl. Kapel F. Funck med Understøttelse af stedlige Musikliebhavere gav en eneste Concert paa Theatret.

Selskabet „Polyhymnia"s økonomiske Tilstand var i Begyndelsen af Aaret 1820 slettere end nogensinde tidligere. Følgerne af Begivenhederne i 1814—15 trak sammen til en Krise, og der maatte skabes nye Midler til Selskabets fremtidige Bestaaen. Paa en Generalforsamling den 1. Marts 1820 besluttedes „dramatiske Sektion"s Forening med „selskabelige Sektion", og samtidig vedtoges det, at Kontingentet forhøjedes til 12 Rbdl. aarlig, foruden Specien til vor Frue Kirke. Men det faldt saare vanskeligt at skaffe Medlemmer til „de forenede Sektioner". Enkelte Klubmedlemmer havde hidtil ikke beæret den „dramatiske" med deres Nærværelse, og der var andre af den „selskabelige"s Medlemmer, der skyldte den „dramatiske" Penge for Billetter, som de nu ikke vilde betale. Alle Garnisonens Officerer havde hidtil været „spillende" Medlemmer af „dramatisk Sektion" og vilde ikke give Afkald paa deres Ret til Fribilletter. Til de mange indbyrdes Stridigheder i Sæsonens Begyndelse kom ogsaa Trætter blandt de „rolleudførende" Damer, og den 21. Marts 1821 viste det sig, at saa mange Roller i „Den falske Catalani" var tilbagesendte, at der til Forestillingen den 8. April maatte vælges et andet Stykke: Solens Præstinde. Samtidig indtraadte den forudsete Krise, idet 30,000 Rdl. blev opsagt til 13. Juni, hvilke Midler man ikke saa nogen Udvej til at faa betalt, og desuden skulde 3000 Rdl. paa 2. Prioritet, hvorpaa var Dom, udredes. Da Direktionen ikke kunde øjne nogen Mulighed for, at Selskabet kunde videre bestaa, sammenkaldtes en Generalforsamling til d. 25. April, og man fandt det ikke passende foreløbig at give flere Forestillinger.

Indtil dette Tidspunkt var følgende Forestillinger opførte af Dilettanter paa Polyhymnias Theater:

1820

18. September: Julius von Sassen (Zschokke).
8. Oktober: De to Grenaderer eller Fejltagelserne, Komedie i 3 Akter, Indtægt: 14 Rdl. 3 Mk.
28. Oktober: Hustruen, Skuespil i 3 Akter, Indtægt: 19 Rdl.
12. November: Borgmesterfamilien i Ravnekrogen (Kotzebue) Indtægt: 33 Rdl.
20. November: Bonden som Dommer, efter det spanske ved N. T. Bruun, Indtægt: 30 Rdl.
10. December: Tegnebogen (Kotzebue) og De uventede Gæster eller Domherren i Mailand, Komedie i 1 Akt, Indtægt: 15 Rdl. 3 Mk.
26. December: Axel og Valborg (Oehlenschlæger) Indtægt: 15 Rdl. 3 Mk.

1821

13. Januar: Den falske Catalani, Indtægt: 46 Rdl. 3 Mk.
3. Februar: Den letsindige Løgner, Indtægt: 8 Rdl. 3 Mk.
17. Februar: Gert Westphaler og Pistolskuddet, Indtægt: 2 Rdl.
3. Marts: Den Døve eller Værtshuset, Indtægt: 11 Rdl.
10. Marts: Laura (Balthasar Bang) Indtægt: 156 Rdl.
8. April: Solens Præstinde (Kotzebue).

Omsider drev Krisen over, og man blev enige om at forlænge Fristen for „Sektionerne"s Sammenslut-

ning, der vilde betyde det samme som Polyhymnias Ophør som dramatisk Selskab, og Budgettet for Udgifterne ved den dramatiske Sektion for Sæsonen 1821 og 22 blev saaledes:

Renter af Gæld	177	Rbdl. 3 Mk.
Skatter paa Bygning og Grund	70	„
Tællelys (13 Lispund)	78	„
Vokslys og Lamper	40	„
Stadsmusikant Albrecht	30	
4 Musici, 6 Rbdl. for hvert Stykke	60	
The og Fortæring ved Forestillingerne à 9 Mk.	15	
Garderobe og Maskineri	100	„
Tilsammen	870	Rbdl. 3 Mk.

Hver Forestillingsaften skulde altsaa helst indbringe 50 Rbdl.; men dette skete aldrig. Ifølge Selskabets Deliberationsprotokol blev der fra 4. Oktober 1821 indtil 22. Decbr. 1822 givet 15 Forestillinger med en Bruttoindtægt af ialt 247 Rbdl. 3 Mark; højeste Indtægt pr. Aften var 43 Rbdl. den 3. Februar 1822 (Solens Præstinde), laveste Indtægt var 4 Rbdl. 3 Mark den 24. November s. A. (De fire Formyndere). Indtægten for Udleje af Theatret i samme Tidsrum beløb sig næppe til 200 Rigsbankdaler.

Med Udgangen af Aaret 1822 ophørte det dramatiske Selskab aldeles. Klubben Polyhymnia bestod derefter som en selskabelig Forening, hvis Medlemmer vel ogsaa dyrkede Dilettantkomedien, men foretrak at udleje sit Theater til fremmede Skuespillere.

Polyhymnias Theater, senere kaldet Aarhuus Theater, laa paa Kannikegade, paa den Grund, hvor nu Post- og Telegrafbygningen ligger. Det Theater, der byggedes i Aarene 1814—15, undergik

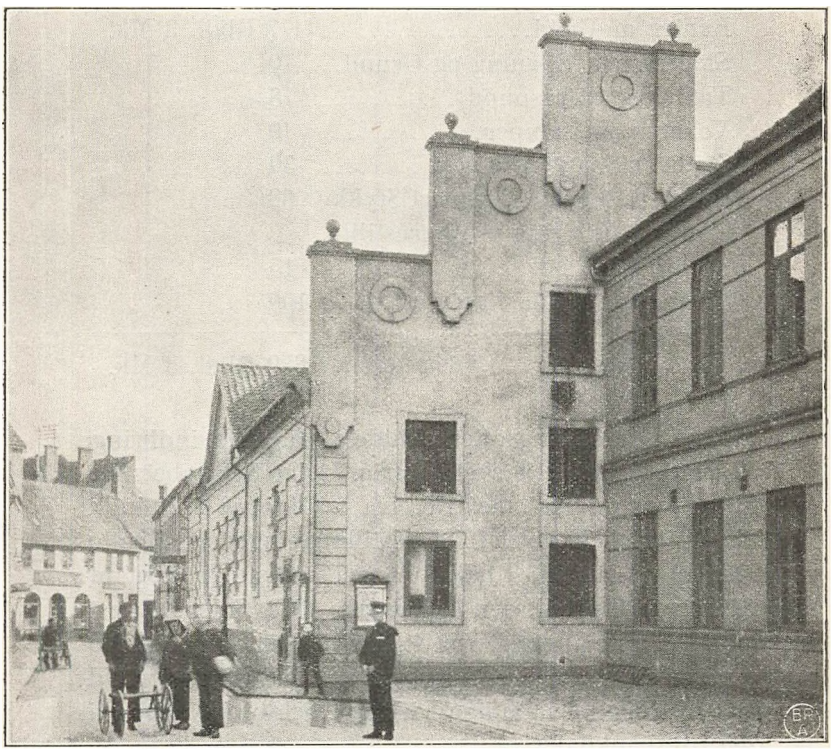

Aarhus gamle Theater, set fra vest. Efter et Fotografi fra ca. 1898.

i Tidens Løb flere Forandringer, blandt hvilke Forsiringer af Mellembygningen og den vestre Gavl og Anbringelsen af en Balkonetage var de mest fremtrædende ydre og indre Moderniseringer.

I et bevaret Brev fra Polyhymnias Direktion til Frantz Kuhn, Ejer af Morskabstheatret paa Kjøbenhavns Vesterbro, dat. $^{29}/_{11}$ 1827, gives Oplysninger om Scenens Længde og Højde ($17^{1}/_{4}$ Al. og $7^{1}/_{2}$ Al.), Parterret kunde rumme 4 à 500 Mennesker, Dekorationerne bestod af en Skov og nogle andre Dekorationer, som dog ikke ansaas som tilstrækkelige til Kuhns Forestillinger. Taksten for Theatrets Udleje til sceniske Forestillinger var saaledes: for de to første, hver 10 Rbdl., de 3 næste, hver 9 Rbdl., de 5 følgende, hver 8 Rbdl., de 10 næste, hver 7 Rbdl.; for 20—40 Forestillinger betaltes 6 Rbdl. for hver og for 41 eller derover 5 Rbdl. for hver Forestilling i uafbrudt Rækkefølge. Lejeren maatte selv bekoste Gulvet op- og nedskruet og holde det rent. Lejemaalet kunde opsiges uden Frist fra Selskabets Side.

Theatrets Inventarieliste for 1835 var saaledes:

Scenen:

10 faste Kulisserammer og 10 løse ditto med tilhørende Ruller paa Loftet samt Gangspil og Blokke. Til anførte 20 Kulisser hørte følgende Dekorationer: 1) Gade, 2) Skov- og Søjlesal, malet paa begge Sider, 3) blaa Stue og gul ditto, ligeledes, 4) grøn og rød ditto, ligeledes og 5) Fængsel og Bondestue, ligeledes malet paa begge Sider; 7 Baglæpper og 1 Fortæppe; 40 Lampetter paa Stænger og 4 ditto paa Siderne; 1 Fyrrekasse med Laag og 1 Vandkar med Haandsprøjte.

Orkester:

9 Stk. Nodestole, 16 Lampetter og 3 Skamler.

Parterre:

5 Lysekroner af Glas, 4 Fag hvide og røde Gardiner, 2 tre-etages Jærn-Kakkelovne, 30 lange Bænke, af hvilke de 8 var betrukne med grønt Shirting

som er skænket Selskabet, 6 mindre Bænke og 1 Billetbord. Endvidere 4 store Lysekroner af Blik, 2 Kandelabre med tilhørende 96 Blikindretninger til Lysene, som alle er skænket Selskabet.

I Begyndelsen af Aaret 1838 blev det overdraget Chr. Bang, Fønss, Ahnfeldt, Carl Bentzen og Politiassistent Nielsen at undersøge Polyhymnias hele økonomiske Forfatning. Deres Forslag over, hvorledes Indtægterne muligvis kunne forøges og Udgifterne formindskes, er dateret den 28. Februar samme Aar og lyder for Theatrets Vedkommende som følger:

„Da Flere er af den Formening, at der for Theaterets Udleie, til fremmede Skuespillere, ville indkomme mere, hvis Taxten, som indeholdes i § 95, blev nedsat, saa have vi ogsaa taget dette under nærmere Betragtning. Endskiøndt vi ikke kan antage at en saadan Nedsættelse vil forøge Indtægterne, eller bevæge de reisende Skuespillere til, oftere end ellers, at besøge Aarhuus, saa synes der dog, at være en Deel, som taler for en Moderation i Taxten, især saalænge Theaterets Dekorationer, med hvad dertil henhører, er i en saa daarlig Tilstand som for nærværende Tid er Tilfældet. Naar et Skuespillerselskab skal kunne opholde sig her i Byen en heel Vinter, og saaledes give en Række af 30—40 Forestillinger, synes Taxten slet ikke for høi, thi er endog Betalingen for de 10 første Forestillinger temmelig betydelig, saa er 5 Rbdl. for de sidste ogsaa meget moderat, in specie naar der tages Hensyn til det store Locale og til den Omstændighed, at det aarligen, formedelst Skuespillene, koster Selskabet, imellem 30 à 40 Rbdl. for at faae Gulvet op og nedskruet, naar det vexelviis skal bruges til Komedier og Baller; men da et Skuespillerselskab, efter hvad Erfaringen har viist, sielden kan opholde sig her saalænge, saa følger deraf, at det i almindelighed ikke kommer til at nyde godt af den Moderation Taxten tilholder, naar

der gives en Mængde Forestillinger i rad. Med Hensyn hertil, mene vi, at den ommeldte Taxt, til en Prøve kunde forandres saaledes: for en enkelt Forestilling 10 Rbdl., for de 4 næste, hver 8 Rbdl., for de 5 følgende, hver 7 Rbdl., og siden for hver Forestilling mere 6 Rbdl. Da de fremmede Skuespillere ere nødte til at afbenytte Selskabets Folk, saa maatte der for disse sættes en billig Taxt, der kunde ophænges i Theaterets Paaklædningsværelse, hvilket synes saa meget mere nødvendig, som man jevnlig hører Klage over de betydelige Bekostninger, der ere forbundne med Theaterets Brug."

Men trods Komitébetænkninger og et vidtstrakt Sparesystem vedblev det økonomiske Tryk, og til sidst saa man ingen anden Udvej end at sælge Theatret. Dette skete dog først flere Aar senere, i en Periode, der tilhører Selskabet Polyhymnias Historie.

I det foregaaende er allerede omtalt, hvilke Skuespillerselskaber der i Aarene 1805 til 1820 gæstede Aarhus. Foruden de kongelige Skuespillere, der endnu i et Par Somre foretog Kunstrejser til de danske Provinsbyer, var Gørbing Francks Selskab og det Steinerske Selskab de mest velkomne. Franck selv mente, at han som „Bürger und Schauspieldirecteur aus Odense" havde uhyre Fortjenester, men han var i Virkeligheden en højst maadelig Skuespiller.

I „Kjøbenhavns nyeste Skilderi", Juli 1814, blev Odense Kunstner-Navnkundighed ikke flatteret ved følgende Bedømmelse af Francks Selskab:

„Som Selskabets første Bassanger kan Franck med Sandhed sige: ich singe Bas wie ein Bär. Forresten er hans Spil inderlig roligt, og en vis majestætisk Alvor gjør ham meget tækkelig. Han gestikulerer bedst med et Par stive Handsker, hvori

Haanden vipper frem og tilbage paa Maven, og hans Deklamation svarer fuldkommen til det øvrige. Hr. Franck jun. og Hr. Reinchel danner med ham et værdigt Kløverblad, saa og Hr. Freese, naar han heltemodig hviler sig paa det venstre Ben og strækker det højre frem, dannes Buen til en Vinkel paa 45 Grader. Hrr. Girons og Kones samt Hr. Alvens-

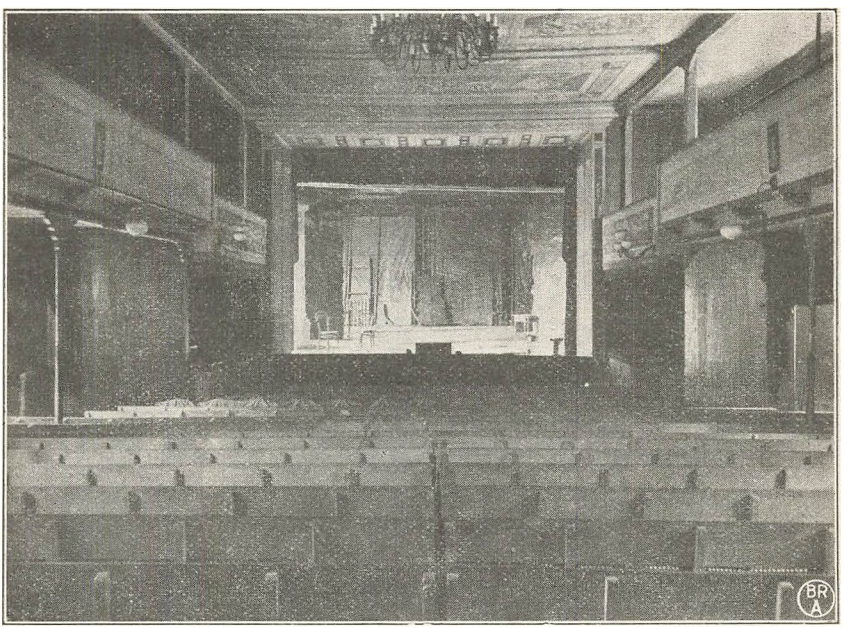

Aarhus gamle Theater, set indvendig. Efter et Fotografi fra ca. 1898.

lebens og Jfr. Hintzes Talenter lader Anmelderen vederfares Ret, ligesaa Jfr. Walter, efter Anmelderens Dom, i det Franckske Selskab en Perle paa en Mødding. Selskabets Garderobe er meget tarvelig. I das Donauweib saa Anmelderen lutter Don Ranudoer og Don Quixoter, ja Centaurer, som oven-

til vare Riddersmænd og for neden Arbejdskarle; thi de fleste havde fidtede Støvler og ikke aldeles rene Nankins Pantalons til Ridderhabitter. De borgerlige Kavalerer gaves i Frakke og Støvler, de brillante havde lange Nankins Benklæder og Sko. Deres Maskering er især yderst slet, deres Maleri bestaar af Kul eller brændt Prop og Kurlak, hvilke Ingredienser bruges til Overflod. Især var Md. Giron saa besmurt med Kridt og Kul og Kurlak lagvis, at hun i det mindste fra Parkettet saa ud, som om hun var marmoreret i Ansigtet."

Denne sønderknusende Kritik var maaske uretfærdig, og en Del af Udtrykkene skyldes formodentlig patriotiske Hensyn; thi slige Protester imod tyske Skuespil var meget levende paa en Tid, da den patriotiske Regering bestræbte sig for at hævde Nationen og dens helligste Ejendom, Sproget, i sin største Udstrækning og Ejendommelighed.

Ti Aar senere (1824) gæstede Gørbing Franck atter Aarhus, denne Gang med et dansk Selskab og følgende Repertoire: Den skinsyge Ægtemand (B. Bang) og Den lige Vej er den bedste (Kotzebue), som opførtes den 24. Oktbr.. Entré 3 Mark, Pigen fra Marienborg (Kratter), den 29. Oktbr., Maleren af Kjærlighed og Skuespillerinden paa Prøve, den 31. Oktober; Joden, den 3. Novbr., og Beverley, den 5. Novbr.. Den unge hidsige Mand og De to Antonner, den 7. November. Den 9. Novbr. gaves Christian IV' Dom som Benefice for Skuespiller Müller; den 14. Novbr. De vrede Luner, og til Indtægt for Byens fattige Portrættet eller Misforstaaelserne og Radicalkuren eller Middel mod Skinsyge, den 15. November.

I sin Avis giver Elmquist Selskabet følgende Bedømmelse:

„I Søndags gav det Franck'ske Skuespillerselskab den sidste Forestilling her for denne Gang. De rejser til Aalborg, hvor de skal have et ikke ubetydeligt Abonnement. Dette Selskab, endnu i sin Begyndelse, fortiener al Opmuntring, hvorved det efterhaanden kan hæve sig op paa højere Trin af Kunstens stejle Trappestige. Paa et temmelig højt staar alt to af dets Medlemmer: Hr. Müller og Kone, der begge besidder et ualmindeligt Talent. Foruden disse, bestaar Selskabet af de Herrer Olsen, Rosing, Packness, Hougaard samt Jomfruerne Levini og Moser, de fleste Begyndere. Desuden har det haft Assistance af den unge Hr. Franck og Kone, der har opholdt sig her som Dandselærere. De fortrinligste Forestillinger: Beverley, de vrede Luner, Radicalkuren, Pigen fra Marienborg, Christian IV' Dom, Maleren af Kærlighed, Jøden og Skuespillerinden paa Prøve, hvoraf de fleste godt besøgte, endtes med følgende af Skuespiller Müller forfattede og fremsagte Epilog:

Aldrig nogen varig Glæde fandt
Støvets Børn paa deres Vei hernede,
Blomsterkrandsen, Venskabshænder bandt,
„Lever stedse — kun i Evigheden!"

Blindt at standse Skjebnens vilde Raab
nytter ei — vi taalig alt maa bære;
Blidt en Engel smiler saligt Haab,
O! den skal vor Trøsterinde være!

Ved dens underskønne Guddoms Glands,
Taagen svinder, som vort Blik omhyller;
Høit til Glæde hæves hver en Sands,
Ædle! ja, den henrykt os fortryller!

Til vor Siæl dens Smil sig trænger hen,
Blidt den hvisker, fuld af Ømheds Varme,
Snart! o! snart vi hvile her igien,
Lykkelig i Venskabs hulde Arme!

Lev da vel, Enhver blandt Eder her!
Vi maa følge, hvor vor Norne kalder,
Fred! — for Den, som sneehvid Isse bær,
Indtil Barnet i den spæde Alder!

Varigt Held omhegne Eders Vei!
Fredens Engel Alles Hiem betrygge!
Eders Minde det udslettes ei,
Før Cypresser om vor Gravhøj skygge!

Fra det Aar kan de omrejsende danske Skuespillerselskabers Sejr over den provindsielle Dilettantisme regnes. Kunstnerne havde fundet deres Publikum, og dette imødesaa med Længsel hines Genkomst.

Det Steinerske Skuespillerselskab gav allerede 1817 danske Forestillinger i Aarhus, og som dets Perler nævnes Herrerne Dahlberg, Ehlers, Olsen, Titchen, Jørgensen og P. L. Bigum. Selskabet, der stedse vandt mere i Yndest, opførte 1823 Røverne (Schiller) i Aalborg, og der paastodes, at dette Skuespil ikke kunde gives bedre paa noget Provinstheater.

I 1824 gæstedes de danske Købstæder af ikke mindre end 5 omrejsende Skuespillerselskaber, nemlig: G. Francks, G. Steiners, Carl Bechers, P. L. Bigums og det Ehler'ske Skuespillerselskab, foruden af et tysk, under Direktion af Skuespiller Roose, der med Bifald havde givet Forestillinger og Balletter i Haderslev, Flensborg og Augustenborg; hans 7-aarige Datter rostes for sit udmærkede Talent i Sang, Dans og Musik.

Det Becher'ske Selskab bestod dels af Medlemmer af hans egen Familie og dels af et ganske nyt Selskab af tyske Skuespillere. Carl Becher havde i 1822 faaet kgl. Tilladelse til i 2 Aar at opføre Skuespil i Sjælland, Fyen, Lolland-Falster og Jylland og

kaldte sig Direktør for Odense Skuespillerselskab. Dette Selskab gæstede Aarhus fra Slutningen af September indtil 19. Oktober 1823 og gav under levende Bifald følgende Skuespil: Ahnfruen, historisk Skuespil i 5 Akter, med en Prolog, som fremsagdes af Jfr. Becher, den 21. Septbr.; Donna Diana eller Stolthed og Kærlighed, spansk Lystspil i 5 Akter, den 22. Septbr.; Fætter Poul, Skuespil i 1 Akt, derefter Det bethlehemitiske Barnemord, Lystspil i 2 Akter, og til Slut Den drillede Skræder, komisk Ballet i 2 Akter, den 25. Septbr.; Donaupigen eller Nixedronningen (Hensler) den 28. Septbr.; Schinderhans, Lystspil i 1 Akt. De 2de Antonner eller den dumme Gaardskarl, komisk Syngestykke i 1 Akt, og til Slut: Soliman af Algier, en pantominisk Ballet, den 29. Septbr. I Oktober opførtes bl. a.: Den Forældreløse, Melodrama i 3 Akter, Den rejsende Student, komisk Syngestykke, og paa Opfordring Balletten Den drillede Skræder; Toni, den heltemodige Pige (Körner), Kysset og Ørefigenet (Schall), Den skjælmske Frier (Kotzebue), Hedevig eller Banditbruden (Körner) og Punscheselskabet, Pantomine i 12 Billeder efter Hogarth. Sangeren Hr. Rosenthal fra Bremer Theater foredrog Arier med Guitarakkompagnement.

Efter 1824 opstod endnu flere danske Skuespillerselskaber, saasom det Titchen'ske, det Werligh-Müller'ske og det Müllerske, medens tyske Selskaber, indtil 1848, afvekslende med de danske, ofte for længere Tid ad Gangen, gav Forestillinger paa Polyhymnias Theater.

Fortegnelse

over

Medlemmerne af „Kronprindsens Klub" i Aarhus indtil Udgangen af Aaret 1814.

(Fortsat fra Aarbog 1913, Side 176.)

Johan Peter Henrik Wolff Klem, f. i Norge 1772, Secht. i 1. jydske Inf. Reg. 1803, Stabskapt. 07, Major 26, Bataillonscomm. 28, afsk. som Oblt. 33; † i Kbhvn. $^{5}/_{9}$ 1835.

Jørgen Christopher Klenow, Fændrik i 1. jydske Inf. Reg., Secht. 1806, Prmlt. 09, Stabskapt. 20, Kompchef 28, R. af Dbg., afsk. 42; † 22. Oktbr. 1842 (57 Aar gl.).

Hans Jacob Kold, Købmand, Bgsk. 1797; † $^{4}/_{1}$ 1835.

Nathan Koppel, Købmand, Secht. ved vestre Kompagni 1810; † . . .

Thure Krarup, Rector 1772, entl. 05, Professor; † $^{7}/_{3}$ 1808 (69 Aar gl.).

Georg Mathias Gerhard Krey, Branddirektør, Kancelliraad; † $^{1}/_{7}$ 1831 (66 Aar gl.).

Nicolay Kuss, Købmd., Bgsk. 1798, f. i Schwartzwald 68; † . . .

Peter Christian v. Kücker, Fændrik i 1. jydske Inf. Reg. 1799; † som Oberst $^{7}/_{4}$ 1847 (68 Aar gl.).

Niels Christian Købke, Secht. i Ingeniørkorpset 1810; † som Oblt. i Fredericia $^{26}/_{4}$ 1849.

Jacob Jonas Køster, Apotheker, Ejer af Svaneapotheket 1797, f. i Bergen $^{12}/_{1}$ 1771; † $^{9}/_{9}$ 1846.

Henrik Langballe junior, Købmd., Bgsk. 1796, f. i Hads Herred 1763; † . . .

Henrik Jensen Langballe, Købmand, f. her 1736; † 1801.

Jens Henriksen Langballe, Købmand, f. her 1772; † $^{4}/_{1}$ 1821.

Jens Kragballe Nicolaisen Langballe, Kaptajn, f. her 1771; † $^{2}/_{1}$ 1821.

Ole Haarbye Langballe, Købmand, f. her 1767; † $^{1}/_{5}$ 1815.

Jens Henrik Larsen, Præst ved Frue Kirke, Dr. phil., f. i Nykøbing, Sj. 1773; † i Kbhvn. $^{30}/_{5}$ 1852.

Peder Laurentin, Købmand, Bgsk. 1778, Agent 08, f. i Kjerteminde ca. 1752; † $^{10}/_{8}$ 1819.

Louis Lazarus, Handelsbetjent 1811.

Hans Lentz, Tolder, Kammerraad, f. 1739; † $^{18}/_{2}$ 1812.

Carl Helmuth Lepel, Oberst og Chef for Arveprinds Frederiks Reg., Generalmajor og Chef for 1. jydske Inf. Reg. 1802, afsk. $^{8}/_{8}$ 06; † . . .

Philip Mejer Levisohn, fik 1804 Bev. paa at fabrikere Tapeter her, f. i Hamborg 1789; † . . .

Bagge Lihme, Forligskommissær 1805, ejede Staarupgaard til 1804, Fattigkasserer; † $^{20}/_{7}$ 1844 (93 Aar gl.).

Niels Lauritsen Liisberg, Præst i Holme 1790, f. her $^{12}/_{10}$ 1755; † $^{29}/_{10}$ 1814.

Laurits Liisberg, Murermester, f. her, dbt. $^{6}/_{9}$ 1779; † $^{12}/_{12}$ 1819.

Peter Alexis Lillienskjold, Fændrik i 1. jydske Inf. Reg. 1802, Seclt. 03, Prmlt. 07, Stabskapt. 12; † i Horsens $^{28}/_{10}$ 1818.

Peter Andreas Lorentzen, Ejer af Rantzausgave 1810—1817; † i Hinge Sogn $^{29}/_{3}$ 1821 (71 Aar gl.).

Jørgen Christoph Lund, Postmester, f. 1756; † $^{10}/_{3}$ 1822.

Niels Lund, Bogtrykker, Udgiver af Stiftstidenden fra 1794.

Peter Nielsen Lystager, Apotheker, Ejer af Svaneapotheket 1792, f. i Horsens 1751; † $^{5}/_{4}$ 1797.

Rasmus Malling, Købmand, Bgsk. 1794, elig. Borger 10; † $^{18}/_{7}$ 1826.

Lorenzo Marzetta, Galanterihandl., Bgsk. 1796, Klubvært og Gæstgiver, f. i Italien 1773; † $^{25}/_{7}$ 1843.

Henrik Frederik Nicolaus Maule, Major i 1. jydske Inf. Reg., afsk. som Oblt. 1806, karakt. Oberst 11; † $^{12}/_{6}$ 1831 (82 Aar gl.).

Søren Meldrup, Kontorfuldmægtig 1814.

Harboe Meulengracht, Købmand, Bgsk. 1794, Justitsraad, f. her 1766; † $^{27}/_{5}$ 1853.

Andreas Michelsen, Købmand; † ca. 1816.

Jens Moss, Købmand 1793.

Frederik Julius Christian Munch, Adjunkt 1814; † $^{22}/_{10}$ 1874.

Caspar Vilhelm Munthe-Morgenstjerne, Stiftamtmand 1802—04, Kammerherre; † paa Gammelgaard $^{20}/_{9}$ 1811.

Nis Jørgensen Muusmann, Købmand 1806, f. i Haderslev, rømt herfra paa Grund af Svig 1822.

Max Bernhard August Mylius, Stabskapt. i 1. jydske Inf. Reg. 1803, Kompagnichef 06, Major 09, Oblt. Anc. 16, afsk. som Oblt. 19; † $^{25}/_{11}$ 1837 (75 Aar gammel).

Robertus Christian Jacob Müller, Prmlt. i 1. jydske Inf. Reg., Stabskapt. 1806, Regimentskvarterm.; † $^{1}/_{6}$ 1818 (49 Aar gl.).

Niels Møller, cand. jur., Auditør ved 1. jydske Inf. Reg. 1813, Overauditør 20, afsk. 25, Herredsfoged i Lejre Herred; † $^{10}/_{5}$ 1837.

Peter Møller, Købmand 1814.

Vilhelm Møller, Indrulleringsofficer 1809, Kaptajnløjtnant 13, afsk. 15, R. af Dbg.; † som Postmester i Nyborg $^{22}/_{10}$ 1842.

Peter Mørch, Købmand, Bgsk. 1810, Overformynder 34, f. her 1791, dbt. $^{23}/_{2}$; † . . .

Terkel Mørch, Cancellist, Litterat her 1799; † som fhv. Postmester i Fredericia $^{8}/_{4}$ 1841 (75 Aar gl.).

Ernst Christopher Nissen, Prmlt. i 1. jydske Inf. Reg. 1801; † som Major $^{25}/_{10}$ 1826 (54 Aar gl.).

Peder Nørgaard, Købmand, Bgsk. 1811; † $^{26}/_{5}$ 1827 (48 Aar gl.).

Johan Gottlieb Penick, Oberstløjtnant, levede her fra 1814; † $^{21}/_{2}$ 1827 (78 Aar gl.).

Christopher Andreas Petersen, By- og Herredsskriver, Overauditør; † $^{17}/_{7}$ 1824 (63 Aar gl.).

Christen Christensen Raae, f. her, Købmand og Skipper, Bgsk. 1784.

Hans Raae, Købmand, Bgsk. 1787, elig. Borger 10, f. her $^{26}/_{2}$ 1756; † $^{12}/_{7}$ 1843.

Jens Christensen Raae, Købmand og Skipper, Bgsk. 1772, Kirkeværge, f. paa Haubrogaard (Hammerum H.) 1749; † 1821.

Peter Christian Raae, Købmand, Bgsk. 1811, Borgerrepræsentant 30, f. her 1790; † 1822.

Christian Heinrich Nicolaus Reddelien, Apotheker, Ejer af Løveapotheket (Bev. $^{15}/_{9}$ 1797), f. i Rostock 1759; † $^{21}/_{8}$ 1833.

Philip Hartvig Rée, Købmand, Bgsk. 1810, elig. Borger 30, f. i Fredericia 1787; † . . .

Ole Rindom, Købmand; † $^{27}/_{2}$ 1839 (58 Aar gl.).

Lorents Peter Risom, Vice-Raadmand og Byskriver; † $^{25}/_{2}$ 1803 (46 Aar gl.).

Christian Weigner Rohde, exam. jur., const. Hospitalsforstander 1798, f. her 1770; † $^{13}/_{9}$ 1798; ugift.

Henrik Christopher Rohde, f. her 1779, cand. theol., var den sidste 5. Lektiehører og Vicekantor ved Latinskolen fra 1800 til sin Død $^{21}/_{6}$ 05.

Niels Rohde, Vice-Raadmand 1775, Borgmester og Hospitalsforstander 83; † $^{6}/_{12}$ 1800 (66 Aar gl.).

Peter Severin Rohde, f. her 1773, cand. jur. 1795, Fuldmægtig hos Ove Høegh-Guldberg, udnævnt til Herredsfoged i Han Herrederne 09, Krigsassessor; † i Novbr. 1810.

Søren Clausen Rohde, f. her 1780, cand. theol. 1802, Sognepræst til Venø 17; † i Struer $^{15}/_{4}$ 1818.

Rasmus Rosendahl, Regimentskirurg 1794, f. i Kbhvn. 1765; † i Helsingør $^{31}/_{3}$ 1813 (46 Aar gl.).

Christian Nieman Rosenkilde, Kantor og

Kordegn 1812, senere kgl. Skuespiller; † $^{12}/_{11}$ 1861 (72 Aar gl.).

Mathias Ræmisch, Købmand, senere Klubvært; † $^{11}/_{11}$ 1814 (65 Aar gl.).

Jens Røgind, Købmand og Skipper, Bgsk. 1787, Havnekasserer 10, Agent, f. her 1760; † $^{17}/_{5}$ 1841.

Niels Hansen Saabye, Konsumptionsforpagter 1761, 62 og 63, Forvalter ved Marselisborg 1810 og Inspektør ved Grevsk. Frijsenborg; † $^{14}/_{9}$ 1813 (71 Aar gl.).

Rasmus Schandorff, Købmand, Bgsk. 1811, f. i Skanderborg 1781; † $^{28}/_{10}$ 1860.

Johan Frederik Bardenfleth Schiern, Oberstløjtnant i jydske Reg. lette Dragoner, konst. Land- og Søkrigskommissær i 1. jydske Distrikt 1807; † $^{10}/_{11}$ 1808 (79 Aar gl.).

Christen Larsen Schmidt, Købmand; † $^{25}/_{1}$ 1819.

Peder Larsen Schmidt, Købmand og Skipper, Bgsk. 1787, f. i Norup (Søbygaard Gods) 1758; † $^{2}/_{2}$ 1823.

Søren Jensen Schmidt, Købmand, Bgsk. 1785, elig. Borger; † 1815.

Augustus Benedictus Dionysus v. Scholten, Land- og Søkrigskommissær i 1. jydske Distrikt 1814, afsk. som Oberst 23; † $^{7}/_{2}$ 1832.

Georg Ludvig v. Schulenburg, Greve, Oblt. i jydske Inf. Reg. 1802; † som kar. Generalløjtnant $^{29}/_{3}$ 1828.

Jens Leegaard Schumacher, cand. jur. 1776, Byfoged i Sakskjøbing, Nykøbing M., og her 1809 samt Herredsfoged i Hasle, m. fl. Herreder, og fra 1813 tillige Borgmester, Kancelliraad; † $^{12}/_{12}$ 1829.

Carl Gottlob Schwedler, Købmand, Bgsk. 1807 (Medindehaver af Firmaet Muusmann & Schwedler), f. i Zeulentzig i Pr. 1780; † i New York $^{2}/_{11}$ 1865 (84 Aar gl.).

Henrik Wissing Schytte, Student, Degn og Klokker ved Frue Kirke 1795, f. her 1756; † $^{16}/_{9}$ 1814.

Vilhelm Andreas Heinrich Schäffer, Distriktskirurg her 1799; † $^{1}/_{2}$ 1804.

Ancher Jørgen Nielsen Secher, Ejer af Kjærbygaard, gav sit Indskud, 20 Rdl., til Selskabet, der modtog det som Bidrag til et Par Lysekroner til Klubbens Dansesal; † 1804.

Niels Ancher Secher, Ejer af Kjærbygaard, Krigsraad; † $^{2}/_{9}$ 1829 (52 Aar gl.).

Ole Anchersen Secher, cand. theol. 1796, Præst til Søften-F. 98; † $^{27}/_{7}$ 1852.

Lorentz Martin Selmer, cand. jur., Auditør i jydske Inf. Reg., afsk. 1808 med Titel af Overauditør; † i Hamborg $^{11}/_{9}$ 1824 (50 Aar gl.).

Schack Mathiesen Selmer, Apotheker, Bev. $^{24}/_{6}$ 1757, Ejer af Svaneapotheket; begr. $^{19}/_{3}$ 1783 (60 Aar gl.).

Thomas Ferdinand Severin, Fændrik i 1. jydske Inf. Reg., Seclt. 1803, Prmlt. 06, Stabskaptajn 11, afsk. 16, Stadshauptmand ved Borgervæbningen 32, kar. Major 36; † $^{3}/_{10}$ 1846 (69 Aar gl.).

Anders Sielle, Proprietær; † $^{24}/_{3}$ 1822 (84 Aar gammel).

Andreas Steenberg, Fabrikør, Bgsk. 1790 (39 Aar, f. i Sverige).

Jacob Steenberg, f. paa Bornholm, cand. theol. 1805, Kordegn ved Domkirken og Lærer ved Fattigskolen 07, Kirkesanger og Skolelærer i Hyllested 10, Katechet ved Domkirken 18, Præst til Viby-T. 30, entl. 65; † her $^{7}/_{8}$ 1875 (92 Aar gl.).

Hans Andreas Stockmann, Toldinspektør, Kammerraad; † $^{16}/_{2}$ 1823 (82 Aar gl.).

Peter Vilhelm Storm, Søkrigskommissær; † i Viby $^{26}/_{2}$ 1857 (79 Aar gl.).

Jens Stougaard, f. i Ry 1762, Vice-Konrektor ved Latinskolen 1787, Konrektor 91, Vicarius Rectoris 1805 og derefter virkelig Rektor; begr. $^{15}/_{3}$ 1838.

Johannes Strunch, Købmand, f. i Lübeck 1781; † $^{17}/_{10}$ 1821.

Frederik Carl Studsgaard, Kapellan ved Domkirken 1798, Præst 1816, Stiftsprovst; † $^{6}/_{7}$ 1829 (62 Aar gl.).

Georg Christopher Stürup, f. i Stubbekjøbing 1753, Kaptajn og Ejer af Sømøllegaard, blev 1809 Told- og Konsumptionskasserer her, Justitsraad 10; † $^{17}/_{5}$ 1816.

Søren Søegaard, f. her 1779, Købmand, Bgsk. 1813, elig. Borger og Raadmand; † $^{29}/_{4}$ 1843.

Emanuel Tauber, f. i Horsens 1776, Konrektor 1805, oprettede 07 en Forberedelsesskole for Latinskolen, Etatsraad; † i Aalborg $^{31}/_{1}$ 1847.

Erik Gjørup Tauber, Adjunkt, Etatsraad, senere Direktør ved Sorø Akademi, entl. 1834; † $^{6}/_{10}$ 1854.

Niels Thomsen, 5. Lectiehører ved Latinskolen og Kordegn 1792—1800, da han afgik paa Grund af Svagelighed.

Søren Thomsen, Købmand og Brændevinsbrænder; begr. $^{7}/_{4}$ 1857.

Nicolai Tidemann, Kaptajn og senere Major i 1. jydske Inf. Reg., R. af Dbg., forlod Aarhus 1799; † i Norge som Oberst $^{12}/_{4}$ 1828 (61 Aar gl.).

Johan Henrik Wolter, Lærer ved Borgerskolen; † 1848.

Linaa Sogn i gamle Dage.

Ved Edv. Egeberg.

I. Træk af Skovenes Historie.

For efterfølgende Skildring, som vil blive fortsat i senere Aarsskrifter, beder jeg paa Forhaand om Overbærenhed. Jeg er ikke Historiker af Fag, og det er første Gang, jeg har vovet mig ud paa den Slags litterært Arbejde. Derfor er den heller ikke udtømmende. Jeg har sikkert ikke været ved alle de Kilder, hvoraf der kan øses. Naar jeg alligevel vover mig til at skrive om dette Emne, da er det fordi jeg har gammel Kærlighed til det. Sognet er nemlig mit Fødesogn, det Sted, »hvor jeg har Rod, hvorfra min Verden gaar«.

De gamle Dage lader jeg begynde der, hvor jeg har overkommet det første skriftlige om Sognet, og jeg har ladet dem ende, hvor Sognets Historie er let tilgængelig for alle: i Bøger og mundtlig Overlevering. De gamle Dage strækker sig da fra Slutningen af det 16. Aarhundrede til Begyndelsen af det 19.

1. Udstrækning og Navne.

Sognet laa i de gamle Dage — ligesom nu — nord for Himmelbjerg- og Silkeborgsøerne. Angaaende dets Udstrækning før og nu henviser jeg til nærv. Kort. Man vil af dette se, at den vestlige Grænse gik — før Silkeborg By udskiltes som en Kommune for sig, med omliggende Skove — ca. 1 Mil længere i Vest. Iøvrigt er Grænserne uforandrede, ligesom Sted-, Skov-, By- og Sønavne er det.

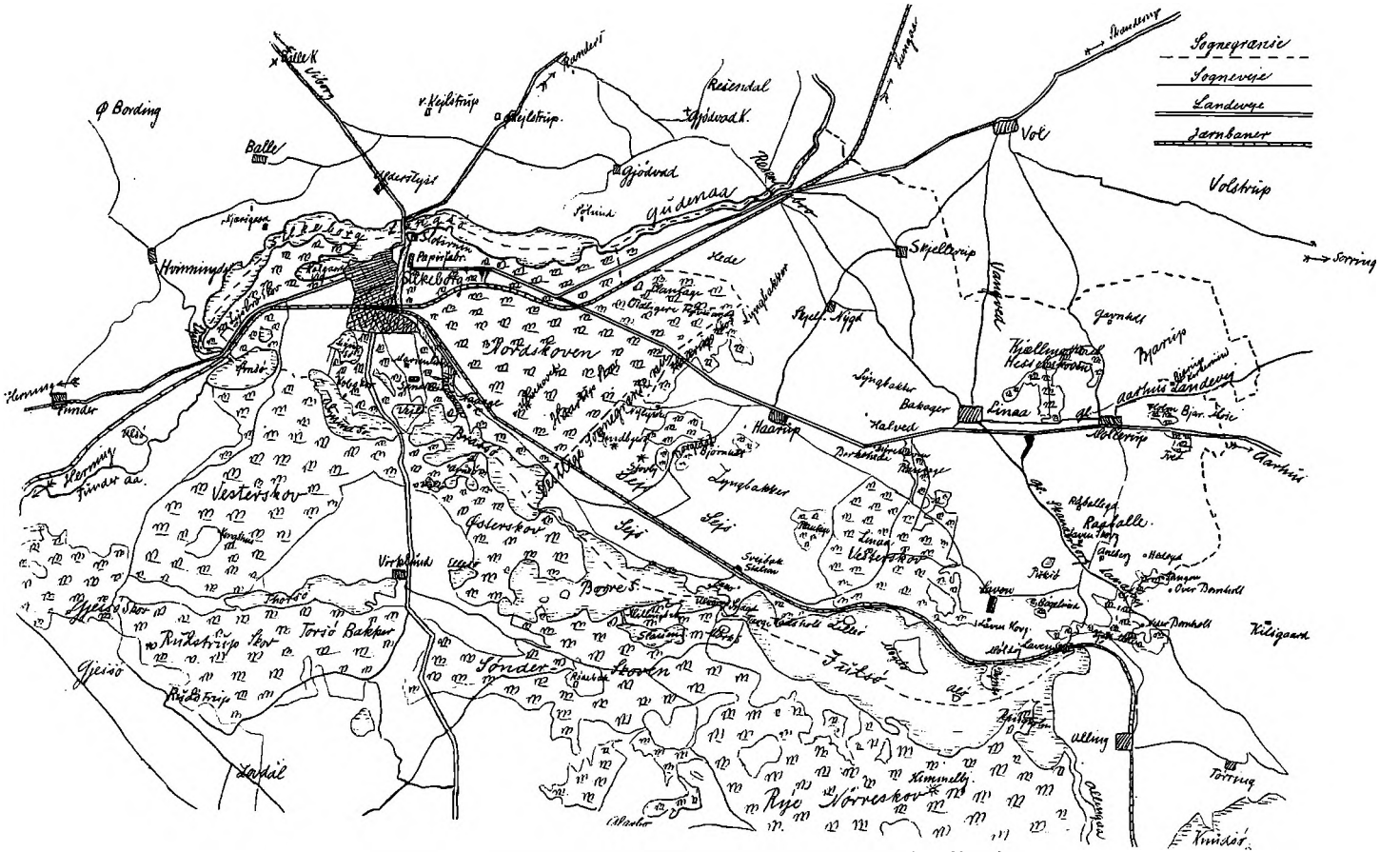

Linaa Sogn. Tegnet efter Generalstabens Kort af Edv. Egeberg.

— — Selve Sognets Navn — ogsaa Hovedbyens — har sikkert lige fra den graa Oldtid været det samme, som det endnu bærer i Bondens Mund: Lenne. Alle de skriftlige Benævnelser, man træffer paa fra den ældre Tid, kredser om denne Form: Lennov, Lehnov, Linne, Linde, Lennæ o. fl. Den nuværende Skrivemaade: Linaa, er ganske simpelt en Udpyntning og et Forsøg paa at lægge en Betydning ind i det. Men ingen ved endnu, hvad det gamle Lenne-Navn betyder, og det er derfor ud i det blaa, naar man har prøvet at sætte det i Forbindelse med Lind og Aa.

Hvad tre andre af Sognets Byer, Mollerup, Haarup, Skjellerup, angaar, da har de heller ikke i det her omhandlede Tidsrum skiftet Navn. Derpaa tyder Skrivemaaden i de gamle Haandskrifter, hvori de forekommer. Hvad Navnenes Endestavelse — rup — angaar, da er man jo klar over Betydningen, men om Forstavelserne: Molle, Haar og Skjel, ved man intet.

Navnet paa den femte By i Sognet — Laven — staves forskelligt: Labing, Lafuind, Lauend, Lavind, Lauen o. fl. Heller ikke her ved man noget om Oprindelsen. Maaske er der en Forbindelse mellem Laven og det gamle Navn paa Øen Langeland: Lavind.

2. Ejendomsforholdet.

— — Om hvem der ejede Sognets Skove giver Matrikels-Protokollerne nogen Oplysning.

Der findes tre af disse: fra 1664, 1681 og en fra Tiden efter Udskiftningen (1805—1829).

Ejendomsfordelingen for 1664 ser for Gaardenes Vedkommende saaledes ud:

I Linaa var 7 Gaarde:

1. Præstegaarden, selvejende (Bruger: Præsten

Palle Pedersen Wendel); 2. Hagen Johansen, Ry Mølle og Christen Christensen. Wendsyssel (Fæster: Bertel Worm); 3. Universitetet; 4. Niels Gregersen (Bruger: Obrister Preen); 5. Universitetet; 6. Universitetet; 7. Christian Fischer,[1]) Silkeborg.

I Haarup og Skjellerup var henholdsvis 5 og 4 Gaarde, som alle ejedes af Daniel Fischer.

I Laven ejedes 3 Gaarde af Christian Fischer, 1 og Kiærs Mølle af Universitetet.

I Mollerup ejede Mathias Fischer 5 Gaarde, Universitetet 1 og 1 var udlagt til Ryttergods (Bolig for en Officer).

I 1684 er Ejendomsforholdene saaledes: Chr. Fischer (Brodersøn af den ovenfor nævnte Christian Fischer) ejer alt i Haarup (5 Gaarde), Skjellerup (4) og Linaa (paa Præstegaarden nær). I Mollerup ejer han 5 Gaarde, 1 er fremdeles Officersgaard og 1 tilhører Aarhus Capitel (Universitetet). I Laven ejer Chr. Fischer alle Gaardene.

Efter den sidste Matrikel saa Ejendomsforholdet saaledes ud:

Alle Gaarde i Haarup (7), Laven (10), Mollerup (12) og Skjellerup er bleven Selvejendom. I Linaa var der 6 Selvejere foruden Præstegaarden. Universitetet ejede 7 Gaarde.

Naar man nu fastholder, at der i Fæstetiden var Skov til alle Sognets Gaarde, og at disse, ved Udskift-

[1]) Chr. Fischer var den største Ejendomsbesidder i Silkeborg Amt med 1404 Tdr. Hartkorn. Næst efter ham kom Borgmester Madtz Poulsen, Randers, med 787 Tdr. Hartk., Aunsbjerg Gods med 430 Tdr., Otto Povitz 362, Mogens Friis, Palstrup, 358.

ninger og da de tilsidst gik over til at blive Selveje, beholdt Skovene, ved man ogsaa, hvem Skovejerne var. Dog maa her erindres, at i Udskiftningstiden var Skjellerup Skov ophugget, saa Skjellerup Gaardene kunde af den Grund intet faa. Og den vestlige Ende af Skovene gik ind under Silkeborg Slot.

3. Skovenes Udstrækning gennem Tiderne og Træbestanden.

Sognet har i gamle Tider været ualmindelig skovrigt. Ligesom den sydlige Side af Silkeborg-Søerne lige fra Ry i Øst og ud til Løgager og Rustrup Skove i Vest den Dag i Dag er dækket med sammenhængende Skov, der jo i høj Grad bidrager til at give Egnen sit særegne Præg, saaledes har ogsaa næsten hele Nordsiden været Skov. Der er i al Fald ikke Tvivl om, at Skoven her ved Slutningen af sekstende Aarhundrede saa godt som uden Afbrydelse dækkede hele Sognets Sydside fra Lysbro i Vest og ud til Østgrænsen, hvor de fortsattes i Skovene til Alling, Tørring, Bomholt, Skovsrod og Kilsgaard. For Linaa Sogns Vedkommende har det her drejet sig om en Udstrækning paa ca. 2½ Mil. Sørækken har da været næsten ganske lukket af Skov i Nord og Syd. Maaske har der været bare Pletter i Sejs, men Skrænterne langs Søen har ogsaa her været beklædt med Skov, og at selve Heden nordfor lige op mod den høje Bakkerække længere i Nord en Gang har været Skov, derom vidner tydeligt den Masse Trækul,[1]) der findes i Jorden, og som Ploven endnu paa omtrent ethvert Sted bringer for Dagen. Den nøgne Bakkerække mellem Nordskoven og Linaa Vesterskov har ogsaa

[1]) Kul fra Miler.

da været skovklædt. I Silkeborg Slots Regnskab for 1599 staar udtrykkelig nævnet „Haarup Skov og Baandt fra Slottet (Silkeborg) til Lenno Skouff". Skoven har altsaa strakt sig uafbrudt bag om Haarup (syd for) til Linaa Vesterskov. De smaa Samlinger af Bøge i Dalene her — f. Eks. ved Bjørnholt — og Egepurrerne i Lyngen vidner jo med.

Fra Linaa Vesterskov øst paa findes der langs Soerne en hel Del Klatskov, og at denne har været sammenhængende, er udenfor Tvivl. Laven By har saa at sige ligget i Skov. En lille Rest — „Bøgelund" — ost for Byen staar endnu tilbage. Beklædte Skrænter helt hen til Kjærsmølle dannede Forbindelsen med Bomholt Skov.

I Tilslutning til Skovene ved og om Laven fandtes Raaballe Skov („Roeballe skouff"). Den er nævnet i samme Regnskab fra 1599 og mange andre Steder. Den laa op ad Mollerup til paa den østre Side af Skanderborg Landevej, hvor nu Gaardene Hedegaard, Aneberg, Laven Skovgaard og Raaballegaard ligger. Den har sandsynligvis gennem Skovstrimmelen ved Udbyggerstedet „Tangen" været forbundet med Bomholt Skov. At den paa dette Tidspunkt ikke har været nogen lille Skov, faar man en Forestilling om derved, at den dette Aar takseres til 200 Oldensvin.

Sognet havde endvidere dengang Skov paa Julsøens største Ø Møgelø (som nu ved Plantning atter er ved at blive skovklædt).

Der er ikke Tvivl om, at næsten hele den Del af Sognet, som laa vest for Gudenaa og Silkeborg Slot, og hvoraf Silkeborg By nu dækker et stort Areal, har været skovklædt. Slottets Jordtilliggende har kun været Pletter i Skoven.

Silkeborg Nordskovs Udstrækning i Nord kan man ret sikkert fastslaa. Om den paa dette Tidspunkt (1599) endnu har dækket hele den saakaldte „Silkeborg Hede" (som nu er helt beplantet med Naaleskov), kan ikke afgøres. Men det er sandsynligt, at den har det. Der er i al Fald ikke i Lensregnskaberne fra den Tid nogen Tale om den Sandflugt, som Strækningen senere blev. Man ved dertil med Sikkerhed af de samme Regnskaber, at der har været Skov lige fra Silkeborg Slot, som laa der, hvor Papirfabrikens Have nu er, langs Langsøen og Gudenaa lige ud til „Krudhuset" (vistnok tæt ved Resenbro). Og at den i Øst sandsynligvis har strakt sig ud mod Halved Skov (se nedenfor), derom vidner en Synsmands-Udtalelse af 1700: „— — den Part af Haarup Skov, som ligger mellem Skjellerup Skov og Enemærket Halfved".

Endvidere var der da betydelig Skov til Skjellerup. Den har beklædt Bakkerækken fra Skjellerup om under Skjellerup Nygaarde, (hvor der nu er plantet meget), Skjellerup Nygaards Mark og mødtes med Nordskoven (dengang kaldet Haarup Skov). Gudenaaen har da dengang løbet mellem Skove et langt Stykke i Nordøst. Paa Sydsiden den ovenfor omtalte Skov fra Silkeborg ud mod Resenbro, Haarup Skov, Skjellerup Skov, og paa den anden Side Bækken ved Skjellerup Mølle tog Voel Skove (Vester- og Nørre-Skov) fat. Paa Nordsiden af Aaen havde man Skovene til Balle, Gødvad (Navnene „Sølund", „Nørskov") Gravballe Skov, Svostrup Skov. Alle disse Skove er nævnede i 1599-1600 og efter det Antal Oldensvin, de da er takseret til, ser man, at det har været betydelige Skovstrækninger (Gødvad Skov f. Eks. 300 Svin).

Linaa Vesterskov har da sikkert været betyde-

lig større end nu. Navnene „Dyrehaven" og „Birkehede" (dyrkede Jorder nordfor) tyder derpaa. Den har rimeligvis tidligere staaet i Forbindelse med en Skov „Haldved" vest for Linaa (nord for Silkeborg-Aarhus Landevej). Denne har i ældgammel Tid utvivlsomt strakt sig helt ind mod Linaa By. Sagnet siger, at Egebjælkerne i Kirkeloftet og Tagel er huggede paa „Bakagre", de høje sandede Agre ovenfor Byen mod Vest („Hjortegaardene"s Marker). Heroppe længere mod Vest fandtes altsaa ved Slutningen af det 16. Aarhundrede en ret betydelig Skov. Som Rester af den maa vel det Bøge- og Egekrat, som dukker sig i de lange Lyngdale mod Nord, betragtes. Markerne heroppe bærer fremdeles Skovnavnet Haldved.

For Voels Vedkommende er der, foruden de to ovenfor anførte Skove, tillige nævnet en tredie: Vongved, som laa syd for Byen. Denne Skov har uden Tvivl ogsaa strakt sig ind i den nordlige Del af Linaa Sogn. Denne kaldes endnu med det samme Navn Vongved eller Vangved.

Til Linaa og Mollerup hørte dengang — som nu — Hesselskoven („Professorskoven", „Kielling Vie") midt imellem Byerne. Det skønnes af Bykort fra en senere Tid, at den har haft en noget større Udstrækkend nu. Den klædte saaledes alle Bakkerne langs den sydlige Side af Dalen og gik næsten helt ind mod Linaa By.

Endvidere nævnes, som hørende til Mollerup, Skov i Bjerup (Bjarup) og Grundholt (Gavnholt), begge nordøst for Mollerup. Hvor store disse Skovstykker dengang var, er ikke nemt at afgøre. Bjerup-Skoven takseres til 25 Svins Olden.

Endelig havde Mollerup foruden de to Skovstykker,

som ligger Øst for Byen, hver paa sin Side af Aarhus Landevej, Tved og Holm, endnu et Stykke længere mod Øst. Eller maaske har det blot været Tved — det sydlige — som havde lidt større Udstrækning.

Skovenes Størrelse i Tønder Land eller Kvadrat-Meter er det selvfølgelig umuligt at opgive. Men lidt Mening om Udstrækningen kan man dog faa gennem Oldenregnskaberne, derved at man et bestemt Aar — daarligt eller godt — sammenligner Svinetallet for de forskellige Skove. For 1641-42 ser dette saaledes ud: Laven Skov: 120 Svin, Haarup Skov: 600, Skjellerup Skov: 200, Raaballe Skov: 80, Linaa Skov (Kongens Part): 103, Halvéd Skov: 18, Møgelø Skov 6. Naar man gaar ud fra, at Oldenavlen har været nogenlunde lige god over hele Egnen, og man ved, at Møgelø er ca. 38 Tdr. Land, har man her lidt af en Maalestok. Alt i alt peger Vidnesbyrdene tilbage mod stor sammenhængende Skov, hvori Byjorderne var aabne Pletter.

Om Skovenes Udseende med Hensyn til Bestanden faar man nogen Besked ad forskellige Veje. Skovsynets Optælling af de Træer, Svenskerne huggede i Skovene i Krigen 1643-45, tyder paa, at der har været nogenlunde lige meget af Eg og Bøg. Enkelte af Tallene vil senere — i en anden Sammenhæng — blive angivne.

Mere oplysende med Hensyn til Skovenes Udseende og Bestand er et Syn, som blev taget paa dem ca. 80 Aar senere.

Skovenes Vanrøgt foranledigede, at Kristian den 6. i 1731 lod to Jægermestre: Christian Rathlou i det nordlige Jylland og Henrich Bielche i Koldinghus Distrikt give et Skøn over Tilstandene. Chr. Rathlou lader for Gjern Herreds Vedkommende Skovrider Christian Hess (eller Hesse), som beboede en Ryttergaard i

Skanderup, (Bestalling som kgl. Skovfoged af 1708, død 1735), foretage Synet. Hans Indberetning lyder saaledes:

„Haarup Skov (Nordskoven og Haarup Skov) ½ Mil lang og 1½ Fjerdingvej bred. Dens Bestand er Eg og Bøg og megen Birk. God Opelskning af Bøgeunderskov. Alt i god Stand."

Opgivelsen tyder paa, at Skoven paa de Kanter har haft omtrent den samme Udstrækning som nu, og at den ovenfor omtalte Skov mellem Haarup Skov og Linaa Vesterskov (og „Halved") er hugget. Men at samme Skov har strakt sig ind over Silkeborg Hede.

„Linaa Skov (Vesterskoven) ½ Mil lang og ¼ Mil bred. Mest grønne, men ogsaa en stor Del „tophallende" (udgaaede i Toppen) Bøge. Den største Del tilhører Københavns Universitet, desuden har Magister Clemen Poulsen (Præsten i Linaa) nogle Skovskifter til Præstegaarden og til en Gaard i Byen, som han selv ejer. Endelig ligger i Linaa en Selvejergaard, hvis Skovskifter for lang Tid siden ganske er ophugne og øde."

Denne Skov har i Nord og Syd haft omtrent den samme Udstrækning som nu, men derimod været større i Øst og Vest.

„Halved Skov. 300 Favne lang, 100 Favne bred. Ganske tynd, kun grønne Bøge uden Underskov."

Her fandtes altsaa endnu den Gang for ca. 200 Aar siden et betydeligt Stykke Skov. I en af Rytterdistriktets Protokoller findes Halved Skov nævnet saa sent som 1761.

„Kielling Vie (Hesselskoven mellem Linaa og Mollerup). Den halve Del i Linaa. Deilig ung Opelskning. Underskov af Hessel."

Her findes ingen Angivelse af Størrelsen.

„Skjellerup Skov. 600 Favne lang, 300 Favne bred. Nogle faa grønne og en Del tophallende Bøge. Ingen Underskov. I Skoven har Niels Vestergaard et Selveierskovskifte til en Selveiergaard i Byen."

I en Fortegnelse over Jordegods, Kirker og Tiender i Skanderborg Rytterdistrikt fra 1766 (Aaret før disse solgtes) nævnes endnu Skov til de Skjellerup Gaarde.

„Ved Laven By findes en Skov liggende omkring Byen, ca. ¼ Mil i Længden og 200 Favne i Bredden. Store grønne og nogle tophall. Bøge, ingen Underskov. En lille Egeskov, Lavind Lunde, bestaar af unge Ege og Opelskning."

„Kiersmølle, som tilhører Universitetet i Kjøbenhavn, har et Stykke Skov af store, grønne Bøge, ingen Opelskning."

Størrelsen er ikke opgiven.

Mollerup Skov, ½ Fjerdingvej lang, 200 Favne bred, gammel hallende Bøge, ingen Underskov eller Opvækst.

„Lild Baand Skov i Silkeborg lille Rytterkobbel, 400 Favne lang, 200 Favne bred. Grønne Bøge og nogle Ege."

Dette er Skoven nærmest Slottet.

— — Skovstykkerne i Bjarup og ved Gavnholt er altsaa ikke med her. Rimeligvis er de ophuggede. Han omtaler heller ikke Skovbræmmen langs Søerne ved Sejs. Hvorfor den ikke er nævnet, vides ikke. Den var der i al Fald. Herom nedenfor.

Bøgen synes paa dette Tidspunkt at have Overtaget.

— — Kortene fra Udstykningstiden, der i Linaa Sogn er udfærdigede i Tidsrummet mellem 1787 og 1816, giver endelig en paalidelig Forestilling om Skovenes Ud-

strækning i dette Tidsrum. Jeg kan ogsaa henvise til Videnskabernes Selskabs Kort fra 1787 (tegnet af O. Varberg).

Haarup Skov og lille Baand er her bleven stærkt beklippet. Landet Syd for Nordskovens Bakkerække er dels Lyng, dels Krat. Nord for samme Række er nu Silkeborg Hede bleven til. Et mægtigt Stykke af den kaldes „Sandflugten" og er Sandflugt. Skoven her dækker altsaa væsentlig kun Bakkerne (fra Dronningestolen ud til Sindbjerg og Stoubjerg. Disse var nøgne som nu). Og Skoven paa Bakkerækken om mod Skjellerup ser ud til at have den samme Størrelse som nu.

Linaa Vesterskov har tildels sin nuværende Udstrækning. Kun ser den fælt forhugget ud med store bare Strækninger med Lyng og Krat.

Langs Borgeaa og Borgesø, Snagaarde (Svejbæk) og den vestlige Ende af Julsø var der derimod en Del mere Skov end nu. I „det nederste Kær" (vestligst) „Mellemkæret" (ved den østlige Ende af Borgesø) og „Snageskær" (ved „Ludvigslyst") voksede Skov, om end kun væsentlig Elle, og paa Skrænterne var der omtrent overalt Skov, saaledes var Odden „Snagesholt" bevokset. Enkelte Steder gik Skovbræmmen ind i Heden ovenfor indtil en Bredde af 3—400 Alen.

Kielling Vie (Hesselskoven) strakte sig fremdeles helt ind mod Linaa By ved Smedegaardene og Linaa Storgaard, som da alle laa i den nordøstre Side af Byen.

Skjellerup Skov findes ikke mere.

Laven Skov har omtrent den samme Udstrækning som nu. Dog er der langs Søen i „Mølldøj" (Mølledyndet, hvor der altsaa har ligget en Mølle) og „Kiærs Sømild" om mod Stationen Krat-Eng. Og Øst for Bøge-

lund findes afsat et Par Smaalunde: „Store Thogesens Lund" og „Lille Thogesens Lund".

Møgelø er ganske bar.

Raaballe Skov er forsvundet paa et Par Smaaklatter nær (ved Peder Jakobsens Gaard og ved Skanderborg Landevej).

Skovene ved Kjærs Mølle og Mollerup ser ud som nu. Kun er der i Mosen Øst for Byen lidt Kratskov lige Nord for „Holm".

Angaaende Skovene langs Gudenaaen — som tidligere er nævnet — kan i Forbigaaende anføres, at Voel Skove er helt forsvundne.

Sognets Fysiognomi forandredes altsaa en Del ved Rydningerne af Skovene:

Der blev to store Heder (Silkeborg og Sejs), en Række nøgne Lyngbakker ved Skjellerup og Syd for Haarup. Et stort Overdrev var dannet i Raaballe og et i Haldved. Og det er højst sandsynligt, at Rydningen, som ligger forud for det Tidsrum, vi her beskæftiger os med, har lavet Hede og Overdrev til Linaa i baade Syd og Nord og Nordøst (Bjarup).

En Del Sandjord er kommen til at ligge nøgen, og Porten er bleven aabnet paa vid Gab for de stærke Vinde fra Vest og de kolde fra Nord. Sognets Værdi er bleven forringet ved Rydningen.

4. Udbyttet af Skoven.

Skovene gav jo her, som alle Steder, Træ til Bindingsværket, Møbler, Vogne, Brændsel, alt det, der dengang lavedes i Huggehusene o. s. v. Men de gav ogsaa for denne Egns Vedkommende Træ til Træsko, hvoraf der jo sikkert i umindelige Tider er lavet mange i Linaa Sogn.

Spørgsmaalet om Træskoindustriens Alder her i Landet har oftere været paa Tale, og da vi her befinder os midt i Træskoegnen, vil nogle Bemærkninger herom være paa deres Plads.

Oberstløjtnant M. T. Søegaard skriver i „Viborg Stiftstidende" $^{26}/_{6}$ 1901, at det er en „almindelig Fejltagelse, at Træsko er en ældgammel Fodbeklædning i Danmark." Han mener, at „endnu i Slutningen af det 17. Aarhundrede og et godt Stykke ind i det 18., brugte Bønder ikke Træsko, men Lædersko."

Han søger at bevise det derved, at han i Landsarkivet i Viborg ikke har fundet mere end 3 Par Træsko fra hin Tid, „og Arkivet kan til Dato kun konstatere 5 Par."

Han meddeler yderligere, at han kun et Sted til har fundet Træsko nævnet: i Aarhus Hospitals Regnskab for 1644—93. Der siges, at „gale Jens og gale Ane blandt andre Ting ogsaa fik udleveret 1 Par Træsko til 6 Skilling." Træsko omtales heller ikke som Folkeløn, derimod Sko. Endelig anfører han, at der i Ry i Aaret 1685 nævnes over 50 Haandværkere, men mellem dem ikke en Træskomand, og at i Provinsmusæerne findes baade Sko og Snørestøvler, fundet i Tørvemoser, men ikke Træsko.

Hvor gammel Industrien og Brugen af Træsko her i Landet er, er det vel foreløbig vanskeligt at afgøre. Men at de rækker noget længere tilbage, end M. T. S. mener, er sikkert, og at de fremkommer langt hyppigere og i langt større Antal i gamle Optegnelser, er i al Fald sikkert.

En polsk Adelsmand Johannes Chrysostomus Passek var med Polakkerne i Jylland 1658. Under Omtalen af den jyske Almues Udseende, Sæd og Skik siger

han: „Folket er velskabt, og Kvinderne er skønne, skønt alt for blonde. De klæde sig smagfuldt, men bære ikke blot paa Landet, men ogsaa i Stæderne Sko af Træ, hvormed de paa Stenbroen gøre saa stor Larm, at man næppe kan høre en anden tale. Fruentimmerne af højere Stand bære Sko ligesom Polakinderne". („Historisk Tidskrift" 3. Bind 1842). Dette siger jo altsaa ganske ligefrem, at Træsko har været de brede Lags Fodbeklædning i Midten af det 17. Aarhundrede.

Og Træskoene kan spores endnu længere tilbage. Saa tidligt som i 1580 hører vi om et „Legat stiftet af Cornelius Hamsfort" (Slesviger, Livlæge hos Chr. III, Dr. med., fra 1549 Apotheker i Odense og Læge sammesteds). Renten af Legatet skal anvendes til at købe Træsko for til fattige Disciple i Odense Skole.

Og for Silkeborg-Egnens Vedkommende nævnes da ogsaa Ting, der peger ret tydeligt i Retning af Træskoene. I Skifteprotokoller fra Gjern Herred støder man ved hvert Bo paa Navere og Baandknive og Haandøkser — de ved Træskoarbejdet mest brugte Redskaber. I 1665 nævnes udtrykkelig en Træskomand i Skjellerup, og 1755 i Skiftet efter Inderste afgangne Peder Bech sammesteds forekommer alt til Faget henhørende i 3 Navere 5 Baandknive, en Slibesten, en Hiulstol og fremfor alt en Tellestol.

I Lensregnskaberne og Tingbøgerne støder man mærkværdigt nok sjældent paa Træskomændene. I en meget langstrakt Vildttyvesag fra 1699 — hvori Chr. Fischer (Nr. 2) er en af Hovedpersonerne — vidner dog Anders Lauridsen Gløe (?) fra Tem i Forbigaaende, at han „for en 6 Aar siden blef tilsagt at skulde kiør (for Chr. F. Lavengaard) til Aars (Aarhus) med et læs Træskouf". Toldregnskaberne er mere talende:

Det, der paa Aalborg Toldregnskab for 1688—99 betegnes med „Trævarer", behøver ikke just at være Træsko. Men da f. Eks. Trætallerkener er opført i en Rubrik for sig, skønt det dog uden Vaklen maa henregnes til Trævarer, kunde det jo være, at man her havde at gøre med Træsko. I Randers Toldregnskab for 1687 findes blandt udførte Varer til Norge og Provinserne 340 Par „Træskou", i 1688 100 Par, i 1690 Træsko for kun 2 Rigsdaler. Hermed er maaske sagt, at der er forsøgt en Udførselsvej aabnet (maaske ad Gudenaaen), men er bleven lukket igen. For Aarhus' Vedkommende tales der tydeligere om Træskoene, men noget længere fremme i Tiden. 1731 viser Toldregnskabet en Udførsel til Danmark, (altsaa til andre Egne i Landet) for 3167 Rigsdaler, 1733 for 2974 Rdlr., 1763 for 4712 Rdlr., 1769 for 4342 Rdlr., 1796 for 2748 Rdlr. (Af Tal fra det 19. Aarhundrede kan anføres, at 1801 gik 243 Læs Træsko „gennem Portene", 1802 205 Læs, 1803 254 Læs, 1804 384 Læs, 1805 322 Læs, 1806 244 Læs, 1808 341 Læs, 1809 301 Læs, 1816 186 Læs). Det er sikkert udenfor al Tvivl, at Træskoene — i al Fald de paa Aarhus-Regnskaberne — er kommen inde fra Skovegnene om Silkeborg.[1])

Omtales Træskoene ikke ret ofte i Lensregnskaberne, saa er der til Gengæld megen Tale om Trillebøre. Og det er ikke i smaa Maader, der laves af dem i den Tid, de forekommer. Og det er vel sandsynligt, at Skovene i Linaa Sogn ogsaa har maattet levere deres Part.

---

[1]) Ved selve Træskotilvirkningen er der ikke Grund til at opholde sig her. Herom giver bl. a. Roms Haandgærningsbog god og fyldig Besked.

De er formodentlig brugt til Skansearbejder eller ved Kongens mange Byggeforetagender. Omkring ved Kalmarkrigen er der især mange afsendt fra Silkeborg. 1608 er sendt til „Kong. Maytz. behoff" 300 Hiuelborer af Ridefogederne Lauritz Jepsen, Michel Andersen og Henrik Lyneborg. Prisen er 6 Skilling pr. Stk. 1611 er afgaaet 300 à 4 Skilling, 1614 er der sendt 400 til København ved Skipper Lauritz i Aarhus. I 1615 og 16 er lavet og sendt 400 og desuden ligesaa mange Spade- og Skovlskafter. 1617 er der en Post paa Lensregnskabet paa „163 Daler til Hiuelborer". Naar hver Bør har kostet kun 4 eller 6 Skilling, maa det have været en anselig Sending. Helt op til 1630—40 vedbliver disse Leveringer.

Af Skovene i Silkeborg Len — og da vel især af Silkeborg Skovene, som laa nærmest Slottet — er der til Tider hugget dygtigt til Kongens Skibstømmer. Det er især Regnskabet fra Christian IV' Tid, der taler om Skibstømmer. Der er saaledes i 1617 udvist meget af Kongen selv. Og to Kolding Borgere, Chr. Hansen og Jørgen Sørensen, med 10 Mand har besørget Hugningen. At Kongens Skovarbejde har til Tider været en trykkende Byrde for Hovbønderne, derpaa tyder dette, at de ved Thingene er blevne idømt Bøder, fordi de ikke vilde „hugg Kong Maytz Tømmer i Skoven".

Man ser ogsaa af Slotsregnskaberne, at der til Tømmerkørslen har været anvendt mange Bøndervogne. Men meget af Tømret har været saa svært, at „Bøndernes egne smaa Tømmervogne" ikke kunde bære det. De kunde kun bruges „thill det smaa Thømmer att udføre". Smaa var Vognene og daarligt smurte. Slottet har bekostet Tjæren, for hvis de „icke ofte bleffue smurdt da de af Illde och hied bleff opbrende, efter-

som nogle gange schiede". Tjæreregningen for 1618—19 er 6 Daler 1 Mark.

Det store Skibstømmer, som skulde slæbes ad Datidens daarlige Veje, maatte Kongens Blokvogne fragte. Det lader til at have været svære Køretøjer. I 1617 blev der paa Silkeborg lavet 4 Vogne. De to med „standendes stiertt kroget kindinger paa Axellerne och ellers huor notuendige behouff giordes med lencker kieder och Krogge och ald sin thilbehøring Hameler och andet for huer 8 Daller". De andre to beslagne dog uden „Lencker och Kieder och ingen standendes Stiert eller kroget Kindinger, dogh faste och stercke med ald thilbehøring paa Hyuffuel och andet. 6 Daller" Stykket. Træarbejdet paa Vognene er bleven gjort af „Niels obsøn i Ashløff" og „Niels Madsen i sminge". „Niels Smed i Lenno" og „Brun Smed" (ved Slottet) har beslaaet dem. Som en af Grundene til de ret hyppige Reparationer paa Broerne ved Silkeborg anføres ogsaa den megen Kørsel med Kongens Tømmervogne. I 1617—18 er saaledes Slottets „Westermølle Bro" meget forfalden og med „ny Tømmer undersat". Den var hverken „sterch eller fast" og kunde ikke bære Kongens Skibstømmer, som førtes derover til Ladsteden" (Aarhus) „uden stor fare och skade". Og om „Slottens Møllebro" siges samme Aar, at den er „Ødelagt, Knuset och Udi sønder kiørt" med Kongens „egen Thømmervogne och Heste".

Foruden det meget Træ til forskellig Brug ydede Skovene ogsaa Føde til Mængder af Oldensvin. Det maa til Tider, i de gode Oldenaar, have ligefrem vrimlet af Svin i Skovene. I 1599—1600 er Skovene i Slotsregnskabet takserede saaledes:

„Haarup og Baandt: 400 Svin, Laven och Roeballe:

200 Svin, Lenno Skouff: 140 Svin, Mollerup Skouff: 60 Svin, Bjerup Schouff: 25 Svin. (Samme Aar takseres Funder, Hvinningdal, Kiærsgaard og Balle Skove til 700 Svin, Rustrup, Løndal, Gjessø til 300, Gjødvad Sogns Skove: 300, Gjern Skov: 400, Voel Skov: 300, Tvilum Nørskov: 550).

Taksationen fra 1641—42 er tidligere anført. Ganske vist betød Taksationens Tal ikke det samme som Tallet paa Svinene, som virkelig fandtes, saaledes er Taksationen for samtlige Silkeborg Lens Skove i 1641—42 8045 Svin, medens der kun blev indsat 6328. Men selv dette sidste Tal er jo stort.

For 1616 er der i Lenets Skove 4306 voksne Svin (for hver af disse betaltes 12 Skilling) og 2447 Polte og Grise (6 Skilling Stykket) og 340 Grise, for hvilke der betaltes 1 Skp. Havre pr. Stk. Og endelig 3250 Svin, som var brændt i Læg. Altsaa ialt 10343 Svin. At de fleste af Gaardfæsterne har haft Svin i Skovene, er vel sandsynligt. Af og til findes Navnefortegnelser, som gør Rede herfor. I 1621 har saaledes 5 Mænd i Mollerup, 4 i Laven, 1 i Skjellerup, 11 i Haarup og 5 i Linaa Svin i Skoven. Men ogsaa udefra indsættes Svin i Silkeborg Skove. I 1619—20 havde Welb. Jens Juell, Fru Maren Shramb og Jens Ballou Svin i Skoven (à 20 Skilling) for 36 Daler 1 Mk. 15 Sk. Samme Aar havde Randers Hospital 100 Svin gaaende frit i Skovene. Kronens Bønder skulde sætte deres Svin i Kronens Skove. De, der omgik det, idømtes Bøder. En Mand i Borre fik 1626 en Bøde paa 6 Daler, fordi han ikke vilde lade sine Svin indbrænde til Kronens Skove, men lod dem gaa andetsteds. Svinene skulde indbrændes Kronens Mærke („Brændsvin"). Vistnok ofte i Læg paa 6 Stk. Naar dette skete, fik Kronen det 6te Svin. Om de oven-

for nævnte 3250 Svin fra 1616 staar der i Lensregnskabet: „brændt udj legh samil och er annamidt ditt siette suin af huer Leegh".

En Del Indtægt har Sognets Skove ogsaa givet ved Kulbrænding. Ikke mindst ved den for Skovene saa ødelæggende ulovlige. Der udstedes stadig retslige Forbud mod Milerne. Og Skovsynene, som nedenfor bliver omtalt, gik ogsaa ud paa at fastslaa, hvor der ulovlig var brændt Kul. I et Skovsyn af 1696 har man saaledes fundet flere: I Sandbjergdal — den lange Dal fra Haarup ned til Silkeborg Hede, som Landevejen følger — i Linaa Sejs, ved Mikkels Sig (?).

5. Ulovlig Skovhugst.

Stærkest blev Skovene sikkert tyndede ved Tyveri. Bønderne maatte ikke hugge i Kronens, Adelens, Universitetets og andre Herskabers Skove, uden at Træet var stemplet af Skovbetjentene. Men Skovtyveri var en meget almindelig Idræt. Ja — det betragtedes egentlig ikke fra Tyvenes Side som noget ulovligt. Saa langt op i Tiden som i min Barndom — i 1860'erne — talte Bymændene om Skovtyveri som en Ting, man egentlig ikke engang behøvede at gøre Undskyldning for. De forvorpne pralede endogsaa af vellykkede natlige Bedrifter i Skovene.

Da man fra oven blev klar over de danske Skoves uhyggelige Formindskelse,[1]) kom Omsorgen — lidt sent — paa Støvlerne. Skovsynene florerede. Ogsaa i Linaa- og Silkeborg-Skovene tog de Fart. Stadig udnævnes der af Herredstinget Synsmænd, som skal fastslaa, hvor og hvad der var „uloulig hougen". Let for-

[1]) Se Christian Vs Forordning om »Skov-Hug«.

staaeligt er det, at Synenes Hyppighed stiger stærkt, da Skovene kom i private Hænder — her væsentlig den Fischerske Families (1664). Et af de mest mistrøstende er fra 1676. Det hedder her om S e j s S k o v, at den er „ganske forhougen baade gammel og ny".

Og stadig træffer man paa Forbud som dette fra Morten Madsen, kgl. Skovrider i Ry: „ingen Mand maa holde Geder" — disse træffes meget hyppigt som Husdyr og gjorde navnlig Skade paa Skovenes Opvækst — „brænde Kul Miele eller hugge eller hugge lade uloflig enten bondstænger eller Underskouff saavel som stuer skouff" (1669).

Forbudene og Skovsynene og de krasse Opfordringer til Skovbetjentene om at være paa deres Post har vel nok hjulpet en Del. Man ser ogsaa en enkelt Gang, at Opsynet forstærkes. I Silkeborg Slotsregnskab for 1633 fortælles, at der bygges Hus i Resenbro, „som en Mand udi boer at thage ware paa kgl. May. Schouff fra Broen (Resenbro) och neder til Slottet; thi man ellers icke kunde haffue Skouffuen i Fred for Thyffue om Natten."

At Opsynet med Skovene ofte har været et ret farligt, ja livsfarligt, Arbejde, fortæller Tingbøgerne om. Her blot et enkelt Tilfælde. — — For Tinget stod Jens Jensen, Skovfoged i Haarup Skov og forklarede, at Jens Sørensen, Haarup, havde hugget en grøn Eg i B j ø r n h o l t. Han saa, at J. S. kørte bort med en „Egi Køffl". Han talte ikke med ham eller gik hen til ham, men han lagde sig paa Vagt om Natten ved Egeroden. Om Morgenen tidlig kom saa J. S.s to Brødre kørende og tog et Læs af Toppen af samme Egetræ. Han gik da hen og „pantede" dem. I dette Tilfælde tog han Tømmen fra dem. Og denne fremviste han i Retten. Skovfogden kommer kort efter trækkende med nogle Gedekid. Med

en Økse i Haanden. Han træffer J. S. staaende for Enden af sin Ager, hvor han er ifærd med at lukke et Gærde. Han slipper Kiddene og gaar hen mod J. S., hvem han truende bebrejder, at han har hugget Egen. Jens S. tager en Stav i Haanden og møder Skovfogden, idet han raaber til ham: Tak fordi Du tog Tømmen fra mine Brødre. Det udvikler sig nu til et Haandgemæng, hvori Skovfogden ligger under. J. S. bruger sin Stav saa kraftigt, at Synet, som bag efter toges paa Slagets Resultater, fastslaar et „obet blodig Soer i hans (Skovfogdens) hoffuet i den høyer Side och ved hans venster Øje var noget lidet blaat". Samme Syn bevidner ogsaa, at Kævlen, som Skovtyvene, trods Mangel paa Tømme, fik hjem til Gaarden, var 5 Alen lang, og at Egestubben ved Bjørnholt var 3½ Alen „omkring".

Skovtyvene synes ikke altid at vise Forsigtighed under Udførelsen af Tyveriet. Det falder undertiden Skovfogderne ganske let at følge „Vogn Slaget (Vognsporet) fra Stedet" til Tyvenes Hjem. Saaledes følger ovenomtalte Jens Jensen, som synes at have været ret ivrig i Tjenesten, et Vognspor lige til Voel. Og Kævlerne, som hjembringes, gør man sig ikke altid den Ulejlighed at skjule — i et Tilfælde meldes dog, at de er gemt i nogle høje Nælder bag Laden — men lægger dem for alles Øjne. Saaledes finder J. J. en Ege-Kævle, som er borttagen fra Chr. Fischers Skov i Haarup paa „Lenne gaade" (Gade). Den er i dette Tilfælde hugget af Præsten Hr. Jacob Nielsen Fogh — der ellers i alle Maader synes at have været en Hædersmand — som godt nok kendes ved Kævlen. Sagen henvises dog i dette Tilfælde til den gejstlige Ret. Hos Thomas Andersen — Kromanden i Linaa, indgiftet i Sognets anseligste Familie og saavidt

skønnes tidligere Købmand i Aarhus — findes Egetræ fra Haarup Skov, som synes at ligne Skibstømmer. Han har tænkt at anvende det til Løsholter og Stolper i sin Kro (1677).

At man ikke heller synes at have haft stor Angst for Opsynet og ikke altid henlagde Gerningen til den mørke Nat, tyder bl. a. følgende paa. Tingbogen fra 1678 melder: For Tinget stod Anders Andersen i „Krudhuset", vidner og sværger, at han 2. Paaskedags Morgen (!) tidlig saa, at 7 Karle kom kørende af Haarup Skov med et 18 Alen langt Egetræ med 8 Heste for Vognen. Vognen gik i Stykker, Tyvene spænder Hestene fra og „undrendte paa Vejen til Voel". A. A. vidste ikke, hvem det var. Noget efter kom de ridende igen, men da de saa, at der var Folk ved Vognen, og Træet var kastet af, kom de ikke nærmere." De har dog nok senere faaet Kævlen slæbt til Voel.

Ofte var Tyvenes Hjem langt fjernere end Voel. Skovfogden i Haarup træffer 1697 i Skoven en Mand fra Sjelle (ca. 3 Mil ad Aarhus til) paa ulovlig Skovhugst. Han vil have „Pant" af ham, men kan ikke „blive ham mægtig". Sjelle-Manden synes ogsaa at have været af den voldsomme Slags. Han truer Skovfogden med følgende kraftige Ord: „Gaar du ikke fra mig, skal din Pande blive hugget, saa din Hjærne skal vælte ud." Retfærdigheden naar dog i dette Tilfælde Tyven. Han faar Bøder for Vold og maa betale Proces-Omkostninger.

Det var, saavidt kan skønnes, kun i de færreste Tilfælde, Straffen fulgte Forbrydelsen. Dog melder Slotsregnskaberne af og til om Bøder for ulovlig Skovhugst: Her Steffen (Præsten) i Kragelund (vest for Silkeborg) for „ulovlig Skovhugst og for andre Sager" — 10 Dlr.

(1608); Søffrenn Bagger i Linne (vistnok Skovfoged!) for den samme Forbrydelse — 10 Daller (1617); Christen Lauridtsen och Tammes Michelsen i Lemming (nord for Silkeborg) „for edt Træ, de uden Nogen Hiemmel haffer tagen" 4 Rdlr. (1658) o. s. v. I særlig grove Tilfælde kunde Straffen for Skovtyveri blive meget haard. Peder Christensen. Isen. fik i 1635 Bremerholm for sine Skovsynder.

Til de danske Skoves værste Fjender hørte dog de fjendtlige Krigsfolk. I det 17. Aarhundrede blev, som bekendt, Jylland to Gange besat af fremmede Tropper, 1643—45 og 1657—59. De hærgede frygteligt i Skovene. Hvad Bønderne brugte lange Tidsrum til, udrettede de i Løbet af faa Aar. Var Bøndernes Ansvar overfor Skovene højst ringe, saa følte disse fremmede Horder slet intet.

Man har et Syn paa Skovene fra 1645, lige efter Krigen. Der skal i denne i Aarhus Stift være bleven fældet ca. 120,000 Træer (ca. 49000 Ege og 70000 Bøge). Desuden tophuggedes 758 Ege og 2732 Bøge. Det er jo ikke smaa Tal.

Disse Træer brugtes vel for en Del til Brændsel i Lejrbaalene og Kvartererne. Men den store Part er sikkert medgaaet til Pallisader om de befæstede Lejre. Der fandtes saaledes i Ry Birk flere saadanne paa Strækningen: Vissing—Addit—Salten—Vrads. Skovene i Nærheden af Lejrene blev selvfølgelig haardt medtagne. Linaa Vesterskov angives at have mistet 90 Ege og 213 Bøge, Horup Skov 93 — 30, Skjellerup 32 — 10, Lauen-Roeballe kun 13 — 25. „Slottens Ennemerke" 75 — 30. Ingen Skove i Egnen synes at være sluppet fri.

Til Skovens Fjender har til alle Tider Ilden hørt.

Denne har ogsaa gaaet over Linaa Sogns Skove. Af skriftlige Vidnesbyrd herom har jeg dog kun fundet et (fra 1669). Men det er ogsaa et kraftigt, og vi har maaske her en af Hovedaarsagerne til, at Strækningen mellem Linaa Vesterskov og Haarup Skov kom til i Aarhundreder at ligge med Lyng. Skovrider Jochum Christensen og Mænd fra Haarup og Skjellerup vidner for Retten om en Brand, „som er skeed udj Lenno skouf och hiede." Det afsvedne Stykke strakte sig fra „Kalsholt och til Horup borgedal". Paa denne næsten halv Mil lange Strækning var „hieden och løngen sambt thræerne skamlig opbrændt och forderfuet". Vidnernes Medlidenhed synes dog først at samle sig om Vildbanen. Vidneførselen har nemlig følgende Passus: „hans kong. May. Wildbane thil stoer skade". Senere føjes der til „de fadtig folch som boer om Kreng i byerne til stoer skade paa dires Græsning thil dires femon" (Kreaturer). Der var altsaa allerede den Gang Fælles-Overdrev i Dele af Sejs.

6. Vildtbestand og Jagt.

Skovene om Silkeborg har selvfølgelig huset omtrent de samme vilde Indvaanere som andre Skove i Danmark paa de Tider. Mange Sted- og Personnavne fortæller derom. (Bjørnholt, Ulvehoved, Hjortgaarde, Hjort o. s. v.). I det sekstende og syttende Aarhundrede tales intet om Bjørne i Skovene her. Derimod kan man en enkelt Gang — i de gamle Tingbøger f. Eks. — spore Ulvene. I den verdslige Justitsprotokol for Gjern Herred i 1665 mødte Christen Skødt i Voldby for Retten og vidnede, at han for nogen Tid siden havde skudt en Ulv paa Voldby Mark „som han for Retten fremviste samme Ulffbellge" og begærede af Herredsmæn-

dene, at han maatte bevilges „en ringe Penge aff hver Mand for sin Umage, saa vilde han gøre hans største Flid at skyde saadan skadelig Dyr, saa mange han kunde overkomme." Saa fremstod en Del Mænd, hvoriblandt „Olluff Guyes i leno, peder Smed ibid, Christen Degn i leno og Niels Andersen i Mollerup" og vedtog „saavel som menig Herredsmand, at hver Helgaardsmand skulde give Chr. Schødt for sin Umag 4 Skilling, hver Halvgaardsmand 2 Sk., en Inderste 1 Sk. „paa det hand dies bedere och flittigste kunde vere om at ødelege saadan skadelig dyer".

Skovrider Jochum Christensen, Haarup, svarer paa en Forespørgsel af Oberførster og Vildtmester Z æ b y (?) angaaende Skovenes Tilstand i Gjern Herred, at Skoven — d. v. s. Vildtbanen — er „ved god Magt" „uden alleneste huis U l f u e r och undertiden strænge Vinter ødelegger".

Fra Naboegnen — Sabro Mark — meddeler Tingbogen fra 1696, at tre Mænd har skudt og fanget sidste Lørdag Aften „en T æ v e U l v med 8 Hvalpe". De faar for den Fangst 1 Rdlr.

Det synes altsaa, at der har været saa mange Ulve paa Egnen, at man mente, det kunde betale sig at skatte til Jægerne for at faa dem udryddet. At de ikke desto mindre har holdt sig i Skovene ved Silkeborg langt op i Tiden, er sandsynligt. Kun faa Steder i Landet havde de saa gode Skjulesteder som her. Midt i det 18. Aarhundrede tales der om en Mand, som er bleven fundet død efter en Ulvejagt i Skovene ved Ry. Men h v o r langt op i Tiden, de vedbliver at vise sig, ved jeg ikke.

At der ikke i skriftlige Minder fra ældre Tid findes ret meget om Ulvene, kan vel for en Del komme deraf, at Ulvejagten ikke ansaas for „fin" Jagt. De adelige og

kongelige befalede sig ikke med den. Man overlod Ulvene til de ufrelse.[1])

Af Vildsvinene er der heller ikke mange Spor. Arent Berntsen Bergen siger dog i sin „Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed", „at paa nogle Steder (som i Silkeborg og Skanderborg Skowe i Jylland) skal oc findes Wildsvin undertiden". At de undertiden har været ved at uddø, derpaa tyder dette, at Kongen i 1581 anmoder den menige Adel i Silkeborg Len (ogsaa i Aalborghus og Skanderborg Len) om at frede de Vildsvin, han har udsat. 1585 gentoges Anmodningen. 1600 befaler Kongen, at der i Silkeborg Len skal indrettes „Vildsvinegaarde" (hegnede Pladser) til Dyrene i de haarde Vintre og Indsamling af Nødder, Agern og Bog at fodre dem med. I Slotsregnskabet for 1601—02 er opført en Udgift til disse Gaarde. I den Side 130 omtalte Vildttyvesag — altsaa 100 Aar senere — figurerer Vildsvinene endnu.

Af andet Vildt, som joges, kan vel nævnes Hjorte og Raadyr. Om disse siges der i Skovsynet efter Krigen 1645: „Wildbanen . . . findisz temmelig ved Magt, och er seet der af Diur store och smaa (Hjorte og Raadyr) ungefehr 60 Stykker." Af Raadyr findes der mange endnu, og de har vel aldrig været helt forsvundet fra Skovene. Og endelig fandtes Kaniner, Egern, Fasaner (?) (indførte), Agerhøns og Urhøns.

At der har været meget Vildt i Sognets og de tilgrænsende Sognes Skove, tyder de hyppige Konge- (og Prinse-) Jagter paa. Der foreligger en Del skriftligt

[1]) I Himmerland og Vendsyssel fik Bønder i 1553 den Pligt at møde med Vaaben og Værge paa Ulvejagterne, naar Lensmanden sendte sine Ulvefogeder ud at lede disse.

derom fra Frederik II. og Christian IV.' Tid. De tog begge ofte til Silkeborg Skovene fra Skanderborg.

I Frederik d. II' Kalenderoptegnelser fra 1583 hedder det:

2. Januar: Y dach dro ieg tyl Silkebor, der kam Soffye och mint Sont Chrisstyan och (de kom fra Skanderborg). (Kongen er paa denne Tur i „Kalbuegor" (Kalbygaard) og Wynnersløff).

27. November: Y dach dro ieg tyl Løchagger.[1]) Y dach dro ieg tyl Sylkebor, samme dach kam mynt Soffye och hyet (hid).

1. December: Y d. war i. mit mint Soffye her paa Sylkebor.

I 1584 d. 17. Februar er han igen paa Silkeborg. (Paa denne Tur har han ogsaa været i Ry, Viborg og Resendal, hvor der sikkert ogsaa har ligget et Jagthus).

I 1587 kommer han d. 18. Januar fra „Wyebor schnabtynch" (Snapsthing) til Silkeborg.

Fra 1.—9. Februar samme Aar ligger han i Egnen (Salten, Løgager, „Vynnerschløgor" (Vinderslevgaard) og Silkeborg).

13.—31. Juli er han atter i Egnen (Løgager, Hald, Vinderslev, Karup, Krogslund). For Halds Vedkommende staar udtrykkelig „d. 18. begunte ieg horiach her wyt Hal" (begyndte jeg Harejagten her ved Hald). Og hele August har han været i Egnen (Løgager, Silkeborg, Salten, Tvilum, Ry, Vissing). I Løgager har han haft Besøg af „mynt Soffye och tue mint elsste dotter", gra Erst fon Manyfelt (Grev Ernst v. Mansfeldt) og sin Broder Hans. Dronningen og Prinsesserne fulgte ham rundt. Der er vel ingen Tvivl om, at det har staaet paa Jagt det meste af Ti-

[1]) Hvor der var et Jagthus. Der fandtes adskillige af dem i Silkeborg Len (f. Eks. Vissing og Tvilum).

den. Og Linaa Sogns store Skove har da heller ikke undgaaet deres Skæbne.

I 1596—97 var Christian IV i December og Januar Maaned i Silkeborg seks Gange. Og han har sikkert jaget. I al Fald er en af hans Heste bleven brugt saa stærkt, at den „bleff effterstaaende och var lam i 6 Dage. For salue (Salve) til samme hest 2 Rdlr." Appetitten hos Kongen og „Hoffsienderne" tyder ogsaa paa, at de har været i Bevægelse. Lensmanden Frantz Rantzau har i Slotsregnskabet noteret ½ Td. saltet Torsk, 1 Td. saltet Kuller og ½ Td. Bergfisk m. m.

I 1599 7.—13. December er Kongen igen paa Jagt i Skovene ved Silkeborg. Der findes Fortegnelse over, hvad „Kong Maytz hans Medthaffuendis folcs Heste och Hunde har fortæret". Der er brugt 16 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg, 48 Tdr. Havre, 1 Td. Boghvede. Til Hundene er brugt Brød og Smør „Tid efter anden", Kuskene har faaet Smørelse til Selctøjet. At der ikke er nedlagt saa ganske lidt ved denne Lejlighed, derpaa tyder, at 3 Mand i 7 Dage har haft Arbejde med at salte „Kong. Maytz. Wildbradt". Mads Bødker i Balle og Niels Bødker fra Kiersgaard og Smeden i Funder, Jens huass (Hvas), har lavet og „forsmedt" Tønderne og nedpakket Kødet i dem.

I 1602 (22.—30. August) er Kongen der igen. Der findes atter i Slotsregnskabet Fortegnelse over, hvad der er „forspist och medgangen" til „medhaffuendas folch och thienner" Heste og Hunde.

1608 den 11. August „begyndte Hjortejagten" i Skanderborg. Og der jagedes ved Skanderborg, Horsens, Hald, Aakjær og S i l k e b o r g til hen i September Maaned. Det sidste Sted var han i Dagene 22. til 30. September. I Kongens „Skriv Calender" (Dagbog) medde-

les tillige, at han spillede „Dobbel" (Brætspil) i de Dage. Vel sagtens om Aftenen ved Bægeret. Den 22. vandt han 3 Rdlr., 23. 52 Rdlr., 24. 3½ Rdlr., 27. 74 Rdlr., 28. tabte han 31 Rdlr. og den 30. vandt han igen 22 Rdlr.

1.—7. Maj 1610 stod Kongens „Skyde- og Rustvognsheste paa Silkeborg og aad i den Tid 35 Tdr. Havre. Til Kongens Hunde leverede „Kong Maytz. Wildschøtte Morten Pedersen" den nødvendige Føde.

1617 er Kongen igen paa Slottet. Der er i den Anledning kommen „Ny Vinduer i Kongens Sal". Morten Holdst i Flensborg har leveret 70 Alen „Rødklede", som „Kong Maytz. Sall Bleff andraget med" (49 Daller). Ligeledes blev „efter „Kong. Brev" indkjøbt 1½ Sk. Pd. Fjer og Dun, for hver Mark: VIII Sk. (8 Skilling), „Eftersom dj war gandske dyre och unde (vanskelige) adt Bekom thill kiøbs".

I 1620 tales der om, at Kongen har sendt sine Støverhvalpe til Præster og Fogder i Egnen „at opfødes". Men først har de dog været en Tid paa Slottet og der ædt 6 Skpr. Mel og Brød.

1622—23 har Prinsen (Tronfølgeren) jaget i Egnen. Men han har boet paa Jagthuset i Løgager, som i den Anledning er bleven istandsat af Kristen Murmand i Serup saaledes som „Printzen var fornødendis". Der tiltrængtes Ruder, som er indsat af „Anders Glarmester paa Slottet". 5000 Mursten er sendt fra Skanderborg og Tagsten, Bly, Tin, Glas er købt hos Købmand Jens Grønbech i Aarhus og Kalken hos Niels Christensen i Mønsted.

Samme Aar har Prinsen haft sit Jagtkvarter i Resendal (12.—14. Septbr.) og Tem (Løgager) (19.—21. Febr.). Til disse to Steder er sendt ½ Oksekrop, 3 Tdr. Øl, 2

Ott. Smør, 2 Lpd. Lys, Topsukker o. s. v. og Havre til Hestene. Fra Resendal er Jagten vel især gaaet gennem Gødvad og Haarup Skove.

1624 har Prinsen igen været i Skovene (fra 23. Aug. til 23. Septbr.) sammen med Kammerjunker Malte Juell. Han har da haft sit Hovedkvarter i Løgager, og til denne Maaneds Jagt er medgaaet i Penge 751 Rdlr. 1 Mk., 18 Tdr. Brød, 58 Tdr. Havre, 3 Tdr. ½ Fjdg. Smør. Og til en Hest, „som Jep Jeger bekomb", 27 Daler 2 Mk. o. s. v. Prinsen har været syg under Opholdet i Skovene. Thi han har „giffuen oc fornøjet Johannes Dalicanus (?) Apotheker i Wiiborg for Atschillige Medicamenter, som er Udkommen til Prinsens behoff" med 16½ Daler ½ Sk. Desuden har „Enken udj Løgager faaet til Drichepenge och fortering 48 Dlr." „Hans Brunschuig, Kong. Maytz." Slagter, og en Kok, som har hjulpet ham at salte Wildbraden, „som bleff slagen her udj Lenidt", har faaet for deres Ulejlighed 5½ Dall. 1 Mk.

I 1633 er atter Jagten paa Tale i Slotsregnskabet. Da er der leveret „2 Lamb" til „hans førstelige Naade prindtzens Falche Fengere til nogle unge Falche hannd kom fra norge med". Og desuden efter „Kong Maytz Jeggermesterens . . . befaling leffueret till Skiøtter och til enn Skydhualp" Mel, Havre, Bly, Penge til 4 Pd. Krudt.

Fra Frederik den 3. Tid har jeg intet fundet om Egnens Skove. Kongen synes ikke at have besøgt Silkeborg i de seks Aar, Slot og Gods var i hans Hænder. Om Vildtet og Jagten vides derfor intet. Og fra den Aarrække, Godset og dets Skove ejedes af den Fischerske Slægt (1664—1719), har jeg intet fundet. Heller ikke fra den Tid, det blev udlagt til Ryttergods (1719—1767) el-

ler senere i den Hoff'ske Tid i Slutningen af Aarhundredet.

For Fredning af Vildtet var der de strengeste Bestemmelser, her som andre Steder, i de Tider. Bøndernes Hunde skulde være „lammede", d. v. s. være skændede paa en eller anden Maade, f. Eks. det ene Forben afhugget ved Knæet. Og alle Hunde skulde være lænkede, saa de ikke kunde jage. Skovbetjentene faar strengt Paalæg om at paase dette. 1680 befaler Overførsteren, at hvis „Lammelsen" ikke er foretaget inden 14 Dage, maa de „straks skyde Hundene ihjel." De faar 3 Mark for hver Hund, de skyder, og Ejeren en Strafbøde paa 10 Rdlr. Ejere af Hunde, der bed Vildt, fik store Bøder. Niels Olsen i Tem maatte betale 4 Rdlr. „for hans hund beed en haar" (Hare).

Kun naar der blev for mange Ræve, kunde Bønderne faa Lov at jage dem. Saaledes fik de 1584 i Silkeborg Len Lov at ødelægge Ræve og Ræveunger.

Paa Kronens Gods maatte i Reglen ikke engang Lensmændene jage. Der fandtes ingen Skytter mellem Lensmandens Folk, Kongen forbeholdt sig Jagtretten, selv ved Mageskifter forbeholdt han sig denne, ogsaa i Silkeborg Len.

Kun de, Kongen indbød, havde Lov at jage. Og det var ofte fremmede Fyrster (se foran).

For Krybskytteri var der meget haarde Straffe. Det regnedes lige med Tyveri og straffedes af og til med Hængning. Undertiden gik „pinligt Forhør" forud. Man ved saaledes andetsteds fra om en Skytte, som havde skudt et Dyr paa Kongens Enemærker, at han først blev pinlig forhørt, derefter hængt i en Galge med Hjortetakker og hans Bøsse fornaglet ved Siden af.

Værst faren var naturligvis Bønder, der blev grebne

i ulovlig Jagt. I Silkeborg Slotsregnskab for 1634 er opført et Beløb paa 16 Daler til Skarpretteren i Aarhus for at rette Lauritz Karup „formedelst hand haffde Schøt dyr her udj Leenit udj hanns Maytz. Wildbane". Hvis Kongen benaadede, hvad han sjældent gjorde, straffedes Krybskytten paa Gods og Penge efter højeste Formue, eller med Landflygtighed.

Hvis Adelsmandens Skytte blev grebet i ulovlig Jagt, og det var med Herrens Vidende, det skete, kunde det afgøres med en Bøde paa 100 Mark. Men gjorde Skytten det paa egen Kappe, k u n d e hans Øjne udstikkes, og han hænges i det nærmeste Træ.

De adelige selv, som skød ulovligt, gik man ikke saa haardt i Rette med. Movrids Podebusk havde faaet Vogne og Slæder til Befordring fra Silkeborg Slot. Undervejs skød han et Dyr i Kronens Skove. Bonden vilde ikke køre det for ham, men han slog ham tilblods og tvang ham til det. H a n fik vel Kongens Tilgivelse.[1]) Men det k u n d e dog ogsaa for en Adelsmand dreje sig om Livet, hvis der var skudt paa Kongens Enemærke (lige op ad Slottet).

Trods de strenge Straffe kunde man ikke afskaffe Krybskytteriet. Og Folk i Skovegnene stod da ogsaa i Reglen paa Krybskyttens Side, hjalp ham at finde Dyrene, hvor de gik („Dyrestederne"), skjulte ham og hans Fangst, om han blev eftersporet. Vildtet gjorde saa megen Skade paa Markerne, at Bonden maatte være glad for hvert Dyr, der blev nedlagt. Desuden var han pligtig til at modtage og underholde Jægere og

[1]) Meget oplysende ang. Vildttyveri i det hele taget, og Kongens og Herremandens Forhold til dette er den (foran berørte) Sag om »uloflig Schiøtteri« i Silkeborg Skovene fra 1699. (Gjern Herreds Tingbog.)

Heste, naar Herskabet jagede, (hvad der senere afløstes med en Afgift), være Klapper, befordre Kongens Jagtredskaber, tørre Jagtdugene, sætte Hegn om Vildtbanerne o. s. v. Man udsatte da Belønninger for Angivelser. I Skanderborg Len f. Eks. fik Bønderne i 1573 eftergivet et Aars Landgilde, hvis de opdagede og angav Vildttyveri. Ja — i Ods Herred gik man endog saa vidt, at Bonden, hvis han hørte Skud i Fredningstiden, skulde efterspore og om muligt melde Krybskytten. Forsømte han det, kunde han miste Gaarden og forvises Herredet.

7. Skovenes Administration.

Angaaende Opsynet med Skovene ved man saagodt som intet før Christian IV' Tid.

Det første Tilsyn her i Landet, man ved af at sige, er fra 1562. Silkeborg Skovene kommer først med i 1583, altsaa under Frederik II. Da ansættes 8 Pandsvende. Pandsvende var Jagtbetjente, som med Jagtduge eller Net drev Vildtet ind i Indhegningerne. Deres Bestilling i Skovene var vel nærmest at tilse Dyrebestanden og være til Rede ved de kongelige Jagter, men man kan vel forudsætte, at de ogsaa har haft Opsyn med Træbestanden og været paa Vagt overfor Skovtyvene. 1596 omtales i Slotsregnskabet Løn til Claus Hansen „gangendes Dyrvogter" og tre andre Dyrvogtere. Lønnen er udbetalt af Skriver Hans Pedersen med 24 Rdlr. 1597 ansattes en Dyrvogter ved Navn Thomas Lifflandt (eller Tomis lefflender). 1599 tales om en „schoufogitt Michell Bagger i Lihunov (Linaa) og en Dyrvogter „Baltzer Ottsen i Mayelundt" (vistnok det nuværende Marienlund ved Silkeborg). 1618 forflyttedes

Dyrvogter Hans Vormb, Sierup (Serup) til Haarup, hvor han sidder til 1642, da der ansættes en ny: Anders Nielsen (Skøt). Og han er der endnu 1663. 1635 omtales en Frederik Skovrider fra Silkeborg, som afrettede Kongens Hunde og dertil har brugt nogle „Faven Toug". 1656 nævnes en Skovrider Matz Ebbes (Ebbesen) i Maylunde, og 1661 er der en Skovrider Jaacum (eller Jacob) Christensen" (nævnt foran), Haarup. Han kaldes Kongens Skovrider paa Silkeborg. Samme Aar og sammesteds nævnes en Skovfoged Niels Lauridsen.

Fra 1664 — op i den Fischerske og Rytterdistriktets Tid — har man nok Fortegnelse over Skovridere i Silkeborg Amt (hos P. B. Grandjean), men uden nærmere Betegnelse af deres Distrikter. Det synes dog ved Sammenstilling af Navne og Aarstal, at Rækken af Skovridere i Maylund i denne Tid har været følgende: Anders Lauritsen (død 1678), Erich Stoltzenberg (1678—1684), Iver Jensen (1684—1689), Lorentz Stalbruch (1689—1690), Martin Sporman (1690—1716), Søren Thomsen (1716—1733). Tingbøgerne stikker af og til et Skovfogednavn ud, saaledes i 1671 hele fire paa en Gang: „Søren Simonsen, Lenno, Søren Laursen, Lavind, Jens Jensen, Horup, (omtalt tidligere), Søren Rasmussen, Skjellerup — det er i Anledning af Opsyn med vindfældt Træ — men det har sikkert blot været nogle af Sognets Bønder, der har faaet den Bibeskæftigelse at tilse Skovene. Saaledes udnævner Aarhus Kapitels Fuldmægtig Mikkel Pøl en Gaardmand i Linaa af den store Vorm-Slægt, som senere vil blive omtalt, til at have Opsyn med „Cannicheskoven" i Sognet.

Om ovennævnte Dyrvogteres eller Skovriderес Bolig, Lønningsforhold og Pligter ved vi lidt.

Der meddeles om Balldzer Ottsen og Hans Wormb, at der 1619 blev opført nye Huse til dem i Stenholt og Haarup, „da der ingen var". De opførtes for Kongens Regning. Om det i Haarup fortælles, at det opføres paa en ganske aaben Plads. Egnens Haandværkere besørgede det. Rasmus Jensen, Haarup, lagde Kampstensgrund, Peder Andersen, Voel, huggede og opsatte Bindingsværket, Søren Snedker i Nyløgge (Nylykke) lagde Lofter og lavede Døre og Vindueskarme, og Niels Smed i Linaa gjorde Smedearbejdet og to Mænd fra Farre tækkede det med 84 Traver Halm.

Til Sammenligning anfører jeg, hvad der medgik til et Hus, der 1634 blev bygget til Kongens Dyrvogter i Tem. Der blev „sat 11 Binding Hus, hvortil Søren Rask i Tem skar 1510 Skovalen Træ til Remmer, stolper, løsholter og sparrer." Der er desuden brugt 8 Tylt Loftsfjæl til 24 Rdlr. 6 Sk. „paa egen Kaast". Hver Fjæl 6 Al. lang og 3 „quorter" (Kvarter) bred. De koster 10 Rdlr. Niels Murmand i Pierstrup (Pederstrup) forsynede Huset med Skorsten og Ovn (4 Rdlr.), og Niels Glarmester ved Slottet indsatte 18 Vinduer (14 Rdlr.).

Dyrvogteren i Maylund fik samme Aar bygget 7 Binding nyt Hus og en Stald.

Ligeledes sattes der af Peder Andersen, Voel, „13 Binding Hus udj Resenbro, som en Mand boer udj at thage ware paa Kong. Maytz. Skouff fra broen (Resenbro) och neder til Slottet (15 Rdl.)"

I den kongelige Tid (før 1664) var der ansat 5 Dyrvogtere i Lenet. Navnet Dyrvogtere bruges stadig i Lensregnskabet. Det maa vel have været, hvad vi nu

kalder Skovridere. For 1608 nævnes Claus Hageborren i Hinge, Peder Vendelbo i Grauballe, Baldzer Ottesen i Mailundt, Hans von Brunsuig i Sepstrup og Jørgen Frederiksen i Abildskov. Deres „Løen och besoldning" er ens. De lønnes fra Slottet og faar i „Pending: 16 Daller, Kost: 48 Daller, En Hoffkledning: 10 Dal. Til Hesten (de er alle beredne): 45 Dal., 10 Læs Strøelse: 7 Dal."

I 1655 er Lønnen til hver af de fem — deriblandt Anders Nielsen Skøt i Haarup og Madtz Ebbes i Maylunde — Pending: 16 Dal., til en Hoff-Kledning: 10 Dal., Strøelse: 4 Dal., Kostpenge (?).

I 1662 er Lønnen til de fem — deriblandt Jaacum Christensen, Haarup, og Jørgen Madtzen (formodentlig Madtz Ebbes Søn) — „80 (LXXX) Rigsdaller".

Det ser ud til, at Dyrvogterne paa den Tid er bleven pensionerede. Baldtzer Ottesen faar i al Fald ved sin Afgang i 1633 „den Gaard i Steenholt, han paaboer quit och frit" for Livstid.

Skovopsynet var i de Tider ofte underordnede Hoffolk. Hans von Brunsvig lyder jo adeligt. Der er i Silkeborg Skovene flere med von foran Navnet. Disse Folk havde vel især været beskæftigede ved de kongelige Jagter og havde ikke synderligt Begreb om Skovdrift. Om virkelig forstlig Uddannelse var der først Tale langt senere (1785). Imidlertid skulde de ogsaa have Opsyn med Træbestanden. Om deres Pligter fortæller Bestallingsbrevene. I disse hedder det bl. a., at de skal have Indseende med, at „aldelles ingen Diur lidet eller stort skiudis eller Ødelegges". Dersom Skovbetjentene træffer nogen udenfor de alfare Veje med „lange Rør" (Bøsser), da skal han „giøre sig yderste

fliid att hand kand bliffue dennom megligh och føre dennom til vort Slot Silkeborg." Og hvis han ikke kan blive „deris Offuermand", da skal han „med flid udspørge, hvem de er eller hvem de tilhører."

Mod Krybskytter skal han selvfølgelig være meget streng. Hvis han ikke kan „blive dem megtig" eller de ikke godvillig vil følge ham til Slottet, „da skal hand fuldmagt haffue att skiude et Loed (en Kugle) udj dennom." Og ingen skal kunne gøre ham noget derfor.

Han maa selvfølgelig heller ikke selv skyde noget Dyr.

Hundene, Skovbetjenten træffer i Skoven, skal han ubarmhjertig skyde eller føre til Silkeborg.

Pligterne mod Træerne kommer til sidst. Skovbetjenten skal være tilrede, naar Træer skal udvises og i den Hensigt være forsynet med det kongelige Stempel. Til Slut paalægges ham, at han skal tilse Skovfogeder og Gærder, og at intet uden Lensmandens Forlov hugges.

Man kan imidlertid godt gaa ud fra, at Tilsynet med Skovene ikke har været af stor Betydning. Der er som sagt sikkert hugget ulovligt i stor Maalestok og drevet meget Krybskytteri.

Tilføjelser og Rettelser til Afhandlingen om Landeveje i Aarhus Amt.

Af Chr. Heilskov.

Siden Aarbogen for 1913 udkom, har jeg til min Glæde modtaget mange Beviser paa Interesse for Æmnet hos Samfundets Medlemmer og andre. De fleste af nedenstaaende Tilføjelser skyldes Meddelelser fra stedkendte Folk.

Side 24 omtales Frantz Richter som Ejer af Hovedkro. Han solgte den og flyttede til Gaarden Bregendal i Ousted Sogn, som han vistnok ejede. I „Aarhuus Stiftstidende" 1836 Nr. 70 har jeg fundet følgende kuriøse Avertissement fra ham:

„Da jeg har erfaret at et vis Omløber-Fruentimmer paa forskjellige Steder har vundet Ophold, Natlogis og Gave, ved at indbilde Forekommende at hun var min Kone, saa undlader jeg ikke at dette er Falsk, og at hun tværtimod er en fra Tugthuset Dimitteret og Deserteret fra Horsens Fattighuus, der nu omløber som Skræderske — thi anmodes Forekommende ikke at meddele dette drikfældige Fruentimmer noget under min Kones Navn.

Bregendahlgaard pr. Horsens, den 10de Febr. 1836.

Frantz Richter."

S. 28. Ved Omtalen af Bomholt Hule har jeg antydet, at Stedet kunde tænkes at have været et yndet Baghold for Stimænd. Nu meddeler Forfatteren Jeppe Aakjær mig, at der netop her paa Egnen har grasseret nogle slemme Landevejsrøvere. Herom muligt mere ved en anden Lejlighed.

S. 29. Den Blicher, der ejede Linaa Kro, var ikke en Fætter til Digteren, men dennes Stedsøn Niels Blicher. Han var gift med en Datter af Kromand Erich Sørensen Møller og havde Kroen 1831—33. (Se Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie III. S. 240-42).

S. 32. Til Meddelelsen om ældre Ejere af Borum Kro kan føjes J. Høiriis 1838.

S. 38 har der indsneget sig en Fejltagelse af topografisk Art. Ure Bro ligger ikke lidt Nord for Sabro, men ved Kanten af Norring Skov Syd for Haldum. Den anden Bro kaldes Sabro Møllebro.

S. 39. Den Kro, som brændte Natten mellem 23. og 24. Maj 1912, var ikke den gamle Hadsten Kro, men derimod Stationskroen. Den gamle Landevejskro ligger endnu paa sin Plads i Byen ligeoverfor Dampmøllen.

S. 40. Fra Hr. Læge Isager i Ry har jeg faaet en særdeles interessant Oplysning. Som bekendt har Passagen over Gudenaa til Gammel-Ry i de senere Tider gaaet over Ry Mølle (Glentholm). Formentlig er dette dog ikke det ældste Overfartsted. Hr. Isager skriver herom følgende:

„For en halv snes aar siden, da sanatoriet blev bygget, blev der i den mose, som ligger nedenfor, foretaget en del udgravninger. Jeg var da paa rejse, men da jeg kom hjem, meddelte arbejdsmanden mig, at man i mosen havde fundet rester af gamle veje, træstykker, fyld

og sten. Nu vidste jeg jo, at Rye mølle og overgangen dér ikke just var fra de ældste tider. Jeg vidste, at den gamle Skanderborgvej gik til Sim, og fra Sim gik der endnu ned efter mosen[1]) en hulvej, som lignede en rigtig gammel stærkt befærdet vej — nu befærdes den jo aldrig. Endvidere gaar der fra Rye by ned til gaarden Fælund en lignende vej. Det laa da nær at forbinde disse to veje og slutte, at det gamle overfartssted over aaen havde været det sted, som kaldes snævringen.

Jeg synes, at det giver en god og naturlig forbindelse — og at det stykke vej, som jeg har antydet rimeligheden af, passer godt ind i Deres kort."

Om Ry Kro og Himmelbjærgfesterne læses en udførlig Redegørelse i Aakjærs Bog om St. St. Blicher, anden Del.

S. 41. Navnet Kannikemølle-Broen er i vore Dage forvansket til „Kannerup-Bro."

S. 42 omtales, at „Ry Sti" mundede ud i „Brabrand Forte". Hr. H. Tørsleff i Brabrand meddeler, at Vejen derfra til Gjellerup endnu kaldes „Futtevejen" og en Lokalitet i Nærheden „Marfutten" altsaa Forten til Mærene, ɔ: Hestene).

[1]) Som ligger Syd for Sanatoriet. C. H.

Aarsberetning for 1913.

Den Gang Historisk Samfund blev oprettet, blev der fra enkelte interesserede Mænd rejst den Betænkelighed, at det kunde komme til at skorte paa Emner til Behandling i Aarbogen og paa Møder — en Tvivl, der selvfølgelig havde sin berettigede Plads blandt Overvejelserne. Det sidst forløbne Aar synes ligesom de foregaaende fem Aar at have godtgjort, og endda i forøget Grad, at Samfundet ikke vil komme til at savne Opgaver, som det ligger inden for dens Evner at løse.

Aarbogen 1913 var den største, Samfundet endnu har udsendt. Hvad Møderne angik, besluttede man at indskrænke Vintervirksomheden til et Møde i Aarhus, der skulde forberede Arbejdet for at rejse Dronning Margrete et Mindesmærke i Ris Skov; ved Mødet talte d'Hrr. Dr. phil. H. L. Møller og Dr. Grauer af Aarhus. Det var Hensigten at koncentrere Kræfterne om Afholdelsen af et Par større Sommermøder, da saadanne Møder synes i særlig Grad at fange saa vel Medlemmernes som Offentlighedens Opmærksomhed.

Det første Sommermøde afholdtes i Vær Kirke og den nærliggende Stensballe Skov i Nærheden af Horsens 29. Juni. Stedets Sognepræst, Hr. Christensen, havde beredvillig givet sit Samtykke til Mødets Afholdelse i Kirken, hvor Hr. Lærer Gejlager, Stensballe, gav en fortræffelig Beskrivelse af Kirken, hvori Griffenfeldt er bisat. Senere samledes 4—500 Mennesker til Mødet i Stensballe Skov, hvor Dr. Knud Fabricius holdt et Foredrag om Griffenfeldt som Statsmand og Menneske; det udførlige Foredrag hørtes med den

største Interesse fra først til sidst, og Mødets Leder, Hr. Redaktør Kr. Olesen af Horsens, havde hele Forsamlingens Tilslutning, da han bragte Dr. F. en varm Tak for Foredraget. Ca. 70 af Deltagerne samledes derefter til et Festmaaltid i Elbæk Skov. Ved Mødet blev afsunget en til Mødet af Hr. Gejlager forfattet Sang, der fortjener at gengives her som et lødigt og smukt Udtryk for de historiske Samfunds Opgaver; den lød saaledes:

Mel.: Langt højere Bjerge.

Naar Dagglansen lyser i Borggravens Vand
og glimter i gyldene Fløje,
naar Havbrisen stryger saa lindt imod Land
og vifter om mosgro'de Høje,
da er det et Kærtegn, et barnemildt Blik
fra Dagen, som kommer, til Dage, der gik.

Naar Fuglene stiger med Jubel mod Sky
fra Vange og Skovenes Kroner,
mens Klokkernes Hilsen gaar ud over By
med rungende Tusindaars-Toner,
da er det de gamle, som signer vor Færd
og selv bliver hilset af Dag, der er nær.

Naar Plovjernet klinger mod Oldtidens Guld
og gnistrer mod Flintestenskiler,
og røbes af Spaden en Kiste i Muld,
hvor ukendte Forfædre hviler,
da er det til Slægten, som haster forbi,
en Bøn om at agte paa Mindets Værdi.

Og Sagnene mumler i Hytte og Gaard
og hvisker fra Lunde og Høje,
saa Gamlingen ræddes; men Forskeren staar
og lytter med Smil i sit Øje.
Thi det faar han vidnet af Fortidens Mund:
Vi lever som Frimænd paa Fædrenes Grund.

Saa freder og værner vi Fortidens Værk
og lægger dens Raad os paa Sinde,
da klares vort Øje, vor Arm bliver stærk,
og Vejene frem skal vi finde.
Thi rejser vi Mindernes Tempel af Grus,
da bygger vi ogsaa paa Fremtidens Hus.

Ved det andet Sommermøde, Søndag d. 7. September, afsløredes

Dronning Margretes Mindesten

i Ris Skov, og Samfundets Løsning af denne Opgave bør her gøres til Genstand for en nærmere Omtale.

I Forretningsudvalgets Møde d. 7. November 1912 udtaltes enstemmig Tilslutning til den af prakt. Læge, Dr. Grauer i Aarhus fremsatte Tanke: at der i An-

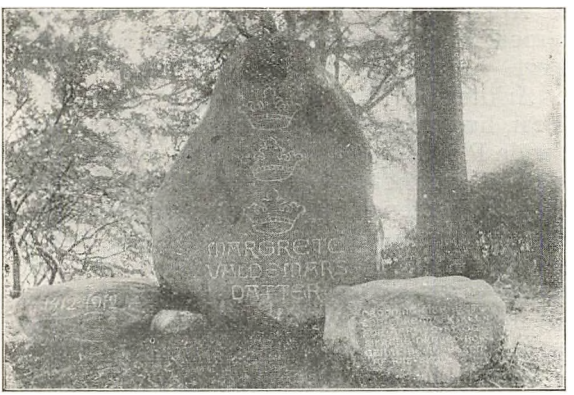

DRONNING - MARGRETE
LOD - GØRE - MARKSKEL
FOR - AARHUS - BY - OG
SIKREDE - DERVED - BOR-
GERNE - BESIDDELSEN
- - AF - RIIS-SKOV. - -

1412 o 1912

ledning af 500-Aaret for Dronning Margretes Død burde sættes hende et Minde i Ris Skov ved Aarhus, idet det efter gamle Kilder skyldtes en af hende truffen Afgørelse, at den nævnte Skov endnu hører under Aarhus Kommune. Det var imidlertid for sent paa Aaret, til at Planen kunde gennemføres inden dettes Udgang, men i Januar Maaned 1913 vedtog Udvalget i et Møde,

i hvilket Dr. Grauer deltog, at indgive Andragende til Aarhus Byraad om at faa overdraget en paa Landsudstillingens Plads ved Ofre fra Arkitekten, Hr. Prof. Rosens Side anbragt stor Granitsten af usædvanlig smuk Form til Omdannelse til en Mindesten. Kort efter afholdtes efter Indbydelse af Dansk Kvindesamfund, Forskønnelsesforeningen og Historisk Samfund det førnævnte Møde, ved hvilket d'Hrr. Dr. Møller og Dr. Grauer talte om Dronning Margretes Betydning som Statsoverhoved i det hele og for Aarhus i Særdeleshed. Den 29. April holdt Udvalget et Møde i Ris Skov i Forening med Forskønnelsesforeningens Formand, Hr. Stadslæge Lunddahl, Hr. Skovrider Pries og d'Hrr. Arkitekter Høeg Hansen og Kai Rasmussen, hvor man vedtog at opstille Stenen paa dens nuværende Plads, og hvor de nævnte Arkitekter velvillig lovede at udarbejde Tegningen til Mindesmærket.

Arbejdet ved Stenens Opstilling skred nu rask fremad, efter at man havde mødt al ønskelig Imødekommenhed fra de kommunale Autoriteters Side, ligesom man fra forskellige Sider modtog vederlagsfri Bistand, saaledes foruden fra Arkitekterne, der tilsaa Arbejdet, end videre fra Aktieselskabet Frichs Efterfølgere, Hr. Skovrider Pries, Hr. Skovfoged Christensen, Hr. Murermester N. M. Bak, der uden Vederlag bekostede det betydelige Arbejde ved Stenens Fundament, Malermester Kr. F. Truelsen o. fl. Arbejderne udførtes i øvrigt af d'Hrr. Billedhugger Lerche, Entreprenør Jensen og Vognmand S. Hansen.

Afsløringen foregik Søndag d. 7. September Kl. 4 Eftermiddag. Det kommunale Orkester medvirkede vederlagsfrit ved Festen. Denne havde samlet 2—3000 Mennesker. Efter at Formanden havde aabnet Mødet med et Leve for Konge og Fædreland, holdt Underbibliotekar, cand. mag. Ejler Haugsted et Foredrag, hvori han fortalte Dronning Margretes Liv og Levned paa Grundlag af Kr. Erslevs Bog. Foredraget sluttede med følgende Udtalelse om Grunden til, at Stenen er bleven sat:

„Naar denne Sten er bleven rejst paa dette Sted, er det ikke blot, fordi vi som alle andre Danske med Tak mindes Margretes stolte Kongegerning, men der er for Aarhus By en særlig Grund til at tænke paa den store Dronning her i Ris Skov. Margrete har i k k e, som det i senere Tider blev fortalt, skænket Ris Skov til Aarhus By, end mindre til Aarhus Havn, som paa det Tidspunkt næppe spillede nogen Rolle, men hun har jævnet Trætte mellem Bispestolen og Byen og har trukket Grænsen op mellem Bymarken og Bispegodset.

Vel er der ikke bevaret noget Dokument under Margretes Navn om hendes Afgørelse af denne Grænsestrid; men da Striden blussede op igen paa Christian I.s og Hans's Tid, blev der udstedt en Række Dokumenter, der er bevarede i Original dels i Rigsarkivet, dels i Aarhus Raadstuearkiv. Disse Oldbreve udtaler med al fornøden Tydelighed, at Dronning Margrete har gjort Markskel. Det ældste af disse Breve er et Tingsvidne fra 1465 — altsaa godt halvhundrede Aar efter Margretes Død — hvori otte af Byens ældste Borgere, som vidste bedst Besked med Marken, og hvoraf nogle var til Stede, da Dronning Margrete og Rigens Raad anviste og overantvordede Borgermester og Raad Aarhus Mark, vidnede, at Marken strakte sig i Længden og Bredden efter de angivne Grænser. Det paagældende Sted lyder som følger:

....hwilke forne godhe men Ther eendrægtelich widnet paa theris godhe tro och rætte sannen och thennom sælff full widerlicht ær Och sommæ aff thennom hoos wore, then tiidh drotningh M a r g r e t och rigens radh Som tha hoos hennæ wore, wisdæ och antwordet Borghemestere Radhemen och menighe almoghe i A a r s, A a r s e s mark paa Kronens wegne Hwræ breedh och hwre langh hwn skulde wære till forne Aarses almwghes behoff, thill theris fææ och swiin, fførst lighe öster fra then steen ther ligger wædh r o g h b e r g h e t Och saa till een eegh Som kalles g r i i m s e e g h och øster fra griims eegh och i r i i s g o r d z bæk och saa følgher skællet forscrefnæ bæk neder i haffuit.... och hawer den forne mark och eghedom ligget tiill A a r s e s

almughes behoff nyt och gaffn i halff tredæh synne tiwæ aar och mere vlast och vkærdh aff alle tiil nw.[1])

I 1486 udtalte Kong Hans, at han selv og hans Raad har for Rette funden, at det Markskel, som Dronning Margrete lod gøre, bør at blive ved sin fulde Magt, og de af Byen skal nyde, bruge og beholde Skov, Markjord, Forte, Fælled og alt andet, som inden forne Markskel er.[2])

I 1490 opnaar Byen endelig et saakaldt Laasebrev af Kong Hans („Laas er Lovens Ende og evig Tielse"), hvori Marken efter de gamle Markskel tildømmes Aarhus til evindelig Eje (Rigens Kanslers Segl).[3])

Altsaa Aarhus By har en særlig Grund til med Taknemlighed at mindes Margrete. Hun var den første af dens kongelige Velgørere. Hun sikrede den Besiddelsen af en stor og frugtbar Bymark med Ager, Græsjord og Skov; hun gav den virksom Støtte i den ulige Kamp mod den mægtige Biskop. Hvem ved, om Bispen ikke havde tilegnet sig hele Bymarken, hvis Dronningen ikke havde sat Grænser for hans Udvidelseslyster. Naar vi tænker paa, at Havreballegaard (det nuværende Marselisborg), hvis Marker naaede til det nuværende Sønderallé, at den største Del af Aaby, Hasle og Brendstrup, at Vorregaard i Vejlby med den nordlige Del af Ris Skov laa under Bispestolen, forstaar vi, at det var en Livsbetingelse for Byen at beholde det Stykke Mark og Skov, som Margrete sikrede den.

Gid denne Sten maa bidrage sit til, at Mindet om Margrete, saa vel om hendes stolte Kongegærning som om hendes Retfærdighedshandling overfor Aarhus By, maa bevares til sene Tider!"

---

[1]) Originalen paa Pergament med syv vedhængende Segl i Rigsarkivet. Trykt i Hübertz Aktstykker I, 232—33. Paa Kortet i Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I, 212, har H. angivet, hvor han formoder, at de her nævnte Lokaliteter findes. Smlg. Teksten I, 153 ff.

[2]) Hübertz: Aktstykker I, 50—52.

[3]) Hübertz: Aktstykker I, 72—75.

Forfatterinden Fru Nicoline Kirkegaard, Aarhus, foretog derpaa Stenens Afsløring:

Det var Margrete Valdemarsdatters virkelige Historie, som den store Forsamling nys hørte fremstillet. Men ved Siden af Historien væver Sagnet sine Traade, og der vil da sikkert nok findes dem blandt Tilhørerne, der vanskeligt kan faa Historiens og Sagnets Dronning Margrete til at rime sig. De vil vanskeligt forstaa, at denne evnerige Kvindeskikkelse, som med Snille og Lempe og fin Klogskab fik Norden samlet, er den samme, som Sagnet fremstiller os som magtbegærlig, herskesyg og ukvindelig. Grundene kan være flere: Kong Albrekts Spot, hendes skæmtsomme Fars Udtalelse, at „Vorherre tog fejl, da han skabte hende som Pige" o. s. v. Men snarest har det været Samtidens og Eftervердenens Frygt for Kvinder, som vil udføre Mandsgerning, der har givet Sagnet Næring. Det er da intet Under, at Nutidens Kvinder, der lever under mere fordomsfrie Syner, har taget den store Dronning til Forbillede og er stolte af, at en dansk Kongedatter har kunnet udføre saa stor en Gerning.

»I Norden var ingen Aand saa stærk
som denne Kvindes,
og ingen har efterladt et Værk
saa stort som hendes«,

siger Carl Ploug.

Naar danske Kvinder engang opnaar at faa den politiske Frihed, hvorfor de over en Menneskealder har kæmpet, da vil ogsaa de, om de ellers forstaar at fare lempeligt frem, træde i Margrete Valdemarsdatters Fodspor ved at tage en samlende Gerning op: Den at samle vort af Partivæsen splittede Folk.

Efter at Fru K. havde udbragt et Leve for Dronning Margretes Minde, blev Stenen afsløret under Forsamlingens store Tilslutning.

Formanden gav derefter en Oversigt over Stenens Tilblivelseshistorie, rettede en Tak for al Bistand i denne Anledning og overdrog Stenen til Aarhus Kommune,

idet han anmodede Byraadet om at frede om den og vedligeholde den.

Borgmester Drechsel overtog paa Byens Vegne Mindesmærket, idet han udtalte sig om dets Betydning.

Med et Leve for Aarhus Kommune afsluttedes den stemningsfulde Festlighed. Mellem Talerne var afsunget følgende i Dagens Anledning af Hr. Underbibliotekar, cand. mag. V. J. v. Holstein Rathlou forfattede

Kantate.

Før Afsløringen.

Tone: Solen sank.

Danmarks ynkeligste drot,
rig på skændsel, skam og brøde,
lagde Danmarks rige øde,
for alverdens folk til spot.
Tabt da syntes folkets sag.
Da var Danmark dybest nede,
til Niels Ebbesen af skede
drog sit sværd og vog den lede —
se, da blev det atter dag.

Volmer bøded rigets brist
uden ret lang tid at famle;
og han nåede alt at samle,
dels ved magt og dels ved list.
Men som Volmers datter stærk
var en konge ingensinde;
for da skabte hun, en kvinde,
nordens enhed — herligt minde!
Det var fru Margrethes værk.

Dannerdronning, klog og from,
mer end nogen ridder dristig,
mer end nogen Hanse listig —
sådan lyder sagas dom.
Hendes pris er evig ny:
Trende slægtleds fejl og brøde,
trende rigers savn og møde
fru Margrethe kunde bøde.
Ingen vandt et sådant ry!

Står vort land igen for fald,
må med angst vi skæbnen spørge,
over folkets fremtid sørge,
rædde for stormklokkers gjald —
krøniken skal give trøst:
»Det var nat, men dagen atter
skinned, og kong Volmers datter
øved dåd, vi knap nok fatter!«
Sådan trøster sagas røst.

Efter Afsløringen.

Tone: Længe var Nordens.

Århus har også
adkomst at takke
Dannemarks dronning,
dygtig som få.
Bymænd fra bispen
bjærgede Risskov;
dronningen dømte
det, der var ret.

Stenen nu stander
stolt her i Risskov,
vidner for hver om
visdom og ret.
Fuldmægtig frue,
folkenes husbond
hylder vi her med
hæder og tak.

Efter Forretningsudvalgets Indbydelse samledes de førnævnte kommunale Autoriteter, Arkitekterne, Talerne, Orkestrets Dirigent, m. fl. derefter i Pavillonen for at indtage en let Forfriskning.

Mindesmærket har, som det fremgaar af omstaaende Regnskab, i alt foruden de frivillige Ydelser i Arbejde o. lgn., kostet 541 Kr. 75 Øre. Af dette Beløb har Aarhus Kommune ydet 100 Kr., Forskønnelsesforeningen 100 Kr., Dansk Kvindesamfund 50 Kr., Foreningen af Grundejere og Næringsdrivende i Aarhus nordre Del 50 Kr. og Historisk Samfund 241 Kr. 75 Øre.

— — —

Den 7. Juni afholdt Samfundet sin aarlige Generalforsamling i Aarhus. Aarsregnskabet for 1912 godkendtes, og de efter Tur afgaaende Bestyrelsesmedlemmer og Revisorerne genvalgtes. Efter Generalforsamlingen genvalgtes Forretningsudvalget, der konstituerede sig med Redaktør H. V. Rasmussen som Formand og Sparekassedirektør M. Jacobsen som Kasserer.

Ved Dansk historisk Fællesforenings Møde i Sorø repræsenteredes Samfundet af Cand. mag. E. Haugsted.

I Sommerens Løb indfriede Nationalmusæet sit tidligere givne Løfte om at lade foretage Udgravninger i Emborg ved Ry for at undersøge Resterne af Øm Kloster. Udgravningerne blev forestaaet af Hr. Arkitekt Smidt. Der blev fremdraget nogle svære Kampestensfundamenter, der muligvis har dannet Underlag for Klosterkirkens Vestgavl. Under Tilsyn af Hr. Smidt er Kampestenene blevne cementerede, saa at de kan ligge frit. Selv om der ved Gravningerne næste Sommer ikke skulde komme flere Spor af Klostret for Dagen, saa vil dog disse mægtige Grundmure tillige med de tidligere fremdragne murede Grave vidne om, at Øm Kloster har ligget paa dette Sted.

Der er som bekendt tidligere af Historisk Samfund indsamlet et Fond til Bevarelse af Øm Klosters Ruiner,

for hvilken der senere, naar Udgravningerne er naaede til et foreløbigt Resultat, vil blive aflagt Regnskab.

For de fra Staten, Horsens Kommune og Arbejder-Spare- og Laanekassen i Aarhus modtagne Tilskud bringer Samfundet herved sin bedste Tak.

Aarets Virksomhed har, som det fremgaar af det anførte, været ret omfattende, og den Kassebeholdning, vi havde opsparet, er derved bleven stærkt angreben. Det ligger i Medlemmernes Haand at bidrage til, at Samfundet ved Indmeldelse af ny Medlemmer kan finde ny Midler til at fortsætte sit Arbejde i det ønskelige Omfang.

Forretningsudvalgets Formand.

En Bog om den menige Soldat i 64.

Veteranerne fortæller. Menige Veteraners Erindringer fra 1864 ved A. J. Gejlager. Kbh. 1914. 122 S. 2 Kr.

Blandt de mange Mindeskrifter om Krigen 1864, der har set Lyset i den sidste Tid, er der et, som jeg særlig vil henlede Medlemmernes Opmærksomhed paa, nemlig „Veteranerne fortæller", ikke blot fordi det er Folk fra Aarhus Amt, der har fortalt deres Krigsminder, og det er „Historisk Samfund"s Ven og vor Medarbejder ved Aarbogen, Lærer Gejlager i Stensballe, der med sit fine Øre har optaget og med ærlig Nøjagtighed har gengivet de gamles Fortællinger, men navnlig fordi det er en god og sund lille Bog, der tegner et livagtigt og troværdigt Billede, ikke af den ulykkelige Krigs Hovedbegivenheder, men af de unge jydske Bønderkarle, der ærligt og redeligt gjorde deres Pligt og tog Forholdene, som de var, med godt Humør. — Den giver Svar paa Spørgsmaalet: Hvordan er det egentlig at være i Krig som menig Soldat?

Den har sin Eksistensberettigelse ved Siden af de mange andre Bøger om Krigen derved, at vi — saavidt mig bekendt — i den for første Gang hører „Jens" selv og „Jens" alene fortælle om sin Ungdoms store Begivenhed. Det virker forfriskende, naar man med Sorg og Bitterhed, i Tanken har gennemlevet de skæbnesvangre tre Maaneder, at høre „Jens" fortælle om den blodige 18. April: . . . „Saa hørte jeg, det klingrede bag ved mig. Det var Obersten og hans Adjutant, som kom ridende. Nu stod de af deres Heste og lagde sig ned ved Stendiget, en paa hver Side af mig, for der var godt Udkig. Da vi havde ligget lidt, sagde Obersten: „Nu maa vi op, ellers tager Tyskerne os." Han kunde jo se, at Tyskerne var ved at omringe os. Men hvor de skød. Baade bag vor Ryg og fra venstre og fra højre. Der var ikke andet at gøre end at dække sig saa godt man kunde og saa løbe fremad. Lige straks kunde jeg ikke lade være med at tænke: „Havde du nu været en lille Smule længere fremme, saa havde den Kugle taget dig. Eller et Skridt til højre, saa havde den ramt." For Kuglerne snurrede om én som Bier, der sværmer. Naa, det gik jo godt alligevel." (S. 49). E. H.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

I. **Kasseregnskab for Aaret 1913.**

Indtægt.	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. 1/1 1913	513	21
Medlemsbidrag.....	1083	00
Refunderet Porto	102	98
Salg af Aarbøger.....	63	68
Bidrag fra Staten	200	00
„ „ Horsens Kommune.....	25	00
„ „ Arbejder Spare- og Laanekassen.....	25	00
Hævet i Aarhus Bikube.....	4	55
Indvundne Renter	14	25
	2031	67

Udgift.		Kr.	Øre
A. Aarbogen for 1913:			
Forfatterhonorar	366,00		
Trykning, Clichéer etc.	653,88		
		1019	88
B. Foredragsvirksomhed:			
Honorar.....	100,00		
Tryksager.....	30,60		
Udgifter ved Møderne	201,25		
Annoncer.....	47,30		
		379	15
C. Dronning Margrethes Mindesten i Riis Skov:			
Samfundets Bidrag (jvfr. hosstaaende Specifikation)		241	75
D. Alm. Driftsudgifter:			
Porto, Brevkort, Tryksager, Bud etc.....	197,60		
Medlemsbidrag til Hist. Fællesforening.....	27,50		
Deltagelse i Fællesmødet i Sorø	36,00		
Administration	90,00		
		351	10
Kassebeholdning d. 31/12 1913		39	79
		2031	67

II. Dronning Margrethes Mindesten i Riis Skov.

Indtægt.	Kr.	Øre
Bidrag fra Aarhus Kommune	100	00
„ „ Aarhus Forskønnelsesforening	100	00
„ „ Dansk Kvindesamfunds Aarhus-Kreds	50	00
„ „ Foreningen af Grundejere og Næringsdrivende i Aarhus nordre Del	50	00
Samfundets Bidrag	241	75
	541	75

Udgift.	Kr.	Øre
Flytning og Kørsel af en Granitsten til Riis Skov	200	00
Opstilling af samme og to mindre	60	00
Billedhuggerens Regning	139	80
Arkitektens „	10	00
Udgifter ved Møder i Riis Skov	20	75
Fotografier og Lystryk	31	00
Festligheden i Anledning af Stenens Afsløring	58	20
Tryksager, Brevkort, Referater og Kantater	22	00
	541	75

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Side

K. Carøe: Mads Weis 1

Martin Kristensen: En Skoleholder i Overby afsættes og maa sættes ud af Skolen ved Rettens Hjælp 1791 32

Torkil Baumgarten: Det forenede dramatiske Selskab i Aarhus 58

Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage 116

Chr. Heilskov: Tilføjelser og Rettelser til Afhandlingen om Landeveje i Aarhus Amt..... 154

Aarsberetning for 1913..... 157

Boganmeldelse..... 167

Regnskab 168

Ved „Dansk historisk Fællesforening"s Møde i Sorø blev det vedtaget, at man skulde

1) Give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse;

2) Udveksle indbyrdes de af Samfundene udgivne Aarbøger og Tryksager. —

Altsaa for Fremtiden kan ethvert Medlem af „Historisk Samfund for Aarhus Stift" for een Krone købe en Aargang af de af nedennævnte Samfund udgivne Tidsskrifter, naar Henvendelse sker til Underbibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, og Medlemmer af de andre Samfund kan købe vor Aarbog for een Krone.

De historiske Samfund, der staar i „Dansk historisk Fællesforening", er følgende: Hist. Samf. f. Ribe Amt, Vejle Amt, Frederiksborg Amt, Holbæk Amt, Thisted Amt, Ringkøbing Amt, Svendborg Amt, Bornholms Amt, Aalborg Amt, Skive og Omegn, Københavns Amt, Lolland-Falsters Amt, Sorø Amt, Præstø Amt.

Historisk Samfund for Randers Amt er ikke Medlem af Fællesforeningen.

Historisk Samfund for Aarhus Stift

har i 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 og 1913 udgivet *Aarbøger* med følgende Indhold:

1908:

Martin Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelses og Bebyggelses Historie.
Ludv. F. A. Wimmer: Den sidst fundne Runesten i Aarhus.
Chr. Heilskov: Træk af Livet i Skanderborg.
Povl R. Povlsen: Damsstenen.
Chr. Axel Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet Kirke.
Hoveriet paa et østjydsk Gods v. *A. J. Gejlager.*

1909:

Bering Liisberg: Skanderborg.
Jakob Lykke: „Heksemordet" i Brigsted.
Chr. Axel Jensen: Claus Cortsens Gaard i Horsens.
Evald Tang Kristensen: Tovstrup By og dens Beboere.
N. Ø. Lassen: Sagn og Minder fra Aarhus—Silkeborg-Egnen.

1910:

K. C. Rockstroh: Samsø under Svenskekrigen 1657—1660.
Chr. Heilskov: Gamle Indskrifter i Horsens.
Jakob Lykke: En Tiendestrid i Vor og Nim Herreder.
Bering Liisberg: Det ældste Aarhus. Med et Kort over Aarhus.
A. J. Gejlager: Uddrag af Provst Schmidts Optegnelser om Vælr og Nebel Sogne 1771—99.

1911:

Peter Holm: Om Jægergaarden i Aarhus og dens Omgivelser.
Jakob Lykke: Paa Jagt efter Brændevinstøj.
Jakob Lykke: Smaatræk fra Treaarskrigens Tid.
Johs. Malling: Har der eksisteret en Frue Kirke i Horsens?
Torkil Baumgarten: Aarhus-Familier i ældre Tid.
C. J. T. Thomsen: Af Aarhus Hospitals Historie.
Frands Holm: Fra min Hjemstavn og min Slægt.
P. Martinussen: Af Bjerre Herreds Fortid.
Meddelelser fra dansk historisk Fællesforening.

1912:

Øm Klosters Krønike, oversat af *Jørgen Olrik.*
I. Bye-Jørgensen: Krigstilstanden paa Samsø i Aarene 1807—14.
N. Friis: Erindringer fra Krigsaaret 1849.
Johs. Malling: To Præster.

1913:

Chr. Heilskov: Fordums Landevejc og Rejseliv i Aarhus Amt.
Viggo J. von Holstein Rathlou: Svend Fælding.
Frands Holm: Om Præsterne i Vellev i Houlbjerg Herred til O. Flensborg.
Joh. Malling: Om de nedrevne Kirker i Hads Herred.
Torkil Baumgarten: Kronprindsens Klub.
Cathrine Fogtmann: Nogle Minder fra Treaarskrigen.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Bestyrelsens Formand, Redaktør *H. V. Rasmussen*, Vigenhus, Aarhus, købe disse seks Bøger for 3 Kroner.

Medlemsbidraget er 2 Kr. aarlig.